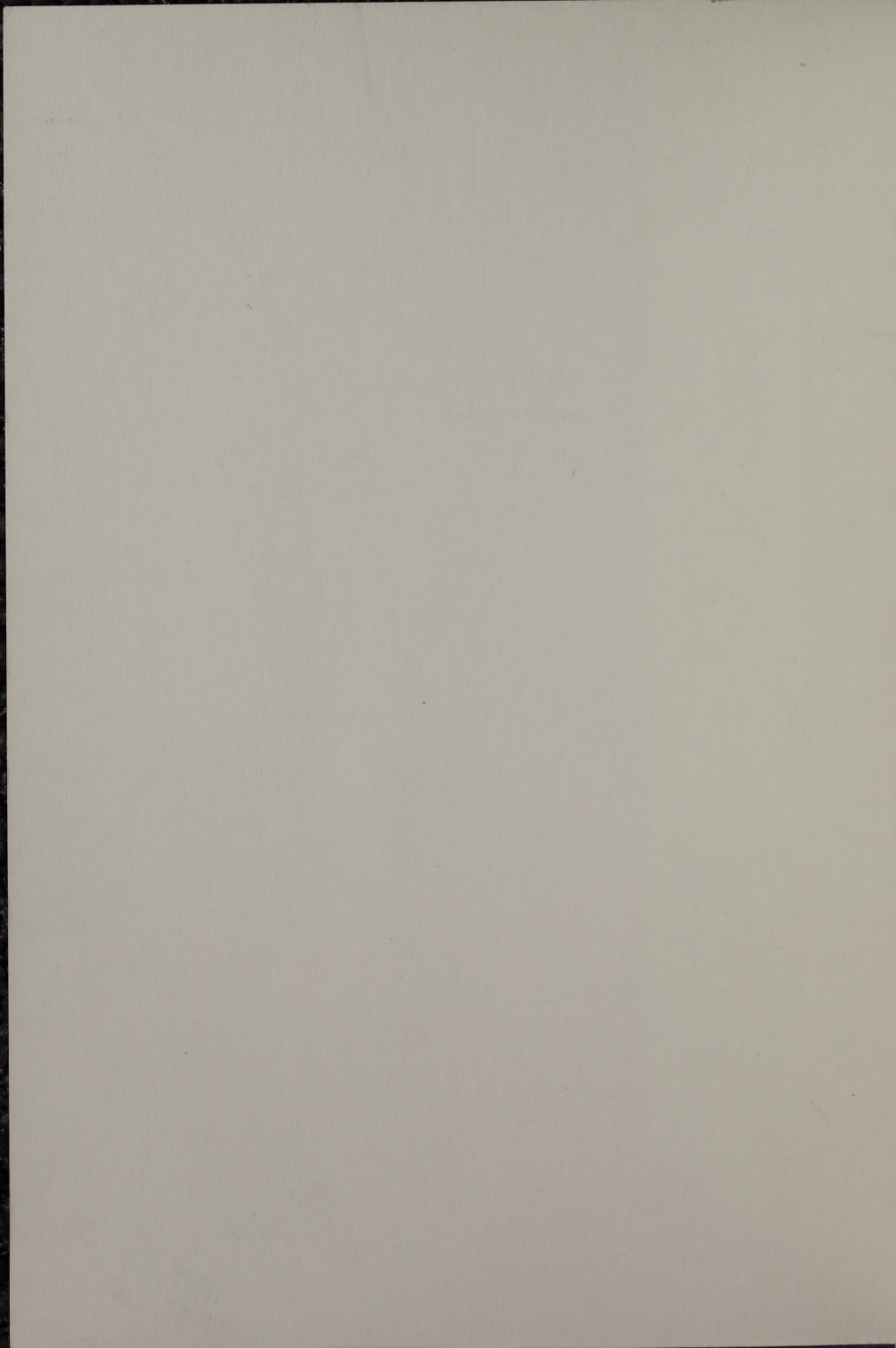

VAJADŽĪGA GRĀMATA VAJADŽĪGA GRĀMATA

20. un 30. GADU
LATVIEŠU RAKSTNIEKU
PORTRETI
II

ZVAIGZNE ABC

**Skolas
bibliotēka**

British
Library

L 97-3
599

L
810.09

**20. un 30. gadu
LATVIEŠU RAKSTNIEKU
PORTRETI
II**

Mācību līdzeklis

ZVAIGZNE ABC

82-95 (082)

Di 902

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~99-12.100~~
0300033003

Krājums sagatavots Latvijas Zinātņu akadēmijas
Literatūras, folkloras un mākslas institūtā
Dr. h. filol. *Viktora Hausmaņa* vadībā

© 1999, Apgāds Zvaigzne ABC

ISBN 9984-04-561-7

IEVADAM

Ikkatrs latviešu lasītājs pazīst mūsu pagātnes literatūras augstākās virsotnes. Ja ne labi pazīst, tad kaut ko vismaz zina par R. Blaumani, J. Poruku, Raini, A. Grīnu, Anšl. Eglīti un vēl dažiem citiem. Tomēr literatūras vēsturi, kas ir nozīmīga nacionālās kultūras sastāvdaļa, neveido tikai atsevišķas, lai arī ļoti spožas zvaigznes, bet arī mazākas, tomēr spilgtas un savdabīgas personības. Tieši tās nereti rosinājušas kādu žanru, virzienu vai literāro skolu.

Par to liecina arī LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūta sagatavotais apceru krājums. Tajā ietverti raksti par K. Jēkabsonu, A. Švābi, K. Lapiņu, Z. Lazdu, E. Kociņu, E. Ādamsonu, A. Dziļumu, K. Lesiņu. Daļa literātu (K. Jēkabsons, A. Švābe) savu literāro un sabiedrisko darbību aizsākuši jau gadsimta sākumā, K. Lapiņš un Z. Lazda, K. Lesiņš kļuva pazīstami galvenokārt trīsdesmitajos gados. Tomēr viņus vieno pirmais Latvijas neatkarības laiks un šī laika traģiskais noslēgums, kurā tiek salauzti vai arī radikāli mainīti cilvēku likteņi. Vieni tika represēti un iznīcināti (K. Lapiņš), citi devās tālajās trimdas gaitās (Z. Lazda, A. Švābe, E. Kociņa, A. Dziļums, K. Lesiņš). Tie ir maz pazīstami vai arī nepelnīti noklusēti rakstnieki ar visai sarežģītu dzīves gājumu un interesantu literāro devumu.

Pagātnes literatūras mantojuma apguve ir vitāli nepieciešama, jo literatūras attīstības procesā viss ir cieši saistīts, eksistē vienlaikus un likumsakarīgi. Pagātne nav tikai pagājušais, bet arī pašreizējais, un tā liek pārvērtēt arī esošās, it kā nostabilizējušās mākslas parādības.

Benita Smilktiņa

KĀRLIS JĒKABSONS
(1879–1946)

Ar rakstnieka un tulkotāja Kārļa Jēkabsona – "dzejnieks no Dieva žēlastības" (Ž. Unāms) – vārdu literārā sabiedrība iepazinās gadsimtu mijā. Literatūrā viņš ienāca ar R. Blauņa svētību. Līdzīgi citiem šī laika jaunažiem dzejniekiem V. Eglītim, Fallijam, J. Akurateram u. c. K. Jēkabsons latviešu literatūrā pieder pie "jauno laiku" saucējiem, proti, tiem autoriem, kuri centās vairāk vai mazāk apzināti nepaļauties jau aprobētajām literārajām patiesībām; reizēm tīri instinktīvi meklējot ceļus jaunā gadu simteņa – 20. gadsimta "jaunās mākslas" virzienā. Pateicoties savdabībai dzīvē un dzejā, K. Jēkabsons viens no pirmajiem (bet vienlaikus – reizē ar citiem šī laika "individuālistiem": V. Eglīti, Falliju, H. Eldgastu) ieguva dekadenta vārdu, ko nesa visu turpmāko mūžu. Šis apzīmējums K. Jēkabsonam sagādājis daudz rūgtuma un sāpju. Tas viņam tika piedēvēts jau pirms tam, kad ar to tika apzīmogota vesela literātu paaudze, kuru savstarpēji saistīja kopīgs laikmeta pārdzīvojums, īslaicīgi bohēmas brīži un kura 1906. un 1907. gadā pulcējās ap pašu izdotajiem žurnāliem "Kāvi", "Pret Sauli", "Dzelme", "Stari".

Dzīvē K. Jēkabsons bija fantasts un praktiķis; vienlaikus viņš gribēja būt dzejnieks un veikalnieks; abas šīs K. Jēkabsona izpausmes – dzejiskā un praktiskā – dzīvē ritēja līdzās, brīžiem viņa personībā un tās izpausmēs saplūstot groteskā savijumā, impulsējot gan apkārtējo smieklus un nesapratni, gan apbrīnu un godbijību. E. Virza dzejnieku kādā jubilejas apcerē salīdzinājis ar Š. Bodlēra Albatrosu – skaistu lidojumā,

bet nevarīgu, nespējīgu pretoties rupju matrožu spēkam, kad cēlais putns nomests uz kuģa klāja. Dzejnieka rīcību un izpausmes bieži vien nosacīja un veidoja paša iedomātais dzejnieka tēls, viņa priekšstats par dzejnieka neordinaritāti, neiederību sabiedrībā, kas savukārt pārklājās ar paša dabas un rakstura dīvainībām. K. Jēkabsona izturēšanās dažādās situācijās radījusi daudzus anekdotiskus nostāstus, aiz kuriem laikabiedru atmiņās bieži pazūd dzejnieks Kārlis Jēkabsons. Un tomēr – P. Ērmanis vēlāk par viņu rakstījis: "Viņš aizgāja apsmiets, naivs, bet tik brīnumains, tik ļoti vienreizējs."¹

Sabiedrības acīs Jēkabsons, šķiet, visbiežāk bija un palika dīvainis. Veiksme un vispārēja atzinība nebija pārāk bieža viesņa K. Jēkabsona mūžā, varbūt pat biežāk bija sastopamas dažādas – gan radošas, gan materiālas – neveiksmes, taču dzejnieks par savas dzīves papildījumu apzinīgi bija izvēlējies vienu no sava laikmeta pamatvērtībām – radišanu – un centās šim mērķim sekot, kaut gan vēlāk rakstītās atmiņās dzejnieks piebildis: "Es varētu lepoties ar savām neveiksmēm, ja tas man pašam nebūtu tik sāpīgi."²

Kārlis Roberts Jēkabsons (līdz 1914. gadam izmantojis uzvārda formu Jakobsons) dzimis 1879. gada 24. martā (pēc jaunā stila 5. aprīlī) saimnieka ģimenē Ogres pagastā Ērgļu draudzei piederošās Skuķu mājās. Viņš ir vecākais dēls astoņu bērnu vidū.

Lielās ģimenes galva un visu lietu noteicējs ir tēvs Kārlis, kas Ogres pusē ir ienācis no Jaunpils (Zaubes). Viņš bijis praktiski domājošs cilvēks. Galveno vērību tēvs vienmēr veltījis savas un bērnu dzīves materiālajai nodrošināšanai; viens no viņa dzīves mērķiem bijis – katram bērnam mantojumā atstāt pa mājai. Tā jau gadsimtu mijā viņam pieder vairākas lauku saimniecības Ogres un Ķēču pagastā, Zaubē un Snēpelē. Lai sekmētu vecākā dēla saimniecisko ieinteresētību, tēvs nopērk lauku mājas – Annas pagasta Jaunzemjus (iespējams, ka ar tēva palīdzību K. Jēkabsons 1903. gadā var nopirkt māju Rīgā). Taču tēva praktiskums un racionālā

¹ Ērmanis P. Sejas un sapņi. – 1955. – 185. lpp.

² Jēkabsons K. No manas dzīves // Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924.–329. lpp.

pasaules uztvere neveicina savstarpējas sapratnes veidošanos starp tēvu un dēlu. Līdz pašai tēva nāvei (1905. gada 17. janvārī) viņu attiecības ir visai saspīlētas. Tikai vēlāk, atmiņas rakstot, K. Jēkabsons atzīst, ka "savā jaunībā .. biju romantiķis un tēva praktiskos nodomus vai nu nesapratu, vai arī savā zēna vieglprātībā pārpratu"¹. Tēvs "dzeju un vispār daiļrakstību nemīlēja, kaut gan pret zinātni un vispār izglītību viņam bija noteikta cienība. Liriskās pasaules izjūtas viņam gan laikam trūka, bet par to viņš bij atzīstams stāstītājs un brīžam stundām mīlēja runāt un pat tēlot savus pagātnes piedzīvojumus, iepinot šad un tad arī pa humoristiskam vilcienam"².

Dzejnieka mātes dzimtā puse ir Vecpiebalga. Spriežot pēc K. Jēkabsona rakstītā, viņa bijusi krass vīra prtstats – liela grāmatu lasītāja. "Ja man ir kāds dzejnieka talants, tad būšu to no mātes mantojis,"³ raksta vēlākais dzejnieks.

Tēvs sākotnēji dēlu iecerējis piesaistīt lauksaimniecībai, taču tas nenotiek; pēc Ogres pagastskolas beigšanas, iebilstot pret nodomu pārtraukt skološanu, zēns aizbēg no mājām. Kādu brīdi viņš strādā kaimiņu pagastā par skrīverī, lai vēlāk pēc vienošanās ar tēvu un "divu puišu darba" vasarā iegūtu vecāku atbalstu tālākai izglītībai, turpinātu mācības Milleru Kārļa reālskolā. Gan šīs Cēsu skolas, gan arī vēlāko mācību iestāžu izvēli Rīgā (N. N. Mironova komercskola 1897–1902, tad divreizējās komerczinību studijas Rīgas Politehniskajā institūtā), šķiet, nosacījušas tēva vēlmes un viņa centieni dēla gaitas ievirzīt praktiskas un saimnieciskas darbības gultnē. Mātes un tēva raksturos ieslēpto pretrunu K. Jēkabsons pār-mantojis visai tieši. Pēc dabas būdams trausls, aizrautīgs, sajūsmas cilvēks, visu mūžu viņš mēģinājis savus meklējumus un darbību rakstniecībā saskaņot ar praktisko dzīvi. Līdz pat mūža galam K. Jēkabsons centies veidot uzņēmumus, arī pats iespiest un izplatīt savus literāros darbus; visilgāk darbojas viņa grāmatu apgāds "Imanta", īsāku laiku – grāmatu veikals. Laikabiedru atmiņās pavīd K. Jēkabsona visdažādākās fan-

¹ Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – 318. lpp.

² Turpat, 318. lpp.

³ Turpat, 317. lpp.

tastiskās ieceres, kuras vienlaikus saistītas ar radošu darbu un tajā pašā laikā ar peļņu. Viena no tām – uzrakstīt romānu par A. Benjamiņu, lai romāna "varonis" pats to iespiestu miljonu eksemplāru lielā tirāžā, no katra eksemplāra iekasējot 1 Ls autora honorāram. Cita iecere – saglabājot Baumaņu Kārļa melodiju, sarakstīt jaunus vārdus valsts himnai, kas arī tiek izdarīts – daži no šiem sacerētajiem variantiem vēlāk ievietoti dzejoļu krājumā "Šūpoles". Viens no tiem "Tautas lūgšana"¹:

Darbs mūsu dzīvība,
Drosme un brīvība,
Topat jūs Latvijai
Pamats un spēks!

Jūra kā viļņus veļ,
Ozols kā galvu ceļ –
Stipra lai aug un zeļ
Latvijas valsts!

Zelta kur birzis šalc,
Sarkans un sarkanbalts
Mūžam lai karogs stalts
Latvijā mirdz!...

Smaidu laikabiedros izraisījuši viņa dažādie plāni naudas un pagodinājumu iegūšanai – vēlme kļūt par Nacionālā teātra direktoru vai Tēvzemes balvas laureātu u. c.

Pirmie un noturīgākie pasaules iespaidi K. Jēkabsonam radušies bērnībā Ērgļu pusē. Vietās, kur Vestienas kalnainā vide kļūst līdzienāka, kur Vidzemes kalnus nomaina līganās pakalnes. Pirmie iespaidi cieši saistīti ar dabu, idillisko Skuķu māju apkārtni. Lai arī ap 1896. gadu Jēkabsonu Kārļa vecāki pārceļas uz dzīvi Ķēču pagasta Lejas Bitniekos, Ogres upes apkārtnē dzejniekam atmiņā saglabājas kā dabas etalons. Vēlāk dzejnieks rakstījis: ".. krāšņā Skuķu māju daba bij tik stipri iesakņojusies manā atmiņā, ka šai laikā kļuva mana tiešākā dzejas iedvesmētāja." Droši vien tādēļ "Bitnieki ar savu

¹ Jēkabsons K. Šūpoles. MCMXXIII. – 16. lpp

dabisko skaistumu arī tāli nevarēja aizsniegt Skuču māju burvīgo romantiku ar burvīgo upīti un saulainajām gravām un pakalnu birztaļām". Tieši šī apkārtne veido K. Jēkabsona pirmo dzejoļu krājumu dabas vidī. Ogre, Ogres leja, Naružiņa (upe) viņa dzejas pasaulē iegūst savu izteiksmi un nozīmes, paliekot tajā kā noturīgas vērtības. Lai gan dzejnieka dzīve laika gaitā attālinās no bērnības vides un viņa mūžs galvenokārt aizrit pilsētā, divas tēva stādītās birztaļas, kā arī Soklēnu birzs un Naružiņa pārtapusi dzejas tēlos. "Birzs", "grava", "upe" arī vēl mūža otrās puses darbos saglabājušas savu sākotnējo "prototipu" apveidus, nesot dzimtenes stabilitātes apjautas klātesamību.

Skolas gados, kā atzīst dzejnieks, viņam pietrūkst garīgu vadoņu, virzītāju. Savā vaļā atstāts, zēns bieži ļaujās fantāzijas un izdomu pasaulei. Izlasīta tiek "visa" Ērgļu labdarības biedrības bibliotēka. Lasīšana notiek bez īpašas izvēles. Skolas gados viņš aizraujas ar hrestomātijās publicēto krievu dzejnieku darbiem; savdabīgi, ka iepazīšanās ar šo dzeju sākas, mācoties to no galvas, skandējumā izjūtot pantu dzejisko plūdumu, ritmu, ļaušanos vārdu noslēpumainajai varai. Atmiņās viņš saka: ". . . manu zēna fantāziju aizrāva sološas valodas skaņas ar viņu melodisko plūdumu un man nepazīstamo kolo-rītu."¹ Jau skolas gados – 13, 14 gadu vecumā – tapuši pirmie dzejoļi, kuri vēlāk iznīcināti.

Rīgas literārajā sabiedrībā K. Jēkabsons ienāk 1899. gadā, kad, būdams komercskolas audzēknis, iepazīstas ar R. Blaumanī. Ar viņa atbalstu laikraksta "Dienas Lapa" 234. numura literārajā pielikumā tiek nodrukāts "brīvs tulkojums no Emila Klara "Dzejols"". R. Blaumanis (kā viņu raksturo Jēkabsons: "korekts, samtains un plastisks") sākotnēji visai labvēlīgi izturas pret jauno un impulsīvo dzejnieku, "veikli pieliek roku" viņa dzejoļiem, svītrojot abstrakto un nenoteikto, mudinot veidot "plastiskākus" dzejas tēlus. Saskaņā ar Aleksandru Būmani – vienu no R. Blaumaņa audzudēļiem – K. Jēkabsons apjauš vienu no savas dzejas īpatnībām, kura tiks augstu novērtēta vēlāk – muzikalitāti; jaunais skaņradis komponē vienu no jaunā autora dzejoļiem, vēl nezinot, ka K. Jēkabsons kļūs par

¹ Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – II d. – 320. lpp.

vienu no visvairāk komponētajiem gadsimta sākuma latviešu dzejniekiem – viņa vārdus izmantojis J. Vītols ("Laimīte"), E. Dārziņš ("Mirdzi kā zvaigzne", "Nāc man līdz"), Alfrēds Kalniņš ("Ziedoņa vakarā"), J. Reinholds, J. Graubiņš, Jānis Mediņš, Jāzeps Mediņš, L. Garūta, V. Dārziņš, J. Norvilis, L. Vigners u. c. Vairāki viņa darbi izmantoti atkārtoti kora un solodziesmām, atsevišķus dzejoļus savām kompozīcijām izmantojuši pat četri komponisti (piemēram, "Šalc tu, birztaliņa" komponējuši J. Zālītis, Jāzeps Mediņš, K. Martinovskis, E. Ūdris). Interesanti, ka arī E. Dārziņa komponētajai operai "Rožainās dienas" pēc E. Vulfa tāda paša nosaukuma lugas libreta tekstu rakstījis K. Jēkabsons.

R. Blaumanis visai tēvišķīgi cenšas pamācīt jauno autoru, taču, laikam ejot, audzināmais arvien mazāk pakļaujas labi domātajām pamācībām un atsvešinās no sava pirmā dzejas skolotāja. Par šī laika otru K. Jēkabsona skolotāju kļūst dzejnieks E. Treimanis (K. Jēkabsona raksturojumā: "abstrakts, skarbs un retorisks"). Būdams vairāk saistīts ar savu vācu laikabiedru dzeju, viņš mudina izkopt jūtas un pārdzīvojuma atklāsmi. Taču abi skolotāji iesācēju virza pašu pieredzē nostiprinātā ceļā, bet tam K. Jēkabsons nevēlas sekot, dažkārt nonākot konfliktā ar tobrīd sabiedrībā populārajiem autoriem.

Aizvien lielāku vietu vienmuļajā skolas dzīvē ieņem literārās intereses. Līdztekus mācībām Cēsu un Rīgas skolās K. Jēkabsons apguvis vācu un franču valodu, savas spējas izmēģina tulkojumos. Pašapliecināšanās tieksme, paša apjaustie "godkāribas dīgli", reizēm pat iespītīga pašapziņa (kas izraisa ne vienu vien komisku vai par tādu uztvertu situāciju), vēlme "radīt" arvien vairāk veido un nostiprina K. Jēkabsonā domu padarīt rakstniecību par savas dzīves misiju – "dzīvot no literatūras kā tādas".

Vēlmi dzīvot mākslai un no mākslas vairo, stiprina un uztur gados jaunu mākslinieku vides izveidošanās. 1903. gadā K. Jēkabsona īpašumā nonāk māja netālu no Grīziņkalna, Augustīnes ielā 17, kur ap viņu izveidojas viena no pirmajām latviešu jauno mākslinieku "kolonijām". Līdzās dzīvo gan jaunie dzejnieki (K. Krūza, J. Akuraters, vēlāk pievienojas arī

K. Štrāls), gan citi mākslinieki (A. Štrāls, K. Ceplītis, V. Zel-
tiņš), gan revolucionārs Andrievs Kalniņš. Jaunie "radītāji"
tobrīd patiešām ir jauni. Vecākajam – K. Ceplītim – ir
30 gadu, jaunākajam – K. Krūzam – tikko 19. Apraudzīt jaunos
šajā priekšpilsētas mājvietā reizēm iegriezies arī R. Blau-
manis. Jauno dzejnieku un mākslinieku vidē šķiļas "jaunas
mākslas" nepieciešamības idejas. Šī sabiedrība ir radoša, bet
ne visai turīga. Naudas trūkuma dēļ K. Jēkabsons namu var
uzturēt tikai 11 mēnešus.

Taču arī pēc nama atstāšanas viņa un citu jauno autoru
gaitas nešķiras. 1905. gada rudenī K. Jēkabsons kopā ar
J. Akurateru un Andrievu Kalniņu mitinās Rūjienas ielā 7
(māja, cilvēki un situācijas tajā kalpojušas par prototipiem
stāstam "Rūjienas ielas dzīvokli" prozas krājumā "Vīzijas").
Tajā J. Akuratera vadībā top žurnāls "Pret Sauli". Vēlāk
K. Jēkabsons ir biežs viesis brāļu Štrālu īrētajā dzīvoklī Avotu
ielā, kur tiek veidots žurnāls "Dzelme".

Ciešas draudzības saites K. Jēkabsonu ilgus gadus saista
ar J. Akurateru. Viņam veltīts K. Jēkabsona romāns "Uguns",
kas publicēts 1906. gadā J. Akuratera vadītajā žurnālā "Pret
Sauli". Pateicoties tā publikācijai žurnālā, uz kura 1. (tikai!)
numura vāka norādīts, ka tas ir LSD Savienības izdevums,
K. Jēkabsons tiek arestēts par piederību partijai un apmēram
3 mēnešus (105 dienas) pavada ieslodzījumā.

K. Jēkabsona dzejoļi gadsimta sākumā publicēti dažādos
periodiskajos izdevumos. Par pirmo grāmatu kļūst 1904. gada
beigās izdotais dzejoļu krājums "Uz mūsu zemes".

Kaut gan pēc iznākšanas krājums izraisīja visai pretru-
nīgas atsauksmes, šobrīd šķiet, ka jau pirmajā krājumā
K. Jēkabsons atklājas vairāk kā idilliskas dabas dzejnieks.
Viņš uzskatīja, ka grāmatas izdevēju pārstāvis J. Breģis
".. pūlējās iztaisīt no manis dekadentu un tātad pirmajam
krājumam pieprasīja pantus ar attiecīgu nokrāsu"¹. Ja uztica-
mies dzejnieka atmiņām, tad jau krājuma iecerē tiek ielikts
uzskats par Jēkabsonu kā dekadentu, akcentējot viņa dzejas
īpatnības, uzsverot tās savādību un atšķirību no tradicionālās

¹ Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – 328. lpp.

dzejas. Vēlāk viņš skumīgi priecīgs atzīmē, ka "Uz mūsu zemes" "ir pirmais latviskais dzejoļu krājums dekadentiskā virzienā", jo gan Fallija, gan V. Egliša "dekadentiskie" dzejoļu krājumi iznākuši pēc tam. Taču ne jau tikai pirmais krājums bija saistījis K. Jēkabsona vārdu ar dekadenci. Patiesību sakot, arī iepriekš dzejnieks ir jau dzirdējis, ka viņš "minot franču dekadentu pēdās". Arī pēc publikācijām periodikā K. Jēkabsona dzeja jau tikusi salīdzināta ar P. Verlēna dzeju, tās principiem, pievēršot uzmanību muzikalitātei un nianšu smalkumam, "poēzijai, kurā ritms – brīvs vai laužts – viss plūdin plūst liegā harmonijā, kurā panti vijas un dzied kā bērni rotaļās.. Vislabākajos pantos plūst līdzās dzejai arī maigas mūzikas viļņi"¹. Šos principus, kuri Ata Ķeniņa apcerējumā attiecināti uz P. Verlēnu, savā dzejā, šķiet, kaut, tikai tiecoties uz to, mēģinājis iemiesot arī K. Jēkabsons.

Dzejnieku neinteresē idejas, mūžīgie jautājumi, viņa uztvēre fiksē tikai mirkļus, kurus pasaule izraisa cilvēkā, tādējādi tuvojoties impresionistiskam pasaules redzējumam.

Pretēji paša un citu apgalvojumiem par dzejnieka saistību ar neparasto, īpaši krājuma noslēgumā, dominējošais ir harmonisks lauku ainavas un dabas noskaņu tvērums.

Par cilvēka emocionālās pamatnoskaņas atklājēju kļūst rēns un mierīgs vakars – laiks, kad atraisās cilvēka apzinātie un neapzinātie spēki, kad pārsvaru gūst jūtas, mirkļa noskaņas. K. Jēkabsona dzejā, arī vēlāk rakstītajā, trūkst kontrastainu gaismas miju, pat dienas pāreja naktī ir mierīga, nepamanāma. Saules gaisma nemanāmi kļūst par zvaigžņu gaismu. Līdzās vispārinātajām, visnotaļ latviskai videi raksturīgajām ainavām parādās konkrētas vides atblāzma: Ogres upe, tās leja, Naružiņa. Tādējādi viņš veido dzimtenes tēlu, kas vienmēr saglabā savu sargājošo varu pār dzejnieku. Lai cik stipri ilgas aicinātu tēlu pasaulē, saglabājas piederības sajūta savai dzimtajai zemei. Ne vairs tēvzemei, dzimtenei vispār, bet konkrētai vietai.

Īpaši tas atklājas miniatūrās grāmatas II daļā. Pastāvības un nemainības klātbūtni vieš arī dzejā izmantotie gaišie

¹ Ķeniņš A. Bodlērs un Verlēns // Zalktis. – 1908. – Nr. 1.

tēli: balta saule, balta gaisma, baltas zvaigznes, saulaini sapņi, kas telpu piestaro ar pārļaicīgu gaismu. Vakarā dienas gaisma arvien vairāk koncentrējas debesu velvē, pārejot zvaigžņu mirgā. Un "viss sapņo – pļava, druva, ezers, mežs!..." Taču līdztekus mieram uzpeld neapzinātas nemiera izjūtas, saistītas ar tumsu, dzelmi, ātru kustību, jūras nemierīgajā viļņojumā ieraugot pirmatnējo elementu nemieru. Harmoniju "zem debesīm" – "uz zemes" izjauc apjaustās tumsas dzelmes, visa nenobeigtība. Dzejolī "Fata morgana"¹ K. Jēkabsons pat it kā saglabā tikai fragmentus, saistītus ar nelaiemes nojausmu, izsaucot sava laika lasītāju neizpratni:

Vārdi... Ne vienīg' vārdi – –
Diena atlūza...
Melnš lakatiņš... Ātri vēji...
Iziri rugājā...

Briestu zemes klēpī...
Ne ņemt nekā...
Melnš lakatiņš Tev...
Iziri rugājā...

Mīlestības pārdzīvojums pāraug skumjās, atsvešinātības sajūtā, bezcerīgumā. Jūtas ir tikai sapnis vai tā pārdzīvojums, tik nemanāmas ir to pārejas. Raugoties no laika atstatuma, grūti ieraudzīt krājumam pārņemto "neparastumu", neskaidrību – brīžiem tik mierīgas šķiet tvertās noskaņas, kuras pārtrauc neapzināto jūtu uzvilnišanās. Nenoliedzami, K. Jēkabsons grib arī šokēt savu lasītāju, veidojot netradicionālas metaforas, brīžiem it kā neiederīgas tradicionālajā ainavā (piemēram, par Ogres upi – "No tavas krūts es asinis izzīdu, / Un tavos šķīstos strautos kļuvu balts"), brīžiem – paradoksālas, taču tās ir radījis iedvesmas brīdis. Vērtētājiem savāds šķietis "baltais zvaigžņu rīts", "klintszibens", "pusnakts dimanta saule" vai "aizrit mana baltā nakts". Impresionistisko iespaidu fiksējums, mēģinājums tvert tikai mirkļa noskaņas, nianšes, sekot tēliem, kurus raisa pārdzīvojums, radīja tā laika dzejas vērtētāju neizpratni, pat netaisnas parodijas. Tā

¹ Jēkabsons K. Uz mūsu zemes. – R., 1904. – 6. lpp.

R. Blaumanis savā dzejoļu-imitāciju ciklā "Kas tie tādi, kas dziedāja" ironizē par nopietni domātiem K. Jēkabsona dzejas tēliem. Īpatnējais tika ieraudzīts dzejnieka mēģinājumā izjūtu liriku padarīt simbolisku, ainavā iepludinot daudznozīmīgus tēlus – "zemes meita", "zemes bērni", "Pusnakts karalis", "Hades" u. c.; (Sen jau saule nokāpusi / Tur kur Pusnakts Karals valda... / Ak, Tu lasi un es klausos – / Līp mums apkārt liesma salda. // ¹ Vēl aiz trejdeviņām jūrām / Tāli mūsu baltā diena --- / Un Tu lasi... un es klausos... / Klusums... Mīla... Karaliena...) vai (Es tumsas dzelmē apgūlos – / Tu – zemes meita nāci – / (Uz tava pleca zvaigzne dzirkst) / Vai mani pestīt nāci² // Es tumsas dzelmē apgūlos / Sirds mana saplosīta / Plašs viesuļkalns ir mana valsts – / Tā dzelmē grims bez rīta.)²

Līdzās paša dzejoļiem K. Jēkabsons pirmajā krājumā ievietojis M. Māterlinka dzejoļa "Neticīgais"³ atdzejojumu. Ar to viņš reprezentējas gan kā tulkotājs, gan raksturo savu piederību pie gadsimta sākuma modernajiem strāvojumiem. Vēlāk šis pats dzejolis parādās atšķirīgā atdzejojumā, iezīmējot vēl vienu īpatnību – K. Jēkabsons ilgi strādā pie sev tuviem atdzejojumiem, vairākkārt atgriežoties pie jau publicētajiem, arvien no jauna cenšoties tuvoties savai oriģināla izpratnei.

Krājums "Uz mūsu zemes" saņem pamatīgu kritikas brāzienu. Neizpratni izsauc pat savam laikam netradicionālais grāmatas noformējums (tā izdota palielā formātā uz kvalitatīva papīra, kur katrs dzejolis, neraugoties uz tā apjomu, publicēts savā lappusē, atstājot daudz brīvas telpas), gan netradicionalitāte pieturzīmju lietojumā, aklās fantāzijas vai nepabeigto, tikai ieskicēto tēlu klātbūtne. Pārtrauktību pārdzīvojumā un tā atveidē, jūtu plūstamību K. Jēkabsons iezīmē ar daudzpunktēm, domu zīmju kārtojumiem, dzejā viņš lieto iekavas, vairākkārt atkārtoti vienu frāzi vai arī to variē, reizēm apraujot. Laikabiedros smaidu izraisīja un šķīta savādi

¹ Jēkabsons K. Uz mūsu zemes. – R., 1904. – 26. lpp.

² Turpat, 35. lpp.

³ Turpat, 14. lpp.

dzejnieka veidotie skaņu atdarinājumi un tolaik par dīvainām uzskatītās dzejas formas.

Paša autora atzinums, atceroties pēc gadiem šo krājumu, ir visai rūgts – "mana pirmā debija man sagādāja dekadenta reputāciju un, par nožēlošanu, no viņas man jācieš vēl šobaltdien".¹

Nākamajā gadā seko dzejoļu krājums "Gaitniecības ceļš" (uz tā vāka nav minēts K. Jēkabsona vārds). Tas ir vienīgais no dzejoļu kopojumiem, kurā nojaušama aktuālā laika klātbūtne. Līdzās sociāli orientētajiem dzejoļiem grāmatā ir daudz vācu, franču un krievu autoru atdzejojumu. K. Jēkabsona attieksmi pret laiku apliecina viņa darbu publikācijas jauno autoru kopkrājumā "Vētras dziesmas" (1905), kur līdzās J. Akuratera u. c. vārsēm ievietoti viņa dzejoļi un atdzejojumi, kas kļūst pazīstami kā dziesmu teksti.

1906. gadā Jēkabsons ir viens no žurnāla "Dzelme" līdzstrādniekiem (1907. gadā viņš ir žurnāla trešais un pēdējais redaktors); kopā ar citiem paraksta jauno autoru manifestu "Mūsu mākslas motīvi", cenšoties ar saviem dzejoļiem apstiprināt tajā pausto – mākslas centrā likt "radīšanu"; nepakārtojot mākslu kādiem citiem nolūkiem vai interesēm, par skaisto uzlūkojot to, kas radies mākslinieka dvēselē.

Līdzās dzejai tiek rakstīta arī proza, taču tajā netiek gūti ievērojami panākumi. Arī laikabiedri visai skeptiski izteikušies par K. Jēkabsona prozu. Interesanti, ka pirmajos prozas mēģinājumos K. Jēkabsons ir liriķis. Viņš turpina Valda ("Staburaga bērni", 1895) aizsākto impresionistisko bērņības tēlojumu tradīciju latviešu literatūrā. Stāstā "Nāve" ("Mājas Viesa Mēnešraksts", 1905) lasām dzejnieka bērņības atmiņu ainas īsos, fabuliski nesaistītos tēlojumos. Tie ir mātes stāsti Robertiņam (rakstnieks izmanto savu otro vārdu) – zēns kopā ar māti nes brālim brokastis, Robertiņš ganos, skolā. Līdzās bērņības impresijām, zēna izjūtu fiksējumiem pussapnī, pusnomodā liela vērība pievērsta dabas ainavai. Pēc stāsta publicēšanas tajā ietvertu nakts aprakstu P. Ērmanis uzteicis kā jaukāko nakts tēlojumu latviešu literatūrā: "..Vai pazīsti

¹ Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – 328. lpp.

brīnišķīgo vasaras nakti? Vai esi jutis to mīksto, saldo dievišķīgo dvašu, kas tad plūst pār atveldzētiem laukiem... Tie ir savādi sapņi, tie aiznes tavu dvēseli citā valstībā... Daba ir mēma un tomēr sačukstas... Debess mirdz dzidri, kā eņģeļu lidošana redzama... Tu mūžam jauna, tu mūžam šķīsta, dailes atjaunotāja – vasaras nakts! ..¹ Noskaņas un cilvēka domas stāstā it kā atsvešinās no konkrētās situācijas; brīžiem varonis nogrimst savā iedomu plūdumā, un šķiet, ka reālajai pasaulei vairs nav pār viņu varas.

Otra īpatnība, kas K. Jēkabsona prozu padarīja savādu, pat dīvainu laikabiedru acīs, ir visai dažādo vēstītāju līdzaspastāvēšana viena literāra darba ietvaros. Uzmanības pievēršana iespaidiem ļāvusi autoram izmantot visdažādākos skatu punktus. Visus kopā tos sasaista un satur autora, resp., vēstītāja kā autora klātesamība stāstā. Tajā it kā saplūst mirklis, kad autors stāsta savas bērnības atmiņas (parasti "es" formā) un neitrāls vēstījums par Robertiņu. "Es" vienlaikus ir jau pieaugušais autors ar rezignāciju un savu dzīves pieredzi un mazais Roberts ar pavisam svaigu pasaules uztveri.

Tieši šī prozas daudz balsība izraisīja kritikas un sabiedrības ironisko attieksmi pret pirmo K. Jēkabsona "simfonisko" romānu "Uguns", kurš "dāvināts J. Akurateram". Romāna teksts saglabājies tikai žurnāla "Pret Sauli" numuros. Tas, lāgā pat neiesācies, apraujas pēc 3. numura. Kā raksta K. Jēkabsons – tā " .. beigas gājušas zudumā sakarā ar .. toreizējo revolūciju"². Zīmīgi, ka šis nepabeigtais darbs izsaucis plašu, pārsvarā negatīvu vai ironisku attieksmi, taču nevar noliegt, ka latviešu literatūras gadsimta sākuma romānu vidū tas ir interesants mēģinājums dažādot prozas vēstījumu.

Vislielāko vērtētāju rezonansi izsaucis žanra apzīmējums – "simfoniskais romāns" –, kas līdztekus gadsimta sākumā izmantotajiem dažādiem neparastiem prozas žanru apzīmējumiem (piemēram, V. Egliša "konvulsijas") šķiet paradoksāls, bet nebūt ne pārāk ekstravagants. Ielūkojoties romānā, atklājas, ka žanra norāde pat attaisno daiļdarba daudz balsību,

¹ Mājas Viesa Mēnešraksts. – 1905. – Nr. 10. – 777. lpp.

² Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – II d. – 336. lpp.

mēģinot "simfonisma" nozīmi padarīt tuvāku mūsdienu "polifonisma" ('daudzbalsības') izpratnei.

Visasākos vārdus par šo darbu K. Jēkabsonam veltījis A. Upīts. Kritiķis nesaudzīgi raksta: ".. viņš iesāk pat kādu "simfonisku romānu". Vēlāk saraksta kādu citu "romānu" (otrs, arī ne īpaši veiksmīgs, K. Jēkabsona romāns "Dēmona slāpes" publicēts žurnālā "Dzelme" 1907. gadā – R. B.) – tomēr par romānistu viņu nav iespējams saukt... Pilnīgi bez kritikas, ar naivu uzticību viņš paļaujas literāriskās apkārtnes iespaidam, vientiesīgi sajūsminās par modernā virziena vadoņiem, ar aizgrābtību uzņem to neīstos, liekulīgos glaimus.. Aiz visa tā viņa "romāni" iznāk itin kā negribētas dekadentisma kariķatūras un parodijas. Tajos tiek spilgti redzams viss tas negatīvais, neīstais un nevērtīgais, kas tik bagātīgi plūst līdzī dekadences strāvai. Nemaz nerunājot par kaut kādu aptvevramu saturu vai kaut cik saistošu fabulu – Jakobsona "romānos" nevar atrast nevienas patstāvīgas domas, neviena sakarīga tēlojuma, gandrīz neviena loģiska teikuma. Tur ir kaut kāds nedabisks liriska, episka un dramatiska stila maisījums, liriska dzejoļa, noveletes, aforisma un sentences komposts bez veida un noskaņojuma."¹ A. Upīša teiktais skan visai iznīcinoši, taču, šķiet, ka, no reālisma pieredzē balstīta rakstnieka viedokļa raugoties, viņam taisnība – trūkst noteiktas fabulas, loģiski virknēta sakarīga tēlojuma. Autors, resp., K. Jēkabsons, lasītājam piedāvā sava drauga Antona Vinkmaņa "piedzīvojumus un piezīmējumus", kurus veido vesels balsu koris. Romānā ir

– tradicionālais trešās personas vēstījums, kas attieksmes ziņā ir neitrāls; šī "balss" atklāj notikumus;

– autors, kas nemitīgi iejaucas tekstā, komentēdams savus nolūkus, aizrādot uz neprecizitātēm vēstītajā vai atvainodamies lasītājam, ja tas nespēj kādu notikumu izskaidrot un atcerēties; viņš ik pēc brīža iejaucas ar savu laikmeta skaidrojumu un jau iepriekš izrēķinās ar iespējamiem darba oponentiem – kritiķiem; šī pieeja romāna tekstam saglabāta arī

¹ *Upīts A.* Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. 1885.-1920. – R., 1921. – II sēj. – 290. lpp.

romānā "Dēmona slāpes". Piemēram, tā fragments: "Spēcīgs ir Eross – to zinām mēs, zemes bērni, un dziedāsim dziesmu viņa saldi dzēlīgai varai. Bet ko Alberts Grālis sajuta pēc tam, kad viņš bija šo dēmona tuvumu, šo sevis nicināšanas ideju pazinis un viņai sācis atdoties, par to (es tikai pacietību lūgtos) es gribu sākt runāt šā romāna tālākajā telpā. Un es gribu fabulu un sarežģījumus un atrežģījumus atstāt tiem idejistiem un tiem citiem formistiem, bet dēmona nesakarīgās nojausmas, bet savas dziļumos izdzīvotās patiesības, gribu caur sava vārda muzikālo skaņu dzīvas darīt."¹

Cita pēc citas tiek izmantotas dažādas balsis: Antona Vinkmaņa vēstules savai "iecerētajai" Zetei; tās savukārt mijas ar viņa dienasgrāmatām, apcerējumiem; līdzās tiem – autora liriskas pasāžas un Vinkmaņa dzejoļi (jau stāstā "Nāve" prozas tekstā tika iestrādātas dzejas rindas).

Dažādo balsu sadūrē groteski savijas piezemētais un cēlais, nopietnais un komiskais, galvenā "varoņa" nolūki un ārējās izpausmes. Autors nemitīgi iejaucas un pārtrauc vēstījumu, viņš atvainojas "dāmām un kungiem", pašu tekstu padarot nenopietnu. Savā pasaules izjūtā Antons Vinkmanis ir, kā saka autors, "mūžīgais žīds, klejotājs, varonis", kaut arī "dzimis Vāķēnos... robežā ar Spilveni". Viņa vārdi par augstajiem mērķiem, teikti vēstulēs iecerētajai Zetei Ziemeļ ("Mēs milēsimies, mēs dzīvosim – saproti mani, dzīvot, t. i., brīvam būt, laimīgam būt! Nepiemirsti, ka man augstākais un dziļākais esi – tu pate."), kontrastē ar viņa nolūkiem – Zetei pieder mājas, kurās viņa pēc precībām varēs nodarboties ar saimniecību, tādējādi nodrošinot iztiku tajā laikā, kamēr Vinkmanis bruņos sevi pret pasaules aukstumu, pret "dzīves niecību un tukšumu ar savām garīgajām bruņām" un centīsies "uzvilkt filozofisko, Šopenhauerisko, Kantisko vai Ničēānistisko stopu un laist bultas vaļā – tad nostāties kā nesadragājamam Prometejam". Romāna trešajā turpinājumā tiek iezīmēts Vinkmaņa pretmets Augusts Ķēvietis, ļaujot nojaust, ka "dekadentam" nāksies konkurēt ar "spēku un veselību", taču romāna publikācija līdz ar trešās personas parādīšanos apraujas.

¹ Dzelme. – 1907. – Nr. 3. – 109. lpp.

Nav iespējams atbrīvoties no domas, ka autors parodē (domāju, ka tā nav tikai neveiksme lirika mēģinājumā uzrakstīt romānu; arī veltījums un publikācija J. Akuratera vadītā žurnālā liecinātu, ka tā nav tikai "vietas aizpildīšana") romānu ar tajā iesaistītajiem biogrāfiskajiem elementiem, tradicionālu "tautas pilāra" dzīves ceļa aprakstu, mīlestības romānu tēlainību, gan arī līdz galējai sakāpinātībai noved "dekadenta" tēlu, parodējot šī vārda parādīšanos latviešu kultūrsituācijā (kaut gan, iespējams, arī cenšoties atvirzīt tālāk no savas personas). Par labu parodijas iespējamībai runā arī žurnāla "Pret Sauli" ironiskā attieksme pret iedomāto latviešu "dekadenci". Taču vai romāns ir, A. Upīša vārdiem runājot, gribēta vai negribēta dekadentisma parodija un karikatūra, pats K. Jēkabsons vēlāk klusējis, mūža otrajā pusē pirmos prozas darbus izvairoties pieminēt. Šķiet, pēc pirmo romānu publicēšanas saņemtais izsmiekls bija pārāk sāpīgs, lai to vēlreiz pieminētu, mēģinot rast pamatojumu, kādēļ veidojies no tradicionālās pieejas tik atšķirīgs (lai arī ne veiksmīgs) darbs. Pieļauju, ka daļa apgalvojumu, kas šeit saistīti ar romānu "Uguns", ir tādi, kuri nav bijuši slēpti K. Jēkabsona iecerē, taču arī tad, ja autors pat negribot būtu radījis vienu no pirmajām groteskāms latviešu prozā, šis mēģinājums būtu pieminējuma vērts.

Līdz galam nenoskaidrotas ir ziņas par vienu no interesantākajiem faktiem K. Jēkabsona biogrāfijā. Pēc paša dzejnieka un V. Damberga ziņām (viņa rakstu pirms tā iespiešanas žurnālā "Ritums" K. Jēkabsons lasījis un akceptējis), 1906. gadā K. Jēkabsons Pēterburgā tiek ar krievu "sudraba laikmeta" dzejniekiem. Pats viņš min A. Bloka, A. Belija, Vj. Ivanova, A. Remizova vārdus, pievienojot "u. c.". Šo faktu romānā "Jaunā strāva" apraksta arī P. Gruzna paša K. Jēkabsona tēla interpretācijā. To, ka K. Jēkabsons šai laikā bijis Pēterburgā, liecina arī dzejoļa "Es" datējums krājumā "Pie meža ezera" – 1906. gada 21. aprīlis, Sv. Pēterburga. Krievu dzejnieki tikšanās reizē esot brīnījušies par "lielo dabas spēka svaigumu, iracionālo fantāziju un lielo oriģinalitāti, tā ka kāds no viņiem izsakās, ka daudz un dažādus cilvēkus tas

esot redzējis, bet tik oriģinālu gan ne"¹. Iespējams, ka šis cildinājums nemaz nerunā par labu K. Jēkabsonam, taču atklāj, ka šajā laikā aizsācies viņa "vērtību pārvērtēšanas" posms, kad K. Jēkabsons grib būt oriģināls, atšķirīgs, sakāpinot savu jau tā spontāno radišanas tieksmi un impulsivitāti pat visai netradicionālās formās, cenšoties apzināt savu dzejnieka īpatnību, sasaistot to ar laikmeta modernajiem strāvojumiem. Un šī sakāpinātība tiek meklēta ne tikai dzejā; savādība tiek meklēta arī dzejnieka uzvedībā un izturēšanās veidā. To sekmejusi, šķiet, arī K. Jēkabsona iepazīšanās ar savu jauno "skolotāju" – V. Eglīti. Pats dzejnieks šai laikā cenšas apjaust savu instinktīvo saistību ar modernismu: "Teorētiski visu to vēl nevarēju saprast, bet instinktīvi tomēr padevos jaunās mākslas stīprajai straumei un nebiju vēl labi apskatījis, kad pats jau jutos ierauts impresionisma un simbolisma vai tā sauktās dekadences kūšājošā virpulī."² Vēlāk vārdā "dekadents" K. Jēkabsons apzinās pavisam citu nozīmi. Par to kādā no saviem 20. gadu sākuma literatūrkritiskajiem rakstiem K. Jēkabsons raksta: ".. Toreiz dzima tas virziens, kuru vēlāk sāka apzīmēt par dekadenci, t. i., pagrimšanu vai panīkšanu, bet kas tagad ir jāsaprot kā modernais dekadanss, t. i., kā atdzimšana un kā mākslas īsto pamatu jaunatrašana, kas savās turpmākajās konsekvencēs var novest pie arvien lielākas gatavības."

K. Jēkabsons pats sevi pieskaita "jauna virziena" pārstāvjiem, resp., piederīgu modernismam.³ K. Jēkabsons ar savu dzeju atrodas it kā uz "dzejas laiku" robežas – sajūtot sevi savdabīgāku un apveltītu ar citādu pasaules uztveri, un meklējot tās izdomātu izteiksmi. Jaunos strāvojumus viņš saista ar intensīvāku gara darbību, kas ved pie paškritikas un visa pārvērtējumiem; ar īpatnējā, sava laika un savas pasaules uztverei raksturīgā meklējumiem; nezināmā un net(īk)īcamā sava otrā "es" akcentējumu, nevairoties no neskaidrā,

¹ Dambergs V. Kārlis Jēkabsons // Rītums. – 1923. – Nr. 8–10. – 674. lpp.

² Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – II d. – 331. lpp.

³ Jēkabsons K. Iz rakstnieka dienasgrāmatas // Latvijas Kareivis. – 1923. – Nr. 33.

nesaprotamā uzvīlnījumiem. Citētajā rakstā K. Jēkabsons cenšas izvairīties no iepriekš bieži lietotā "dekadences" vārda (līdz ar to tam netaisni uzspiestā negatīvā vērtējuma), aizvietojo to ar jēdzienu "modernisms". Ievērojot to, ka K. Jēkabsons šos vārdus rakstījis jau 20. gadu sākumā, šis mēģinājums apzināt "dekadences" nozīmi ir vērā ņemams.

K. Jēkabsona darbības lauks gadsimta pirmā gadu desmita otrajā pusē (1906–1909) izvērsās visai plašs. Tāpat kā pārējie šī laika jaunie autori, kurus interesē radīšanas process, vienu pēc otra viņš izdod savus dzejoļu krājumus, katrā no tiem iezīmējot kādu no saviem attīstības posmiem. Dzejoļu nekritiskā atlase veido un nostiprina vēl vienu populāru uzskatu par dzejnieka vājību – vēlmi publicēties. Īsā laikā – 1906.–1907. gadā – klajā nāk krājumi "Uz aizlauzta zara" un "Pie meža ezera", poēma "Sniegbaltīte" u. c., periodikā publicēti jau iepriekš minētie romāni "Uguns" un "Dēmona slāpes". Taču tā nav tikai K. Jēkabsona nekritiskā aktivitāte. Par spīti laikmeta nedrošībai, jaunie dzejnieki publicējas daudz, dzejas tapšanas procesā saskatot radošā aktivitātes izpausmi.

Īstais "pārvērtējumu un meklējumu" laiks – pirmā gadu desmita otrā pusē – sākotnējā K. Jēkabsona idillē ienes vairāk disharmonisko elementu. Jau "Dzelmē" publicētajos dzejoļos, E. A. Po novelēs "Morella", "Eleonore" (abi 1907) un citu darbu tulkojumos, dzejoļu krājumos "Uz aizlauztā zara" un "Pie meža ezera" līdzās jūtu idillei pagātnē un dabā nostājas mistiskā, cilvēka neapzinātā tumšā pasaule. Dzejnieka uzmanības centrā nonāk indivīds, individuālais, līdz ar to vērsšanās pret stabilo tradīcijās un formā. "Revolūcija bija dzīvē, revolūcijai vajadzēja būt arī mākslā," par šo laiku vēlāk rakstīja K. Jēkabsons. Viņa liriskai ievirzei, nezaudējot pamatintonāciju, uzslāņojas daudz sāpīgāka vientulības apziņa bez agrāk tai piemītošā gaišuma; iztukšotības un laika pabeigtības izjūta. Iepriekšējo nemanāmo jūras un debess pretnostatījumu nomaina vētra. "Es stāvu viens uz krasta mēmi klusi – / Grimst viņos debesis kā asarās." Pār "zelta sauli", kas nesa ticību, uzticību, list zili viņi. Kā biedējošs tēls nostājas jaunais gadsimtenis (kas maldīgi šādas ievirzes dzejoļos reizumis ticis attiecināts uz pašiem dzejniekiem):

Es – gadu tūkstots demiurgs,
Es gadu tūkstots Edips esmu,
Es – rīta zemes kaldejiets,
Es – Gangas dēls ar ledus dvesmu.¹

Nelielā grāmatā tiek publicēts viens no vairākkārt K. Jēkabsona veiktajiem M. Māterlinka "Piecpadsmit dziesmu" atdzejojumiem. 1907. gadā un tam sekojošajos gados K. Jēkabsons periodikā un grāmatās publicē virkni poēmu – "Stāsts par kalpu sievu Ilzi", "Laumīte", "Trīs meldera meitas un velns", "Ķēniņa znots", "Lietuvas sargi", "Dzelzu puika", "Staburags" u. c., par kurām V. Dambergs vēlāk rakstīja – "liekas, ka poēmās tas Jēkabsons ir zaudējis robežas starp reāli iespējamo un neiespējamo; un tamdēļ, ka viņš tic katras fantastikas realizēšanās spējai, tas visus pārsteidz ar pilnīgu skepsisa trūkumu vai absolūtu paļāvību uz sevi un citiem"². Poēmās dominē nenoteiktība, neskaidrība. Poēma kļūst par nenobeidzamu lirisku dzejoli, kurā pavīd atpazīstami motīvi, sižetiskajai līnijai brīžam pagaistot valodas plūdumā, tās skanīgumā. Piemēram, četrpēdu trohajā sarakstītajā 119 pantus garajā poēmā "Sniegbaltīte" dzejnieks izmanto tikai atpazīstama sižeta atlūzas; varam tikai nojaust, ka K. Jēkabsons runā par sastingušo dvēseli, variējot šo populāro gadsimta sākuma dzejasdarbos pieteikto tēmu. Dzejnieks it kā atrodas pie dvēseles "stikla zārka":

Trīcu, drebu, Tevi ieraugu –
Bāru bērnu Sniegbaltīti,
Visi mani spēka vārdi
Nespēcības autā tīti.

Vienīgais, ko viņš vēl var – redzēt ap stikla zārku esošās plāvas, laukus, mežus. Kompozicionāli poēmas fabula paliek iekšēji nesaistīta. Dzejnieks, ļaujoties vārdu plūduma burvībai, tā nestajai ekstāzei, zaudē saikni ar reālo. Recenzējot dzeju, F. Bārda savulaik rakstīja: "[..] viņa dziesma [..] ir dziļa, plaša, gandrīz tīra mūzika, uguns, izmisuma, ilgu, asiņainu

¹ Jēkabsons K. Pie meža ezera. – R., 1907. – 63.–64. lpp.

² Dambergs V. Kārlis Jēkabsons // Ritums. – 1923. – Nr. 8–10. – 674. lpp.

un sniegbaltu sapņu pilna.¹ Šis izteikums, apzinoties tā sakāpinātību, varētu raksturot arī K. Jēkabsona poēmas. Pēdējā publicētā poēma parādās pēc ilga laika. Izmantodams japāņu pasakas motīvus, viņš saraksta "Urasimataro" (1931–1943). Grāmatā tā izdota 1943. gadā ar autora priekšvārdu un K. Sūniņa ilustrācijām. Poēmu recenzējot, J. Rudzītis izsacījās, ka K. Jēkabsons "savā lirikā dzied kā apskurbusi lakstīgala"². Interesanti, ka "Urasimataro" priekšvārdā dzejnieks, mēģinot definēt savu saskarsmi ar japāņu dzeju, nosauc savas daiļrades pamatprincipus, kurus var attiecināt arī uz gadsimta pirmajā ceturtdaļā tapušajiem dzejas darbiem, arī poēmām: dzejai jārodas cilvēka sirdī, viņa iekšējā redzējumā; tās izpaušmei nepieciešams valodas skanējums un krāsainība, kas "vizuļos kā ziedlapas saulē un vējā"; pasakas (poēmas) teicēja, resp., autora uzdevums – "īstenības elementu ar brīvas fantāzijas izdomu .. (prast) savienot burvīgā saistībā", padarot zīmējumu (resp., plastiskumu dzejā) vienkāršu līdz minimumam. Īsā formā "doma, ritms, glezna .. organiski apvienojas melodiskā plūdumā, kam tomēr īsa un aprauta elpa".

K. Jēkabsona darbība gadsimta sākumā ir daudzveidīga. Pakļaujoties savai impulsivitātei, kā arī cenšoties izdzīvot no literāra darba, viņš iesaistās dažādās norisēs – izdod grāmatas, uztur grāmatu tirgotavu, neilgu laiku ir literāra izdevuma redaktors. K. Jēkabsons rediģē pēdējos žurnāla "Dzelme" numurus (1907. g. Nr. 7–11); cenšoties žurnālu glābt, tajā publicē savus darbus. Pēdējos "Dzelmes" numuros tiek iespiests arī viens no viņa pirmajiem plašākajiem franču literatūras tulkojumiem – Moljēra "Tartifs". Tam vēlāk pievienojas grāmatās izdotie Moljēra "Skapēna nedarbi" (1923), "Skopulis" (1937). Gadsimta sākumā K. Jēkabsona tulkojumā no vācu un krievu valodas izdots arī H. Ibsena "Džons Gabriels Borkmanis" (1907), "Dr. Stokmans" (Tautas naidnieks) (1910), Ļ. Tolstoja "Tumsības vara" (1908) un citi dramatiski darbi.

K. Jēkabsona neordinaritāte, biežie eksperimenti, nekritiskā "šķielēšana pa labi un pa kreisi" (F. Bārda) tiek ne tikai

¹ Bārda F. Raksti. – R., 1990. – 403. lpp.

² Latvju Mēnešraksts. – 1943. – Nr. 7.

kritizēta. Tā sagādājusi vielu ne vienam vien gadsimta sākuma satīriskam izdevumam. Kā vēlāk rakstījis pats dzejnieks, "mana karikatūra tajās dienās bija parasta parādība". K. Jēkabsona negribēti komiskais tēls bieži vien viņam atspēlējies – gan neļaujot lasītājam distancēties no autora tēla, gan arī pašam autoram liekot visu mūžu cīnīties pret sevis izsmiešanu, radot arvien komiskākus efektus. K. Krūza atzīmējis, ka "Jakobsons kā dzejnieks ir īsts liriķis, bet pastāvīgi viņu pavadījusi lirikas lielākā ienaidniece – ironija"¹. Protestējot pret izsmieklu un satīriskajiem uzbrukumiem, K. Jēkabsons saraksta un grāmatās izdod divas satīras "Ko tas Kungs mīlo, to viņš pārmāca" (1907) un "Kas ir tautas ienaidnieks?" (1910), mēģinot izrēķināties ar saviem pretiniekiem.

Par K. Jēkabsonu ironizējis arī R. Blaumanis. Viņa rīme par traģikomisko notikumu ar dzejnieku un trim rubļiem literātu vidū kļuva ļoti populāra. Šis gadījums vairākkārt minēts literāros darbos un atmiņās; pazīstams ir arī paša K. Jēkabsona sacerējums "Kā Rūdolfs Blaumanis ar "trijnieku" man bārdu piešuva?"².

K. Jēkabsons to apraksta šādi: "Vasarā pie jūrmalas vilciena kases kādai vecai sieviņai bija pazudusi vai arī nozagta jeb vienkārši mājā aizmirsta (līdz šim nav noskaidrots) rokas somiņa ar nedaudz naudas. Kā biļetes pircējs es stāvēju aiz nepazīstamās dāmas. Es jau sēdēju vilcienā, kad viņa ar kādu kungu man pēkšņi piesējās, jo es tai blakus stāvēju. Caur dzelzceļa valdi šī publiskā lieta nonāca pie miertiesneša, kur viss gadījums izrādījās bez kāda pamata un tamdēļ tika izbeigts. Kuriozais gadījums nonāca presē.." Jau citā versijā šo gadījumu izmantojis P. Gruzna romānā "Jaunā strāva"; kā sava laika anekdote šis notikums parādās dažādu laikabiedru atmiņās. R. Blaumaņa ironiskā uzruna dzejojumā "Jautājums jeb Balāde par balāžu dzejnieku" – "Nu sak tokš, Kārli Jākobson, / Vai jel pavisam dzejot lon?" – veicina K. Jēkabsona noliedzošo attieksmi pret savu pirmo skolotāju. Tā savukārt izraisījusi anekdotisku rīcību virkni 20. gados, kad viņš

¹ Latvija. – 1914. – 8. /12. III. – Nr. 55.

² Atpūta. – 1932. – Nr. 411.

mēģina nepieļaut minētā darba publicēšanu R. Blaumaņa rakstu kopojumos.

Lai izvairītos no izsmietā Jākobsona vārda, laika posmā no 1908. līdz 1910. gadam K. Jēkabsons lieto pseidonīmu Roberts Skarga. Ar šo vārdu publicēti V. Vitmena dzejoļu u. c. autoru darbu tulkojumi.

Jauns posms dzejnieka daiļradē sākas gadsimta otrajā desmitgadē, kad pēc meklējumiem un personiskiem pārdzīvojumiem K. Jēkabsons, dzīvodams Burtnieku namā, sakārto dzejoļu krājumu "Dziļš miers" (1913). Iepriekš raksturīgo ļaušanos nepabeigtības vilinājumam, pakļaušanos radīšanas impulsivitātei nomainījis cits darba stils – dzejnieks sācis "slīpēt" savus dzejoļus, ik pa laikam atgriežoties pie iepriekš publicētajiem darbiem. Īpaši tas redzams krājuma "Dziļš miers" atkārtotajā izdevumā 1922. gadā. Otro reizi tas publicēts ar piebildi – "pārlabots, no jauna stilizēts un autorizēts izdevums". Krājuma atšķirīgās redakcijas rāda attieksmes maiņu pret tekstu – spontāno dzejas radīšanu nomainījis sīks un pamatīgs darbs ar vārsēm. Šis krājums ieņem īpašu vietu dzejnieka dzīvē un iezīmē robežu K. Jēkabsona daiļradē – pirmais tā izdevums noslēdz meklējumu posmu, otrs – izveido priekšstatu par dzejnieku kā sevī harmonizējušos personību. Krājuma abos izdevumos dzejnieks pat vairās un ir atsacījies no svešu tēlu klātbūtnes; disharmoniskais un savādais vairs nav dzejnieka uzmanības lokā. K. Jēkabsonam vēl mazsvarīgāks kļuvis tas, kas dzejā tiek pateikts, būtiskāk autoram šķiet, lai teiktais būtu skanīgs; lai dzejas frāze būtu muzikāla. Brīžiem liekas, ka autors pat vairās no disonējošām skaņām vai tēliem. Šāda maniere – dzejas skanīgums, emocionālo izjūtu gammas variācijas veido vēlāko dzejoļu krājumu pamatu. Taču šai niansētībai kļūstot netveramai, iezīmējas zināma vienmuļība.

K. Jēkabsona dzīve pēc Pirmā pasaules kara ir mierīgāka: ģimene, literārais darbs, saglabājas centieni dzīvot un pelnīt maizi rakstot. Vienlaikus ar krājuma "Dziļš miers" 2. izdevumu iznāk četri mazāka apjoma dzejoļu kopojumi "Mīla", "Jūra", "Sfinksa", "Kāpas", kas 1924. gadā tiek apvienoti vienā

grāmatā "Šūpoles". Tam seko krājums "Dzidrie tāļumi" (1927), "Rudens zelts" (1935), dzeja, saistīta ar reliģiskiem pārdzīvojumiem, tiek apkopota krājumā "Debess gaisma" (1937). To, ka mūža otrajā pusē K. Jēkabsons milējis atgriezties pie iepriekš rakstītā, lai vēlreiz to pārlūkotu un labotu, apliecina divi "Lirikas" sējumi (1939 un 1942), kas vainago viņa dzejas pasauli, iezīmē galvenos izjūtu lokus – dabu, mīlestību, dzimteni. Vienlaikus šie sējumi ir vērienīgas izlases un dzejoļu (atšķirīgās redakcijās no pirmpublicējumiem, brīžiem saglabājot vairs tikai atsevišķas rindas no sākotnējiem variantiem) apkopojumi. K. Jēkabsons dzejā ir vērotājs. Pasaule viņa acu priekšā ir stabila un pat nemainīga, taču nemainība ir tikai ārēja, tāda tā tikai šķiet – viss atrodas nemanāmā kustībā. Dzejnieka acis atveras ne burzmā un skaļumā, bet "dabas klusumā", mierā, kad nemierā esošas kustības, nemanāmais tiek ieraudzīts. Birzs šalkšanā, avota kustībā tiek izjūsts mirkļa nemiers un mūžīgā vēlme atjaunoties. Kārli Jēkabsonu nesaista ideju pasaule, pilsēta, dzīves norises un to straujās pārmaiņas, visu viņš ierauga dabā, tās iekšējā pašpietiekamībā un pilnībā. Kā dzejolī "To dziesmu dziedi"¹:

To dziesmu dziedi, vējiņ, eglīnā
ar viņas galotnēm un zaļiem zariem,
kā mākoņrindas debess aplokā
slīd izrakstītas saules zelta stariem.

Un kad jau sirdi ilgošanās lēna,
kā vēsma zagsies meža līkumā,
tur rūgtums pazudīs kā birzes ēna
gar pakalnīti druvā plašajā.

Neveiksmes K. Jēkabsonu vajājušas dramaturģijas laukā. Līdztekus dzejai K. Jēkabsons sarakstījis virkni lugu "Vieglprātības augļi" (1911, iestudēta Liepājā), "Burtnieks" (1911), "Jauna gađa sagaidīšana" (1913), "Nemnaudas mantinieki" (1914), "Pilsētnieks" (1914), vēlāk tapušas lugas "Līga" (1925), "Lāga vīrs" (1926), "Pa šķirtiemi ceļiem" (1928), "Draudāru

¹ Jēkabsons K. Lirika. – R., 1939. – 1. sēj. – 241. lpp.

vedekla" (1936, iestudēta Nacionālajā teātrī). Lielākoties tās nav veiksmīgas, lugām pietrūkst dramatiska sprieguma. Tradicionāli K. Jēkabsona lugu vidū tiek izcelta pēdējā, uzsverot galvenās varones Rantas rakstura līdzību ar R. Blaumaņa Raudupieti. Taču lugām literāras vērtības trūkst, dramatiskie darbi paliek tikai "vingrinājumi" vai kā mēģinājums iegūt popularitāti un materiālu nodrošinājumu.

Viena no vēlākā laika iecerēm, kas arī paredzēta materiālā stāvokļa uzlabošanai – K. Jēkabsona lielie romāni. To episkās formas plašums rakstniekam kā impresionistiski noskaņotam autoram ar viņam radniecīgajām mazajām formām paliek sveši. Top romāni "Muižnieka meita" (sarakstīts 1916–1921; grāmatā izdots 1921. gadā), "Sievietes grēks" (sarakstīts 1916–1923; grāmatā izdots 1923. gadā), "Briljantu karaliene" (1927), kā arī trīs burtnīcu romāni, kuru centrā ir vēsturiskas personības, "Kristīne un Zigfrīds" (par Z. A. Meijerovicu, 1930), "Heinrihs Rautenfelds" (1930, pēc tā uzņemta filma "Vilkiem mests laupījums"), "Nikolajs II" (1931?). 1930. gadā lasītājiem tiek pieteikts arī romāns "Uz milas altāra" 20 burtnīcās. Šķiet, ka uz pēdējiem attiecināms apgalvojums, ka īstais romānu autors (autore) ir dzejnieka sieva Malvīne. To apliecinājis esot pats dzejnieks (sk. J. Kārklīšs "Latvijas preses karalis" – R., 1990; to esot apliecinājis arī viņa radnieks, trimdas žurnāla "Sauksme" redaktors K. Ieleja, sk. J. Grīns "Redaktora atmiņas"; uz K. Ieleju atsaucas arī A. Dravnieks "Latviešu literatūras vēsture", 1976).

Savdabīgāki par garo prozu ir K. Jēkabsona 20. gadu stāsti. Tie apkopoti krājumos "Vīzijas" (1923), "Jautrie ļaudis" un "Sievietes" (abi 1926). Stāstos uzmanību piesaista rakstnieka tieksme cilvēku rīcībā ieraudzīt dīvainus, brīžiem pat nepamatotus dzīves un raksturu pavērsienus; autora vērojumā cilvēciskā daba ne vienmēr pakļaujas loģiskiem likumiem, lēmumi tiek pieņemti, pateicoties spējām iedomām, pēkšņām izjūtām. K. Jēkabsona stāstos "cilvēki bij gājuši savus iedomātos ceļus kā akli ceļinieki, un tumsas atrada vairāk nekā saules"¹. K. Jēkabsona stāsti ir moderni "nostāsti" par slin-

¹ *Jēkabsons K. Sievietes.* – R., 1926. – 169. lpp.

kajām meitām, kuru rīcība pēc precībām kļuvusi par anekdoti tautas mutē. Rakstnieks necenšas norobežot fantāziju no konkrētā notikuma. Autors jau iepriekš zina, ar ko beigsies notikums, tādēļ viņš nemēģina pat maldināt lasītāju – viņš ir tikai notikuma stāstītājs, kurš laikus sagatavo lasītāju gaidāmajām beigām. Tādēļ viņam vairs nav svarīgs personāža rīcības psiholoģiskais pamatojums, viņu interesē vien stāsta sižetiskā linija. Šo vēstījošo intonāciju, autora neslēpto klātesamību atstāstāmajā notikumā K. Jēkabsons plaši liek lietā krājumā "Vīzijas", kurā ietverti stāsti, kā norāda autors, ar "mistisku pieskaņu", kaut šodien tie vairāk atbilstu stāstiem par neparastām, rēgainām parādībām. Krājuma kolorītākais un nozīmīgākais stāsts ir "Rūjienas ielas dzīvoklī", kurā savijas kultūrvēsturiski motīvi (K. Jēkabsona, A. Akuratera un A. Kalniņa dzīve Rūjienas ielā 1905. gada rudenī), vēsturiskie prototipi un mēģinājums rakstīt E. A. Po garā. Jaunie cilvēki – literāti, revolucionāri, studenti – pat spiritisma seansā izsauc E. A. Po (kura vārds piesaukts šai krājumā vairākkārt) garu, kas saviem aicinātājiem pamanās atstāt tekstu nepareizā angļu mēlē "I make un joke with you". Šajā un citos krājuma stāstos rakstnieks pievēršas dvēseles un pasaules neapzinātājiem spēkiem, kurus cilvēkam iespējams tikai apjaust, brižiem sajūst, bet ne racionāli izprast. Nepārprotami K. Jēkabsona stāstu nesasniedzamais ideāls ir E. A. Po daiļrade. Par dižo amerikāni šai stāstā viņš raksta: "Cilvēku dvēseles lielākais sapratējs un iztulkotājs ir kolosālais amerikāņu mistiķis, šis dzejnieks, rakstnieks un mags .. Viņš .. vislabāki .. vispareizāki uzminējis cilvēces dvēseles noslēpumaino atvaru bezdibeņus un zinājis atrast visslepenākās nojautas .. Šis mistiķis ir meklējis ar smalkas analītikas un intuīcijas palīdzību uzziņāt tās savādās likumības, kādas valda cilvēku likteņos un kurām sakne .. būtu atbalstīta transcendentālā pasaulē (kurā darbojas spēki, par kuriem mums nav ne jausmas)." Taču arī šie stāstu krājumi neiemanto ne kritikas, ne lasītāju īpašu atsaucību.

Visaugstāko novērtējumu gan lasītāju, gan kritiķu vidū ieguvis pēdējais plašākais prozas darbs – romāns "Mūsu dzimtā

zeme". Tajā visharmoniskākās attiecības veidojas starp K. Jēkabsona impresionistisko rakstības manieri un romāna sižetisko izklāstu. Romānu veido 68 dažāda apjoma nodaļas, reizēm tikai puslappusi garas. Taču arī šajā darbā rodams kas neparasts. Romānam ir pat trīs redakcijas. Viena – pirmpublicējums žurnālā "Atpūta" ar konceptuālu nosaukumu "Mūsu dzimtā zeme" (Atpūta, 1937. – Nr. 661.–675.), otra – grāmatā ar nosaukumu "Dzimtā sēta" (1942). Trimdā romāns publicēts trešoreiz, gan virsraksta, gan teksta pamatā paturot pirmo variantu. Romāna nosaukuma maiņu varētu izskaidrot ar laikmetu nomaiņu publicēšanos brīžos, taču grūtāk pamatojama romāna idejiskās ievirzes maiņa, jo 1942. gada izdevumā netiek publicētas pēdējās 5 nodaļas, tādēļ romānu iespējams lasīt gan vienā, gan otrā variantā – katrs no beigu variantiem ļauj šo darbu interpretēt atšķirīgi. Tāpat trimdā publicētajā romāna variantā svītroti klaji pozitivistiskie (vai pat konjunktūriskie) fragmenti, padarot varoņu izšķiršanos nenoteiktāku.

Romāna darbībai K. Jēkabsons liek norisināties Vidzemē, bagātajās Vieļavu mājās, kuras ieskauj K. Jēkabsonam tradicionālā dabas ainava – bērzu birztaļas, zilganie egļu meži. Dabas klātesamība, dzīvības pulsācijas ritms jūtams māju vienīgās mantinieces Daiņas un viņas gadus daudz jaunākā audzudēla Andreja attiecībās. Mazliet noslēpumainu, līdz galam neapzinātu un neapzināmu autors rāda tēlu iekšējo pasauli. Romānā K. Jēkabsons liek it kā sadurties Daiņas garīgumam, dvēselei un Andreja pirmatnējam spēkam. Jauno puisi vilina gan Daiņa, kurai "vienīgi mūzikā ir patiesais un dievišķīgais, kas atraisa no zemes smaguma", gan arī ganu meitenes Ainas "zemes un darba svētība". Vācu okupācijas laikā izdotajā romāna variantā K. Jēkabsons liek Daiņai doties prom, apzinoties savu nespēku, dvēseles "slimīgumu", atstāt mājas Andrejam un Ainaī. Māju dvēsele Daiņa nespēj zemi kopt, to darīt var tikai pilnasinīgi, "šeit un tagad" dzīvojoši cilvēki, kas spēj pakļauties dabas noteiktajam ritmam. Trimdā izdotā romāna variantā Daiņai, neatrodot mieru mājās un redzot savu nespēju izdzīvot, jāaiziet, atstājot visu materiālo, taču saimniecība, mājas, ja tās pametusi dvēsele,

vairs nevar pastāvēt. Daiņai savās mājās jāatgriežas kā iegātnei. Romāna pirmajā variantā Daiņas atgriešanos izsauc Draudzīgais aicinājums, mājās sagaida – "atdzimusi zeme" un saskaņa, kas, pateicoties "Vadonim", pārņēmusi latviešu tautu.

Līdzās galvenajiem romāna varoņiem autors liek darboties veselu un spēcīgu ļaužu lokam. Spilgtākais tēls – ilggadīgais Vieļavu priekšstrādnieks Krišs, kas sevī iemieso lauku darbu pamatīgumu un gudrību, kam zeme "tuvāka kā radi un draugi". Zeme dod un tajā pašā laikā prasa no cilvēkiem darbu, darba mīlestību un kārtību.

Otrā pasaules kara noslēgumā K. Jēkabsons kopā ar daudziem citiem latviešu kultūras darbiniekiem dodas bēgļu gaitās uz Kurzemi. Viņš uzturas pie sievas radniekiem Ventspilī. No turienes dzejnieks kopā ar ģimeni cenšas doties ar laivām pāri jūrai, taču braucējiem ceļš nav laimīgs, viņi tiek aizturēti un laivas saņemtas gūstā. Laivā esošie kultūras darbinieki K. Linde, K. Jēkabsons, V. Cedriņš paliek Latvijā. K. Jēkabsons mūža nogali pavada Ventspilī. Plašāka dzejoļu kopa, kas rakstīta šajā laikā, publicēta tikai 40 gadus pēc dzejnieka nāves krājumā "Varavīksne. 1987" (I. Kiršentāles publikācija). Tā liecina, ka dzejnieks arī mūža nogalē bijis uzticīgs noskaņu fiksējumiem, tikai vairāk rūgtuma, tumšu krāsu, vientulības. Dzejoli "Meln vakars"¹ K. Jēkabsons raksta:

Meln vakars nāk, un tumsas palags veras,
ar rasas graudiem ziedi lejup sveras,
un miglas auti plašas pļavas klāj.

Es vientuļš eju, lūkodams šo ainu
un tālo debess malu purpurainu,
kur mākoņzīrgā vēja vectēvs jā.

Meln vakars nāk un noslēdz dienas loku,
spiež sāpju māte savu salto roku
uz acīm man un ilgi neatstāj.

K. Jēkabsons miris apcietinājumā 1946. gada 1. aprīlī Ventspilī ierīkotajā cietumā. Dzejnieks apbedīts turpat, Meža kapos.

¹ Varavīksne. – R., 1987. – 134. lpp.

Kārlis Jēkabsons savas dzīves laikā sarakstījis vairāk nekā 1200 dzejoļu. Kārlis Jēkabsons jau pēc savas dabas ir lirīķis. To nav mēģinājis noliegt neviens no viņa dzejas vērtētājiem. Kārļa Jēkabsona nozīmīgākais devums bija dzejā. Kā rakstījis literatūrpētnieks E. Sūna – "Dzīves gājums gan devis daudz svešus iespaidus, bet lirisms ir izejas punkts."¹ Veiksmīgākie K. Jēkabsona interpretētāji (V. Dambergs, E. Sūna) dēvē viņu pat par jūtu lirīķi *par excellence*, akcentējot jau pieminēto līdzību P. Verlēnam. Arī pats K. Jēkabsons uzmanības centrā vienmēr paturējis dzeju, kura prasījusi "disciplinēt jūtas", pretstatot to poēmai vai dramaturģiskajiem darbiem (žanriem, kuriem periodiski pievērsies), kas savukārt prasa "prāta un jūtu" vai "intelektuālo spēju" mobilizāciju. Dzejā (lirikā un poēmās) arī visskaidrāk K. Jēkabsons apzinājis savu tuvību "jaunajai mākslas strāvai" – Eiropas literatūrā (franču, vācu un krievu) dzimušajam simbolismam un impresionismam. Šo līdzību pats dzejnieks saskatījis savā mēģinājumā apzināti vērsties pret fabulu un nerespektēt tradicionālos izteiksmes līdzekļus. Pēc K. Jēkabsona domām, dzejai nav nepieciešams būt saprotamai, viegli uztveramai, tai daudz svarīgāka ir muzikalitāte, "it kā plīvurojums" (J. Grīns), kas apņēm vārdus, jūtu brīvais plūdums, kas pasauli uztver atsevišķu iespaidu fragmentos. Viņa radītā dzejas pasaule jau sevī ieslēpj neskaidrību, intuīcijā balstītā radišanas procesā mēģinot dot "neskaidrajai dzejai" vārda tiesības.

Taču līdzās literārajai darbībai ne mazāk nozīmīga bijusi K. Jēkabsona literārās dzīves impulsētāja loma gadsimta sākumā, uzjundot tās atmosfēru ar savu daudzveidīgo darbību, uzsverot savu savādību, brīžiem nespējot racionāli izvērtēt tās lietderību, līdz ar to kļūstot par savas apzinātās vai neapzinātās savādības gūstekni. Iegūstot gan apbrīnotājus, gan noliedzējus, urdījis (vai arī, gluži otrādi – atgrūdis) no jauniem un neietiem ceļiem. Paša uzliktā maska vai citu aizspriedumi (arī materiālas grūtības) lieguši savā laikā līdz galam pieņemt apzināto "modernisma" virzienu. Taču E. Virza,

¹ *Sūna K.* Kārlis Jēkabsons // Latvju Grāmata, 1923. – Nr. 9. /10.

raksturojot dzejnieka izpausmes, rakstījis: "Kārlis Jēkabsons ir spogulis, kas atstaro dabas un dzīves mainīgos acumirkļus. Dažreiz viņš iet nemitīgu smieklu kaskādu pavadīts, bet pēkšņi izteikta doma, kas visiem liek apklust, apgaismo viņa dvēseles gudros un daiļjūtīgos bezdibeņus."¹

---

¹ *Virza E.* Kārlis Jēkabsons // *Virza E. Laikmeta dokumenti.* – 1930. – 148. lpp.

JŪLIJS PĒTERSONS
(1880–1945)

J. Pētersona literārā darbība aptver gandrīz visu 20. gadsimta pirmo pusi. Viņa pirmais stāsts publicēts laikrakstā "Vārds" 1901. gadā, pirmā luga uzrakstīta 1906., pēdējā – 1943. gadā. Pavisam J. Pētersons uzrakstījis 22 lugas, stāsti apkopoti divos krājumos. Viņš vadījis satiriskos žurnālus "Dadzis" (1912) un "Lietuvēns" (1913–1915 un 1917), samērā daudz tulkojis.

J. Pētersons dzimis 1880. gada 19. novembrī Smiltenes draudzes Blomu pagasta Cūkgalvas krogā krodzinieka ģimenē. Nākamā rakstnieka zēna gadi bija laimīgi. Samērā nodrošinātais vecāku materiālais stāvoklis un tiem laikiem gaišās galvas ļāva zēnam gan mājās, gan vēlāk skolas gaitās ātri un droši spert pirmos soļus kultūras tekās.

Par māti rakstnieks savās atmiņās bijis skopāks, atzīmējis, ka viņa nākusi no Trikātas Cempu pagasta. Tēvs raksturots kā cilvēks, kam ir savi noteikti uzskati, kas nebaidās sanīsties pat ar seno latviešu zemnieku biedu – vācu muižnieku.

"Mans tēvs bija Raunas Baiškalna pagasta Baidiņu mājas saimnieka vecākais dēls, un viņam vajadzēja mantot tēva mājas, bet Baiškalna muižas īpašnieks fon Pretcmanis viņam šīs mājas atņēma tādēļ, ka tēvs bijis stūrgalvīgs cilvēks un nav pratis kungam izdarīt pa prātam. Tēvs šo māju dēļ tiesājās visu mūžu un nomira lielā kara (domāts Pirmais pasaules karš – B. K.) laikā, nekā nesusniedzis. [...] Kā jauns zēns tēvs bij strādājis namdara darbus. Sapelnījis 600 vai 700 rbļ. un ar šo naudu atpircies no zaldātiem."¹

¹ *Pētersons J. Pašbiogrāfija // Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – III d. – 37. lpp.*

Iespējams, ka te iezīmētajā, pa daļai varbūt no tēva mantotajā raksturā saskatāms viens no J. Pētersona jaunības maksimālisma, pirmo darbu daudzviet asi satīriskās intonācijas pirmcēloņiem. Un arī vēlākos smalkos, atturīgi ironiskos J. Pētersona sacerējumus lasot, neatstāj iespaids, ka viņa krūtīs mīt it kā divas dvēseles. Varbūt arī tās palīdzēja veidot jau agrās bērnības gadi, kuros līdzās rotaļām, līdzās trokšņainajai krogus priekšteļpai, kuras gaisotne nevarēja neiesūkties zēnā, bija klusa iegrimšana laikrakstu un grāmatu pasaulē, nodziļināšanās dabas vientulībā. Šīs divas dvēseles zēnā veidojuši arī citi apkārtnes iespaidi.

Gan Cūkgalvas krogs, gan Auniņu mājas, kur ģimene pārcēlās dažus gadus pēc zēna dzimšanas un kur viņa tēvs ierīkoja linu un sēklu tirgotavu, atradās gandrīz blakus, kādas trīs verstis no Smiltenes, pie Abulas upes un Brutuļu fabrikas ezera. Ūdens tuvums zēnu vedināja maksšķerēt un vēžot, un te pavadītajās garajās stundās acīmredzot nemanāmi, bet nemitīgi pildījās mazā dvēsele. Tomēr no lauku dzīves romantizēta skatījuma J. Pētersona literārajā devumā neatrodam nekādu pēdu.

19. gadsimta nogalē arī Latvijas laukos ienāca kapitālistiskās attiecības. J. Pētersonam blakus bija uzskatāms paraugs – Brutuļu fabrika, kurā tirgotāja dēls jutās kā zivs ūdenī. Viņam bija brīv staigāt pa visām nodaļām, skatīties, kā maļ un bīdelē, vilnu kārš un dzijas vērpi, kā vadmalu auž un tālāk apstrādā. Te bija cits darba ritms nekā lauku darbos, kurus zēns tā īsti nemaz netika izbaudījis, tas viņu saistīja, te viņam bija interesanti.

Pēc astoņu gadu vecuma zēns, kurš jau prata lasīt un rakstīt, tika nodots Bilskas pagasta Pauzuļu skolā, kur viņš iekļuva skolotāja Pētera Knostenberga īpašā privātā nodaļā. Skolā gāja galvenokārt apkārtējo vāciešu bērni, arī izglītība bija orientēta vāciski, tomēr mācības bija intensīvas un liederīgas. Tieši nekulturālība ir tā, ko J. Pētersons vēlāk ļoti asi apkarojis mazpilsētiņas, respektīvi, Smiltenes dzīvē. Skaidri apzinoties savu piederību latviešu kultūrai, jau no skolas laikiem uz visu mūžu viņā iesakņojusies arī cieņa pret citu

tautu radītajām vērtībām un neiecietība pret plātīgu paviršību.

Latviešu garīgos centienus Pētersonu mājā atbalsoja abonētie izdevumi "Balss" un "Austrums", kā arī no Smiltenes bibliotēkas dabūtās grāmatas. Bieži Jūlijs bija tas, kurš lasīja citiem priekšā. Tā bija tāda kā pirmā loma, ko mazais zēns savā dzīvē spēlēja, te viņš pirmo reizi izvirzījās arī pieaugušo uzmanības centrā. Un atkal jūta uz sevi iedarbojamies divus pretējus spēkus. Priekšā lasīšana bija improvizācija, pirmais solis pretim teātrim, ar ko tālāk tieši saistījās J. Pētersona dzīve, un dažādos neprofesionāļu uzvedumos viņš pats bija savu lugu režisors, pats spēlēja līdzi. No otras puses, jau pirms tam guvis labu izglītību, viņš bija arī bērnu pulciņa centrā, apmācot zinībās jaunākās māsas un Brutuļu fabrikas bērnus. Un acīmredzot šie paša vēl īsti neapjaustie didaktiskie elementi arī iespaidoja J. Pētersona jaunības gadu daiļradi. Bija jāpienāk viņa rakstnieka gadu briedumam, lai šajā divcīņā pilnīgi uzvarētu mākslinieks.

Teātris jau pavisam agri izrādījās tā stihija, kurā nākamais dramaturgs jutās kā zivs ūdenī. Gan atrodoties uzmanības centrā, gan rīkojot, veidojot, virzot izrāžu norisi. Protams, bez kurioziem pārpratumiem neiztika, publika dažbrīd nevarēja novaldīt smieklus, un jaunajam censonim uzmācās viena otra pesimistiska doma. Tomēr teātra spēlēšana tika turpināta – gan jaunajā namā, kuru tēvs uzbūvēja Smiltēnē, gan vēlāk vietējās biedrības telpās. Laikam gan grūtības ar dekorāciju un piemērotu telpu sagādi bija tās, kas iespiedās prātā visskaidrāk. Varbūt tāpēc, kad Jūlijs Pētersons pirmo reizi bija Rīgā un redzēja Vācu teātrī Ž. Verna romāna "Kapteiņa Granta bērni" dramaturģijas uzvedumu, īpaši jūsmīgas atsauksmes dienasgrāmatā (1898. gada 25. novembrī) tika ierakstītas par skatuves iekārtojumu, dažādiem vizuālajiem efektiem, kuri radījuši tālu no skatuves sēdošajā zēnā pilnīgu īstenības ilūziju.

Smiltenes gados teātris bija zēna lielākā aizraušanās. Draudzes skolas mācību programmu viņš jutās jau pāraudzis, pēc laika pavisam izstājās no skolas un sāka ņemt privātstundas.

Nesistemātisko izglītību pārtrauca baltvācu inteligenta, aptiekas īpašnieka un rakstnieka Rūdolfa Blaumaņa drauga Eižena Bergmaņa piedāvājums kļūt par priekšā lasītāju viņa ģimenē. Te Jūlijs Pētersons turpināja iepazīt vācu literatūru, tā ka viņam nesagādāja grūtības izvēlēties ludziņas teātra izrādēm, bet vēlāk tulkošanai piemērotu darbu meklēšana un atrašana.

E. Bergmanis piedāvāja jaunajam cilvēkam, kurš īsti nevarēja izšķirties, par ko kļūt, aptiekāra vietu savā aptiekā. Papildinājis zināšanas Cēsu reālskolā, J. Pētersons Rīgā nolika eksāmenu un no 1899. gada strādāja Smiltenes aptiekā, dzīvojot turpat pie E. Bergmaņa. Darba devējs parādīja īsti vācisku pedantismu. J. Pētersonam bija jāstrādā no astoņiem rītā līdz deviņiem vakarā, svētdienas un svētku dienas ieskaitot. Katra atprasīšanās, kas bija saistīta ar teātra spēlēšanu vai citu vajadzību, nozīmēja pārrunas ar principālu. Tomēr J. Pētersons ne tikai nenovērsās no laicīgām lietām, bet sāka nopietnāk nodarboties ar literatūru. Acīmredzot te iedibinājās paradums strādāt naktīs, kas raksturoja J. Pētersona radošo darbu arī turpmāk.

Paši pirmie Jūlija Pēterona literārie darbi bija korespondences avīzēm. Pusmūžā rakstnieks tās atcerējās ar smaidu: "Es asi nokritizēju visu Smiltenes sabiedrisko dzīvi, izdalīju dažādas derīgas pamācības, kā pasauli varētu pārveidot, un biju ar visu nemierā."¹ Koncentrētu formu šī kritika ieguva vēlāk, "Smiltenes kalendārā 1910. gadam, kam 365 dienas, ar literārisko pielikumu no Jūlija Pēterona", kur ievietota satīra "Šis un tas par Smiltēni". Jaunais literāts akcentējis trīs galvenos netikumus mazpilsētas dzīvē – pilsonisko aprindu trulumu un gara kūtrību, bezprātīgu nodošanos alkoholam un reliģisko apdullumu, ko pavada pātarošanas slimība. Šis viņa dzīves posms reljefi atspoguļojas arī rakstnieka tā laika dienasgrāmatās.

Nākamo gadu aprakstā Jūlijs Pētersons bijis visai skops. "No Smiltenes pārcēlos uz Maskavu, kur pie augstskolas noliku aptiekāra palīga eksāmenu. Tad pieņēmu vietu mazā

¹ Pētersons J. Pašbiogrāfija // Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – III. – 45. lpp.

pilsētiņā Ostaškovā, Tveras guberņā. Tur nodzīvoju deviņus mēnešus. Garlaicības mocīts, sāku atkal rakstīt, bet nevienam nekā no saviem ražojumiem nepiedāvāju. Pēc tam pārgāju uz Pleskavu. Tur es drīz vien iepazīnos ar latviešu koloniju un ņemu dzīvu dalību sabiedriskā dzīvē. Sākām rīkot teātra izrādes. Tai lietai pieķēros ar lielu aizraušanos. [...] No Pleskavas pārcēlos uz Maskavu, kur man vajadzēja "klausīties" lekcijas. Šīs lekcijas mani ļoti maz interesēja, un es piegriezios vairāk biedrību dzīvei un teātrim. Uzņēmos Maskavas Latviešu biedrības teātra vadību.

"Sabiedriskā darbība" Pleskavā bij mani jau iemācījusi dzīvot jautri un vieglprātīgi. Maskavas laiks iekrita taisni "trakajos" jaunības gados. Un tur nu šī jautrā un vieglprātīgā dzīve turpinājās vēl plašākos apmēros.¹

Divdesmitā gadsimta otrā piecgade bija laiks, kad jaunais literāts sarakstīja savas pirmās lugas – "Seklā, pelēkā ikdienība" (1906) un "Sastingušās dvēseles" (1909). Tās abas atšķirībā no pārējiem J. Pētersona dramatiskajiem darbiem, komēdijām, ir drāmas. Taču, kā norāda Andrejs Upīts, "arī Jūlija Pētersona nopietnajās lugās īstenībā dzirdas pastiprs, lai arī negribēts satīras elements. Pirmkārt, tas tāpēc, ka viņa vispārējais skatīšanas un vērojuma veids nekur neatraisās no sabiedriskas un ētiskas kritikas viedokļa. Un, otrkārt, tāpēc, ka par to pasauli, kas viņu interesē, pēc viņa paša apzīmējuma, ir grūti satīru nerakstīt."²

Pēc atgriešanās Latvijā 1909. gadā zīmīgākais fakts Jūlija Pētersona dzīvē posmā līdz 1915. gadam ir sadarbība ar Jauno Rīgas teātri. Te dibinās gan radoši kontakti, gan personiskas draudzības. Šajā ansamblī iestudētas arī piecas Jūlija Pētersona lugas – līdzās abām jau pieminētajām tās ir "Cēlie mērķi" (1912), "Redaktors Podiņš" (1913) un "Nelaimīgais automobilis" (1914). Izņemot viencēlienu "Ilgas" (1912), tie ir visi šī laika posma darbi. Autora un teātra sadarbībā iezīmējami vismaz divi būtiski aspekti. Pirmkārt, tieši vai netieši

¹ Pētersons J. Pašbiogrāfija // Atziņas. – Cēsis-Rīga, 1924. – III, – 46. lpp.

² Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture 1885.–1920. – R., 1921. – 1. sēj. – 109. lpp.

jauno rakstnieku iespaidoja teātra kolektīva darba sociāli aktīvā ievirze. Otrkārt, te dramaturgam, kurš jau no bērnības bija sajutis teātra mākslas vilinājumu, pirmo reizi bija iespēja regulāri sekot savu lugu skatuviskajiem uzvedumiem, nereti tajos līdzdarboties.

Arī personiskajā dzīvē tas bija brāzmais laiks, par kuru saglabājušās leģendas. Teatrāļu lielā mērā bohēmiskā vide bija iesūkusi sevī arī jauno literātu. Pēteris Pētersons par šo laiku raksta: ".. nešķiramā trijotne – Bergmanis, Koškins, Pētersons, četrotne – jo tur ir arī Vulfs, un tad viņi ir pieci un seši, jo pievienojas Gustavs Žibalts un, no sava stāva vertikāles pētīgās acis kā no torņa lodziņa saviem partneriem pievērsis, ienāk arī Andrejs Upīts, bet tad viņi jau ir septiņi, jo pulciņa karsto sarunu rīti uz labu brīdi pārtver cits temperaments – Eduards Smiļģis. Un, ja nomaļāk no šiem jauno cilvēku strīdiem par kādu lugas eksemplāru pētīgā darba rūķa rūpībā pārlietušos pamanām vēl senioru Aleksi Mierlauku, tad tās ir septiņas Jūlija Pēterona draudzības ar šiem Jaunā teātra laikiem, septiņas draudzības ar ļoti atšķirīgām personībām, bet visas – īstas un ciešas, nemainīgas; divas no tām – ar Vulfu un Žibaltu – pie abu draugu nāves gultas līdz pašam šķiršanās brīdim apsērstas."¹

Lielākajā daļā Jūlija Pēterona šī laika lugu iezīmējas divi pretpēki. Tie nav viendabīgi ne kvantitatīvi, ne kvalitatīvajā izstrādē. Daudz vairāk uzmanības šajos darbos pievērsti pilsonisko aprindu pārstāvjiem. Kaut arī viņos vairāk akcentēts nevis individuālais, bet kādam sociālam slānim, ļaužu grupai kopīgi raksturīgais, šie atveidojumi ir pietiekami spilgti un asprātīgi. Sarežģītāk ir ar citādu uzskatu cilvēkiem. Varoņi – protestētāji J. Pēteronā pirmajās lugās mīl pārsteigt mietpilsonisko vidi ar garām nosodījuma tirādēm. Taču īstais atmaskojums norisinājies iepriekš, skatītājiem pārliecinoties par pilsonisko aprindu nodomu savtīgumu un seklumu, viņu pašu rosīšanos vērojot.

Pēteris Pētersons, vērtējot J. Pēterona pirmās lugas, raksta: "Sabiedrisko negāciju atmaskojuma mākslinieciskā

¹ Karogs. – 1980. – Nr. 12. – 140. lpp.

iedarbe kļūst jo spriegāka tieši tad, kad autors pats it kā smalkjūtīgi malā atkāpies, notikumos nedz iejaukdamies, nedz tos komentējot, pat it kā izsmiet negribēdams, ļauj šiem "īstajiem latviešu patriotiem" un "sabiedrības pilāriem" pašiem brīvi un omulīgi izvērsties savu pēc visiem augšupejošās pilsonības likumiem būvēto, neapšaubāmo dzīves uzskatu vārdā. Pēc satīras likumiem šī uzblīdusī pasaule sabrūk skatītāju acu priekšā, pati savas rijīgās apmātības sagrauzta."¹

Šim spriedumam var pievienoties. Pirmā Jūlija Pētersona luga, kur patiesi notiek satīrisko tipu pašatmaskošanās, ir "Redaktors Podiņš". Laika posmā līdz 20. gadiem šī ir Jūlija Pētersona interesantākā komēdija. Te jau pilnā plaukumā ir viņa satīriķa talants, bet manāmas arī atšķirības no pirmajām lugām.

"Redaktorā Podiņā" J. Pētersons pirmo reizi pievērsās tiešam Rīgas dzīves attēlojumam. Lugas gaitā līdzekļus sakrājušais tautietis Podiņš (ienācējs no laukiem) nolemj dibināt avīzi, lai tiktu gan lasītājiem savs labums, gan vakarējam veikalniekam kāds slavas mazumiņš. Taču prakses avīzes vadīšanā Podiņam nav, un, kā noskaidrojas lugas beigās, avīzes līdzstrādnieku rakstīto apvainojošo materiālu dēļ izdevuma redaktoram piespriests divu mēnešu cietums.

Pēdējā apstākļi arī konkrēti jūtama laikmeta elpa. Šāda situācija varēja izveidoties tikai posmā pēc 1905. gada, kad preses izdevumu koncesijas sistēmu bija nomainījusi reģistrācijas sistēma un iepriekšējās cenzūras vietā stājusies t. s. soda cenzūra jeb preses terors, kad izdevumi bieži tika slēgti, materiāli konfiscēti, bet galvenais redaktors bija juridiski atbildīgs par izdevuma darbību. Vadot satīriskos žurnālus "Dadzis" un "Lietuvēns", Jūlijs Pētersons bija praksē iepazinis šo situāciju.

Tāpat pirmo reizi "Redaktorā Podiņā" par tēlojuma objektu kļuva dramaturga pamazām iepazītā lielpilsētas inteliģence. Dažādi ir cilvēki, kas uzņēmušies darbu Matīsa Podiņa avīzē, bet katram no tiem – sociālās tēmas skandētājam Valerianam Vāverem-Šķīdonim, liesmainajam dzejniekam Alksnājam un

¹ Karogs. – 1980. – Nr. 11. – 150. lpp.

sensāciju nodaļas vadītājam Sīmanim Vētram – ir precīzi iezīmēti individuāli vaibsti. Pēdējais no viņiem ir raksturīgs literāta–klaidoņa tips, savukārt Ērika Alksnāja versmainās deklarācijas vedina viņu pieskaitīt šī posma t. s. dekadentiem. Varbūt pats savdabīgākais no šiem tēliem ir Vāvere-Šķidonis, kurš nevienā vietā neaizmirst izcelt savu piederību protesta nometnei, viltvārdības nicināšanu, taču pilnīgi nav skaidrs, ko progresīvu viņš būtu izdarījis vai gribētu paveikt. Liekas, te ir ne tikai trāpīgs sociālais vērojums, bet arī zināma autora pašironija par viņa pirmajās lugās sastopamajām "atmaskojošām" tirādēm. "Redaktors Podiņš" iezīmē autora briedumu arī ar to, ka te Jūlijs Pētersons konsekventi nošķīris reālas darbošanās jēgu no tukšas frāzes.

Arī mākslinieciskās meistarības ziņā "Redaktors Podiņš" iezīmē rakstnieka virzību uz formā noslīpētu, jaunlaiku problēmas akcentējošu dramaturģiju. Komēdijai ir divi cēlieni, katrā no tiem dramaturgs ļoti veiksmīgi izvēlējis situāciju. Pirmajā cēlienā tā ir diena, kad Podiņa avīze vēl tikai tiek organizēta, darbvedis Dzelme kārtro darījumu lietas, bet trīs kandidāti uz redakcijas locekļu vietām pirmo reizi sapulcējušies pie Matīsa Podiņa. Te iezīmējas gan viņu individuālie raksturi, gan domstarpības uzskatos. Savukārt otrais cēliens risinās pēc zināma laika, kad līdzstrādnieku bezkaunības dēļ sūdzība pret redaktoru jau nonākusi Pēterburgas tiesā. Redakcijas darbs gan vēl turpinās, taču te jau valda haoss, jūtams, ka Podiņš ir satriekts par gaidāmo, vēl nepasludināto spriedumu, par ziņu, ar kuru luga arī beidzas.

Pirmā pasaules kara gados Jūlijs Pētersons strādā Baltijas latviešu bēgļu apgādāšanas komitejā Rīgā, izveido šīs komitejas aptieku un nodrošina ar medikamentiem arī latviešu bēgļu apgādāšanas nometnes.

Kad pēc šiem drudžainajiem gadiem iestājas mierīgāks posms, būtiski mainās arī paša Jūlija Pētersona dzīve. Viņš apprecas, 1921. gadā piedzimst meita Anna, 1923. gadā – dēls Jūlijs Pēteris.

J. Pētersona sieva Eiženiņa bija rīdziniece, nākusi no Dāvgavgrīvas cietokšņa bākas rajona, senas jūrnieku ģimenes.

Pētersonu ģimenes dzīve bijusi laimīga, un saprašanas lielā mērā nodrošinājis sievas takts. Daudzi J. Pētersona draugi augstu vērtējuši Eiženijas intuitīvos spriedumus par literatūru. Bet īpašu cieņu radījis viņai piemītošais klusas sapratnes talants. Pētersonu mājās cilvēki dažkārt nākuši visnegaidītākajās nakts stundās, nākuši ar savām sāpēm, ar jaunām, brīnumainām idejām, arī ar tiešu lūgumu izlīdzināt sarežģījumus viņu laulības dzīvē. Kā liekas, šādi atrisinātu kolīziju bijis diezgan daudz. Jūlijs Pētersons varēja ar apbrīnu raudzīties uz šo sievas talantu; varbūt arī konkrētie vērojumi deva impulsu tam, ka vairumam 20.–30. gados uzrakstīto darbu raksturīgas "katastrofas bez nāvīgām sekām".

Noteiktas pārmaiņas 20. gadu sākumā vērojamas arī Jūlija Pētersona materiālajā stāvoklī. Spara pilnajos Jaunā Rīgas teātra laikos dramaturga materiālie līdzekļi gan bija pietiekami, tomēr jāšaubās, vai jautrā sabiedrība īpaši domāja par uzkrājumiem nebaltām dienām. Iespējamo iekrāto rocību tagad pavairoja jaunie apstākļi. Eiženijas māsa Anna bija precējusies ar bagātu vācieti, koku tirgotāju Krosu. Vēlāk abu ģimeņu starpā gan radās plaša, tomēr 20. gadu sākumā Anna bija ļoti labvēlīga Eiženijas un Jūlija ģimenei. Pateicoties viņai, J. Pētersonam radās iespēja nopirkt spiestuvi. Tā pastāvēja līdz 20. gadu vidum, pēc tam Jūlijs Pētersons vairāku iemeslu dēļ bankrotēja. Dramaturgs Jūrmalā bija uzbūvējis milzīgu māju, kuras 17 istabās nedēļām ilgi ciemojās viņa draugi. Protams, tas sniedzās pāri saimnieka iespējām. Atmiņas par milzīgo, nepraktisko celtni saskatāmas lugā "Norietā kvēle" (1939) profesora Klāva Kalēja uzbūvētajā vasarnīcā. Savu vieglprātīgo principālu izmantoja arī spiestuves darbinieki, kā vēlāk atklājās, daži no viņiem bija izpildījuši pat patstāvīgus pasūtījumus.

Nākamie gadi līdzekļu ziņā ģimenei bija daudz pieticīgāki. J. Pētersons ieguva tiesu izpildītāja vietu. Viņa uzdevumos ietilpa apstaigāt dzīvokļus un iekasēt pienākošos nodokļus; par šo darbu tika saņemti procenti. Materiālos apstākļus stabilizēja gadījums. J. Pētersona iecirknī atradās arī Benjamiņa nams, un pēc Antona Benjamiņa nāves bija jāapraksta viss īpašums, lai varētu to nodot tālāk mantiniekiem.

20.–30. gados arvien skaidrāk iezīmējās tā vide, kurā Jūlijs Pētersons galvenokārt uzturējās un kuru atspoguļoja savos darbos – tās bija latviešu pilsoniskās aprindas. Un, līdzīgi tam, kā pēdējo gadu laikā bija mainījušies dramaturga tēlotie cilvēki, kas nu neapstrīdamas varenības saulītē gribēja ievērot cienījamu ārējo formu, bija mainījies arī rakstnieka izteiksmes veids. Dramaturgs pievērsās latviešu literatūrā jaunam žanram – salonkomēdijai, kurā dominējošais bija smalkas konversācijas stils un atturīgi ironiskas intonācijas.

Atsevišķi J. Pētersona darbi šajā laikā iestudēti Liepājas teātrī, samērā daudz tie spēlēti uz mazākām skatuvēm, tomēr pati nozīmīgākā un stabilākā izrādījās dramaturga sadarbība ar Nacionālo teātri. Šis kolektīvs visā Latvijas brīvvalsts laikā pievērsa rūpīgu uzmanību oriģināldramaturģijai. Tā, piemēram, pirmajos 10 tā darbības gados (pēc "Teātra Vēstneša" 1928./29. gada sezonas datiem) teātris pavisam iestudējis 190 lugas, no tām 96 ir oriģināldarbi. Arī popularitātes ziņā iecienītākie latviešu dramaturgu sacerējumi atpalika tikai no pašiem vilinošākajiem cittautu autoru darbiem (piemēram, no A. Dimā "Kamēliju dāmas" uzveduma 1924./25. gada sezonā). J. Pētersona darbi parasti bija apmeklētāko skaitā, kaut arī kritikā daudzkārt uzsvērts, ka viņa lugas varot saistīt galvenokārt pilsonisko slāni un inteliģenci, ne plašāku publiku. 1924./25. gada sezonā komēdija "Prāta cilvēki" izrādīta 15 reizes (vēl reizi – nākamajā sezonā); vairāk izrāžu (16) no latviešu autoru darbiem piedzīvojusi tikai Aspazijas agrāk rakstītā luga "Ragana". Nākamajā gadā 14 izrādes piedzīvojusi komēdija "Diplomāti", vairāk izrādīts tikai A. Briģaderes "Lielais loms". Savukārt 1927./28. gadā "Sieviete ar sešiem prātiem" spēlēja 15 reizes. Vairāk – tikai R. Blaumaņa komēdija "No saldenās pudeles" (21 izrāde), bet sarakstā seko tādas lugas kā Raiņa traģēdija "Iļja Muromietis" un E. Zālītes pirmā komēdija "Bīstamais vecums".

Nacionālajā teātrī pavisam iestudētas 12 J. Pētersona komēdijas – līdzās trim jau minētajām tās bija: "Cilvēki, kas bēg paši no sevis" (1929), "Jauneklis ar sapņainām acīm" (1930), "Tagad pasaulei jāpārveidojas" (1930), "Pieklīdušais

kaķēns" (1931), "Sievietes sirds labirints" (1932), "Mīlas karuselis" (1934), "Plaisas parketā" (1936), "Burvju atslēga" (1937) un "Norietā kvēle" (1939). Tie ir visi 20.–30. gados sarakstītie vairākcēlienu darbi (ārpus šī saraksta paliek divi viencēlieni – "Divējādas mērauklas" un "Tā pate vecā greizsirdība", kas uzrakstīti attiecīgi 1920. un 1921. gadā, kā arī 1943. gadā tapusi komēdija "Trauksme paradīzē" – pēdējā Jūlija Pētersona luga). Vienpadsmit izrāžu režisors bijis Aleksis Mierlauks, bet komēdiju "Norietā kvēle" iestudēja Jurijs Jurovskis. Šajā laikā rakstīto J. Pētersona komēdiju aplūkojumā ņemami vērā rakstnieka un skatuves kolektīva sadarbības pozitīvie un arī atsevišķie negatīvie aspekti.

J. Pētersona literārajā darbībā pozitīva nozīme bija faktam, ka šī regulārā sadarbība ļāva viņam nebažīties par to, vai katra nākamā luga ieraudzīs skatuves gaismu, ļāva rēķināties ar konkrētu kolektīvu – gan režisoru, gan aktieriem, kuri ar šo darbu strādās. Aktieriem te bija pateicīgas lomas, un, domājot par viņiem – L. Špilbergu, A. Klinti, L. Ēriku, R. Kalniņu, Ž. Katlapu, E. Feldmani, J. Osi –, tās nereti arī tapa izslīpētas, dažbrīd jau mēģinājumu procesā. Kā nozīmīgāko šīs sadarbības piemēru var minēt lugu "Burvju atslēga", kuras pirmizrādē 1937. gada 4. martā ar Martas Dzelmes lomu Ludmila Špilberga atzīmēja savas 25 gadu skatuves darbības atceri. Nacionālais teātris bija sarīkojis arī paša Jūlija Pētersona 50 mūža un 30 darba gadu atceres vakaru 1930. gada 22. novembrī, kurā atkārtoti izrādīja iepriekšējo gadu repertuāra lugu "Sieviete ar sešiem prātiem"; tā bijusi vienīgā plašāk atzīmētā jubileja rakstnieka mūžā. Ciešāki personiski kontakti dramaturgam veidojās ar L. Špilbergu, J. Osi, arī L. Ēriku, A. Klinti.

Pieradinājis teātri pie regulāras sadarbības, J. Pētersons vienlaikus kļuva par tādu kā ligumsaistību izpildītāju, jo katru sezonu kolektīvs no viņa gaidīja pa lugai. Un, kaut arī trīsdesmito gadu vidū J. Pētersona komēdijas iestudētas tikai pa reizei divos gados, liekas, ka dažas no tām (piemēram, "Sievietes sirds labirints") rakstītas bez īpašas iekšējas nepieciešamības, kā zināma nodeva, kas, protams, neveicināja darbu kvalitāti.

Teatralitātes gars iekrāso J. Pēterona komēdijas. Šos teatrālos impulsus dramaturga 20.–30. gadu lugās visbiežāk iezīmē centrā esošais sievietes tēls, par kura aizvien konsekvētāku ienākšanu J. Pēterona lugās Pēteris Pētersons raksta:

"Te mākslinieciskā ziņā jau veidojas īsti komēdijisks pretspēks, kas ar savu asprātīgo līdzekļu izvēli lugā ienes satīriski izgaismotajiem pamattipiem līdzvērtīgu dramatisku spriegumu. [...] Tur valdošo aizspriedumu un pašpārliecināto iepriekšpieņēmumu dēļ kaut kur malā nobīdītā sieviete ar savu dzīves īstenībā dziļi sakņoto intuīciju, ar savu spēju neklūdīgi atminēt cilvēku slēptākās tieksmes, ielūkoties viņu vājībās notikumu gaitā pārņem visu iniciatīvu savās rokās, apgriežot otrādi situāciju, kuru sviedriem vaigā plānojuši un organizējuši visvarenās vīru dzimtas valdonīgie pārstāvji."¹

Ir divas ļaunžu grupas, kuras J. Pētersons galvenokārt tēlo un kurās atrod ko skaužamu savstarpējo attiecību sfērā. Tās ir – pārtikušās pilsonības aprindas, kuru pārstāvji ir galvenokārt dažādi valsts ierēdņi, un inteliģence. Runājot par pēdējo, smieklu un tiem līdzās stāvošu pārdomu vērtā viņam liekas inteliģences nespēja orientēties konkrētos dzīves procesos, savas, iluzoras pasaules ainas radīšanā.

1924. gadā uzrakstītajā komēdijā "Prāta cilvēki" šis attieksmju loks kļūst par galveno. Lugas centrā – docents Teodors Ziemelis, kurš nolēmis tomēr precēt "vismazāk nesimpātisko no visām sievietēm", arī savai laulībai vēlas pieiet no "prāta cilvēka" pozīcijām, sastādot rūpīgi apsvērtu laulības līgumu. Pirmajā cēlienā viņš ar to iepazīstina nākamo sievu, tās vecākus un ģimenes draugus. Sākotnējā variantā komēdijai bija tikai viens cēliens, un tā laikam gan beidzās ar savādās vienošanās noraidījumu. Par iemeslu tālākai darba izstrādei varēja kļūt A. Upīša piezīmes pēc pirmā varianta manuskripta izlasīšanas, kas ar zīmuli rakstītas uz nelielas lapiņas (tā vēl šodien glabājas kladē ar uzrakstu "Prāta cilvēki"):

"Tā ir viena no Tavām vislabākajām lugām. Man gan patīktos drusku strupāki, vietām sprindzīgāki dialogi. Pēc

¹ Karogs. – 1980. – Nr. 11. – 151. – 152. lpp.

manām domām, no šī viencēliena būtu katrā ziņā iztaisāma jauka 3 cēlienu luga. Piem., ja "prāta cilvēks" apprecējies, turpina visu šo "prāta būšanu", ģimenes dzīvē un saimniecībā rakstīdams savus reglamentus. Ja jaunā sieva, kura viņu izprot caur un cauri, ielaižas uz to joku, izliekas viņu ņemam nopietni un sāk itin kā izlietot viņai "noteikumus" piešķirtās personīgās brīvības ar kādu izmeklētu kavalieri – tad "prāta cilvēku" var iedzīt nesamaksājami komiskā situācijā un nonākt līdz efektīgam un veselīgam atrisinājumam."

Te būtībā iezīmējas nākamās lugas pamatmeti. Vecu vecās zāles – greizsirdība – ir tā, kas spiež Ziemeļi atzīties sev un citiem, ka viņš patiesībā mīl vitālo, atjautīgo Mariju, un tikai bailes zaudēt paša noteikto stingro dzīves reglamentu liedz viņam atzīties. Ziemeļis lugas finālā panāk pretim dzīvei, kur skan patiesi smieklī un līdzās darba skaistumam valda arī dzīvesprieks.

Citu lugu varoņi inteliģenti – pensionētais skolotājs un rakstnieks Pāvils Mieriņš komēdijā "Plaisas parketā" un profesors, atraitnis Klāvs Kalējs lugā "Norieta kvēle" – soli pretim dzīves realitātei savā mūžā nav spēruši. Šo faktu viņiem nākas konstatēt tikai pašā dzīves novakarā, kad šie cilvēki saprot, ka būtībā visu laiku vairījušies gan paraudzīties uz sevi no malas, gan ieskatīties acīs tiem cilvēkiem, kas bijuši viņiem līdzās. Tomēr tieši no pēdējiem izrādās atkarīgi viņu dažādie likteņi. Mieriņu būtībā piemeklē morāls krahs. Kalēju no sabrukuma un izputēšanas paglābj viņu ilgi un klusi milējusī saimniecības vadītāja Olga Ozola. Autors neliedz šiem inteliģentiem zināmu tiesu simpātiju, tomēr reāli parāda to, cik maz apkārtējā vide respektē šo vientuļu vēlēšanos pabīdīt malā reālo dzīvi, veidot savu, noslēgtu pasauli.

Tomēr dažās lugās mākslinieciski varbūt visspilgtāk veidoti tie varoņi, kas nebārsta vārdu pārļu virknes, bet klusi dzīvo savu dzīvi, necenšoties pārliecināt citus ne par savām sāpēm, ne labo sirdi, kuru atklāj tikai viņu darbi.

Pirmais šī tipa tēls saskatāms komēdijā "Sieviete ar sešiem prātiem" "ļoti atbildīgā valsts darbinieka" Straumes privātsekretāra Smilgas personā. Smilga gadiem ilgi milējis Straumes

sievu Martu, tomēr godīgi pildījis amata pienākumus, neturot uz Straumi ļaunu prātu, un pat tad, kad Straume sācis ar nepietiekamu cieņu izturēties pret savu sievu, Smilga necenšas izmantot šo situāciju savā labā, ir Martai tikai kluss balsts.

Spilgtākie tēli šai tipāžā sastopami 30. gadu otrās puses lugās – Ilona "Burvju atslēgā" un jau minētā profesora Kalēja saimniecības pārziņe Olga Ozola lugā "Norieta kvēle". Visā lugas gaitā jūtama viņās pulsējošā labestība un gādība, kas tikai nav tik enerģiska, acīmredzama, pat uzkrītoša kā citu lugu varonēs. Un zīmīgi, ka arī Olgas Ozolas aizturēto jūtu dzīvi uz skatuves, gan jau režisora Jurija Jurovska rokas vadīta, izdzīvojusi Ludmila Špīlberga, citkārt daudz enerģiskāku varoņu tēlotāja J. Pētersona komēdijās.

Krietni vien šerpāka ir dramaturga attieksme pret lietu un darījumu pasaules cilvēkiem, kuri arī tādā vai citādā nolūkā vēlas piemērot pasaules norises savām interesēm. Par lugām "Diplomāti" un "Sieviete ar sešiem prātiem" Paula Jēgere-Freimane raksta: "Abas šīs saturā ir īsti laikmetiskas komēdijas; tās atmasko brīvās Latvijas "varas vīru" veikalnecisko diplomātiju."¹ Dramaturgs lieliski redz, ka jaunajai valstij nodibinoties, mahinācijas sāk iegūt arvien plašāku vērīenu. Lūk, dažas no J. Pētersona piezīmēm lugas "Sieviete ar sešiem prātiem" sakarā:

"Agrākos laikos latvju censonā programma nebij visai komplicēta: tikt vispār drusciņ pie naudas, pie kādas mājas [...], tad vēl iekļūt kādā biedrībā par priekšnieku, kādā kasē par direktoru... Ar to tad arī bija tā puslīdz viss sasniegts. Tagad karjeras apjomi daudz plašāki. Nevienam nav liegts dibināt lielus uzņēmumus, – no viņa paša enerģijas atkarājas, cik veikli viņš to izdara. Katram dota iespēja aizstrādāties līdz deputātam, līdz ministram... Un nemaz nav tik grūti. Vajaga tikai drusciņ pacietības paskriet līdz kādai politiskai partijai, vajaga tikai drusciņ izturības, lai izsēdētu visās sēdēs un komisijās. Gan jau tad reize pienāks! Tā dažs labs tīri nenozīmīgs cilvēks, pašam nezinot, nonāk augstumos, kur galva sāk reibt."²

¹ Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1930. – Nr. 12. – 632. lpp.

² Teātra Vēstnesis. – 1927. /28. – Nr. 3.

Galva reibst tiem, kas, subjektīvi godīgi būdami, savas mazās pieredzes dēļ zaudē orientēšanās spēju tumšajos politisko kombināciju ūdeņos. Galva reibst arī tiem, kuru vienīgais mērķis, pa karjeras kāpnēm paceļoties, bijis iespējamais personiskais guvums, reibst no milzīgajām iespējām, šķietamajiem varenības augstumiem. Šādu vīru "valdīšanas" laiks nereti ir pavisam īss, bet tajā viņi pagūst saraust pietiekami daudz mantas. Tad vietā var nākt nākamais darbonis.

Pie pirmā tipa, subjektīvi godīgajiem politiķiem komēdijā "Sieviete ar sešiem prātiem" pieder Pēteris Straume, kurš vada komisiju, kam jāizspriež "ļoti svarīga valsts pasūtījuma" piešķiršanas lieta. Šajā pat komisijā ir tādas nepārprotami pērkamas dvēseles kā Vilciņš un Saulīte. Taisni ap viņiem vispirms grozās tādi "dvēseļu zvejnieki" kā konsuls Šmits, kurš ieinteresēts šajā lietā. Ar Straumi cīnoties, vajadzīgi smalkāki līdzekļi, un te konsuls tur rokā citu trumpi – savas mīļākās Noras Dorman skaistumu; tas ir aķis, uz kura jāuzķeras Straumem. Tā arī notiktu, ja nebijis Straumes enerģiskās sievas Martas, kura atklāj Straumem izliktos tīklus. Protams, te dramaturgs rīkojas ar mākslinieciskas nosacītības līdzekļiem, jo diezin vai vienai pašai Martai būtu pa spēkam īstenībā atmaskot plašo afēru. Bet komēdijiskais risinājums neaizsedz problēmas, valsts darbinieku pērkamību, kas īpaši uzskatāmi jūtams Vilciņa un Saulīša atklātībā pret Martu, kuru tie iedomājušies par savu sabiedroto.

Vienīgi lugas beigās skaudrajam tēlojumam mazliet pietrūkst konsekvences. Par Martas aktīvās darbības rezultātu Paula Jēgere-Freimane recenzijā atzīmē: "Neskaidribu rada vienīgi tas, ka arī konsulam Šmitam tā nelaupa izredzes. "Jūs, konsula kungs, turpmāk kurā katrā godīgā lietā tomēr varat rēķināties ar mūsu atbalstu." Ja jau tā lieta ir godīga, kāpēc tad Straume, taisni sava uzsvērtā godīguma dēļ, visu laiku liedza tai savu atbalstu?"¹

Šādi izlīdzinoši fināli raksturīgi vairākām 20. un 30. gadu mijas lugām, nenoliedzami zināmā mērā mazinot to iedarbības spēku, mākslinieciskās izveides kvalitāti. Tomēr

¹ Latvju Grāmata. – 1928. – Nr. 2. – 97. lpp.

J. Pēterona šī posma lugas, būdamas vienas no salonkomēdiju ievadītājām latviešu literatūrā, ar saviem konfliktiem, jauno vidi un dialoga slīpējumu ievieklā īpatnēju līniju dramaturģijas ainā.

Paliekošākas nozīmes turpretī nav rakstnieka stāstiem. Krājumos "Katastrofas bez nāvīgām sekām" (1930) un "Likteņa nerātnības" (1936) viņš pieskaras mazliet divainiem, ekscentriskiem gadījumiem, interesantākajos darbos (piemēram, "Grāfs Eduards Grābens") iezīmējot agrīnu "smalko kaišu" tematiku. Dominējošais stāstos tomēr anekdotisks notikums, raksturi ne vienmēr rūpīgi un mērķtiecīgi izzīmēti.

Tiesu izpildītāja amatā J. Pēterons sākotnēji palika arī pēc 1940. gada jūnija notikumiem. Vēlāk dramaturgs iztiku pelnīja galvenokārt ar tulkojumiem. Pats dramatiskākais posms viņa dzīvē – izsūtījums Sibīrijā – vēl bija priekšā. Formālais iemesls – J. Pēterona paraksts 1944. gada rudenī zem memoranda par neatkarīgas Latvijas statusu.¹ Jūlijs Pēterons mira 1945. gada 8. augustā Kanskā, kad oficiālā izmeklēšana vēl nebija beigusies. Rakstnieks apbedīts turpat kādā masu kapā.

Tik traģisks gals piemeklēja dramaturgu, kas savā daiļradē bija centies vadīties vispirms no mākslas, skatuves prasībām. Tāpēc viņa lugas spējušas valdzināt skatītājus tik atšķirīgu kolektīvu sniegunā kā Jaunais Rīgas teātris un Valsts latviešu teātris-studija "Skatuve" Maskavā, Latvijas Nacionālais teātris un Stokholmas latviešu teātris.

¹ Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras arhīvs. Lietas Nr. II10348JI.

² Piezīme. Plašāks J. Pēterona dzīves un daiļrades vēstījums B. Kalnača grāmatā "Jūlijs Pēterons – vērotājs laikmetu maiņās". – R.: Zvaigzne ABC, 1996.

ARVEDS ŠVĀBE
(1888–1959)

Viņš bija rakstnieks, kas pēc pusotra gadu desmita sek-mīga, tūdaļ pamanīta darba prozā, dzejā un literatūras kri-tikā pievērsās gandrīz bez atlikuma zinātnei, kļūdams par vienu no ievērojamākajiem latviešu vēsturniekiem un par izcilāko latviešu enciklopēdistu. Jaunu reizi viņš pievērsās literatūrai pēc gadiem septiņpadsmit, kad tolaik valdošā vācu okupācijas vara viņu padzina no vēsturnieka darba univer-sitātē – viņš neprata dzīvot bezdarbībā. Viņa rakstītajām rin-dām piemīt gudra, augstas kultūras cilvēka talantīgums, domu patstāvība, iedzimtā tieksme iet ļoti dažādus jaunus ceļus, līdz ar to iezīmējot jaunu pavērsienu latviešu kultūras dzīves kopainā.

Tātad – rakstnieks un zinātnieks Arveds Švābe. Kristībā gan viņam doti divi vārdi – Kārlis un Arvids. Tēvs viņu saucis tikai pirmajā, māte – otrajā vārdā. Dzīvē viņš palika pie maz-liet pārveidota otrā vārda, laikam tāpēc, ka māte viņu mīlēja, viņi sapratās, turpretī tēvs bērnībā bieži pēris, pazemojis, un arī kā jaunekli dažādi apsūkājis un noniecinājis.

Arveds Švābe dzimis 1888. gada 25. maijā Lielstraupes muižā, kur viņa tēvs bija stārasts (vagars), un līdz ar to A. Švābes bērnība nepaiet lauku mājās, kā tas ir tais gados dzimušo latviešu rakstnieku lielākajai daļai, bet muižā, tās ļaužu vidū, bez tradicionālajiem lauku bērnu priekiem un bēdām, šaurā ģimenes lokā, gandrīz vai obligātos ganos iešanas un līdz ar to dabas poēzijas iepazīšanas.

Arveda Švābes vecāki dzīvo muižas kalpotāju mājā, kur viņiem ir "liela virtuve un istaba ar vienu logu"¹. Tajā pašā mājā dzīvo arī muižas dārznieks, kalējs, galdnieks, alus vedējs – tātad zināmā mērā muižas kalpotāju "elite". Šo kalpotāju māju no Lielstraupes baznīcas un pils šķīris tikai dīķis, tātad šeit ir pats muižas centrs, kur var kurā katrā brīdī sastapties gan ar muižkungu, gan ar kādu no pašas muižas barona Rozena dzimtas. Šādā vidē paiet nākamā rakstnieka un vēsturnieka bērnība, te viņš atgriežas atkal un atkal, kad skolas gaitas aizved no Lielstraupes projām.

Par Lielstraupes muižas un bērnības iespaidu nozīmi rakstnieks saka:

"Daudz savu prozas darbu aprakstus esmu radījis, skatoties Lielstraupes ainavās. Ceļi, pa kuriem iet manu darbu varoņi, koki, kas dod viņiem paēnu, ūdeņi, kas tos spirdzina, ēkas, kur viņi dzīvo un strādā, – visi šie ār pasaules priekšstati tā vai citādi ir darināti no tā pieredzes materiāla, ko ar medīgās bites čaklumu savācu savos puikas gados Lielstraupē" (165. lpp.).

Lielstraupes pils cieti būvētie mūri ar savu noslēgtību un drūmumu, nostāsti, kas bērnībā dzirdēti par pils un kādreizējā Lielstraupes vīriešu klostera dzīvi, arī savu tiesu varēja rosināt A. Švābi pievērsties Latvijas vēsturei un spārnot viņa fantāziju, rakstot stāstu "Pils un viņas sargs" (1925), kurā sargs klīst pa plašās Ielejas pils gadsimtu smaguma un šausmu pielijušajām zālēm un istabām.

Pirmie skolas gadi A. Švābem paiet turpat Lielstraupes muižā – skola atrodas tajā pašā mājā, kur dzīvo A. Švābes vecāki, tad to pārceļ uz kādu pils piebūvi parkā. Tālāk turpinās mācības Straupes draudzesskolā, ko nākamais rakstnieks pabeidz 1899. gada pavasarī, tātad vienpadsmit gadu vecumā. Nekādas labās atmiņas par šīm skolas gaitām viņam nepalika – ne par sevi, ne par skolotājiem. Viņš bieži slimojis, mācības viņu nesaistījušas, un, kā vēlāk atzīst A. Švābe, pārejot no

¹ Trimdas rakstnieki. – Viļa Štāla apgāds, 1947. – I d. – 165. lpp. Turpmāk citāti, ja tiem uzrādītas tikai lappuses, ņemti no šai grāmatā ievietotās visai plašās A. Švābes autobiogrāfijas "Manā dzīve".

vācu mācību valodas uz krievu, skolas līmenis bijis ļoti zems. Viņam jo īpaši nepaticis mācīties daudzās baznīcdziesmas, pie tam gan bērniībā, gan tālākajā mūžā viņš bijis ļoti vājš dziedātājs.

Nekādas labās atmiņas A. Švābe mūžā nepaņem līdzī arī no kādreizējā tautas atmodas laika darbinieka K. Millera reālskolas Cēsīs, kur A. Švābe turpina mācības: Millera tēvs "bij izcils pedagogs un patriots, lai gan bija apprecējis vācieti. Tomēr manā laikā viņš bij jau apracis kaujas cirvi un pamazām slīdēja pa straumi. Parasti ticības mācības stundas iekrita pēcpusdienās, kad pēc iebaudītas maltītes vecais kungs, uzkāpis katedrā, laidās atmiegos, nolika liekos zobus uz bībelstāstu grāmatas un uzdeva klases vecākam atprasīt Vecās Derības stāstus. Šais stundās uzvedāmieš ļoti rātņi, bet neko neie-mācījāmieš." (168. lpp.)

Skola nedaudz ierosinājusi A. Švābi uz vācu klasiķu darbu lasīšanu, kas bijuši jātulko un jāatstāsta – taču ne lai saprastu rakstnieku, bet vienīgi lai iemācītos vācu valodu.

Jau ar pirmo skolas dienu A. Švābem izveidojās asas attiecības ar vēstures un krievu valodas skolotāju, kas bijis "no kādas Krievijas skolotāju institūta izsviests vecis [...] izdru-pušiem zobiem un izplūkātu āža bārdu" (168. lpp.). Kaut ko par A. Švābes šķautņaino raksturu jau agrā bērniībā liecina tas, ka pamazām A. Švābes un skolotāja attieksmes izvērtās atklātā naidā, sīvā divcīņā visu skolas laiku – četrus gadus.

Bet arī par sevi pašu A. Švābe nesaka ne vārda laba. Savā autobiogrāfijā viņš sevi par kaut cik apdāvinātu vai kārtīgu, uzcītīgu skolēnu netēlo. "[...] Cēsu laikmetā biju slinks, nerātņš un maz attīstīts zēns. [...] Cik atceros, daudz lasīju, bet nezinu, ko. Prātā palicis vienīgi tas, ka skolā nelegāli apgro-zījās Apsesdēla dzejoļi rokrakstā; viņu laikam izslēdza no pēdējās klases" (168.–169. lpp.). "[...] krievu domrakstus nevarēju sacerēt garākus par vienu vai divām burtnīcas lap-pusēm, bet ģeometriju sāku saprast tikai ceturtā klasē" (168.–169. lpp.).

Citādu attieksmi pret skolu, pret mācīšanos, kāri apgūt zināšanas nākamajā rakstniekā nepamodināja ne skolas, ne

skolotāji, bet gan jauna skolēna iestāšanās ceturtajā klasē un tā nosēdināšana vienā solā ar A. Švābi. Šis skolēns ir Jānis Lapiņš (1885–1941) – vēlāk pazīstams kultūras darbinieks, romānists, rakstnieku kopotu rakstu sastādītājs un apcerētājs. Jānis Lapiņš tolaik ir drukns, plecīgs lauku puisis, par A. Švābi drusku vecāks, enerģisks un redzīgs. J. Lapiņš bija beidzis Raunas draudzesskolu, kur viņa skolotāji bijuši Augusts Bračs un Kārlis Skalbe. Millera skolā J. Lapiņš drīz vien kļuvis par klases autoritāti. A. Švābe šai sakarā piezīmē: "Es bieži vien dabūju izjust viņa stingro roku; sēdēdams blakus, viņš bez liekām ceremonijām laida darbā savu smago duncku vai dusmīgi apsauca, ja stundā trokšņoju vai rakstīju zīmītes ar ironisku tekstu" (169. lpp.).

J. Lapiņa ietekmē "neattīstītais" A. Švābe otrajā pusgadā sāk mācīties uzcītīgāk un uzvesties kārtīgāk, bet mācībās gada beigās ir nolēmis sekot sava sola biedra paraugam. Viņi ir sadraudzējušies, un ar nākamo rudeni abi pāriet uz brāļu Liepiņu tirdzniecības skolu Valmierā, lai nobeigtu tās piekto klasi. J. Lapiņš bija A. Švābi iepazīstinājis ar jaunāko literatūru, ar K. Skalbes dzejoļiem, pārsteidza un aizrāva ar jaunstrāvniecisko noskaņojumu. A. Švābem kļuva tuvs tas pirmsrevolūcijas nemiers, kas arvien vairāk pārņēma sabiedrību.

Valmierā A. Švābe dzīvo ar J. Lapiņu vienā dzīvoklī un kļūst par vienu no tiem jauniešiem, ko vēlāk P. Rozītis notēlo romānā "Valmieras puikas". (P. Rozītis mācījies kādā no jaunākajām klasēm.) A. Švābe tolaik iepazītinās arī "ietiepīgo pusigauni, puslatvieti Linardu Laicenu" (169. lpp.). Liepiņu vadīto tirdzniecības skolu A. Švābe vēlāk vērtēja kā vienu no labākajām Vidzemes privātajām mācību iestādēm gan tās spirtgā gara dēļ, kas šai skolā valdījis, gan skolas skolotāju dēļ. Ar sevišķu cieņu viņš piemin krievu literatūras skolotāju, kas modinājis interesi par literatūru un padarījis tuvus skolas audzēkņiem krievu literatūras klasiķus. Šī skolotāja ietekmē viņš jau raksta domrakstus veselu burtnīcu garumā. Uz visu mūžu A. Švābe iemīl dabaszinību skolotāju Jāni Gresti – viņš to uzskata par savu labāko skolotāju un vispār par vienu no izcilākajiem latviešu pedagogiem. J. Greste vecāko klašu

audzēkņus aicinājis pie sevis arī mājās, kur "šaurākā pulciņā uzmanīgi kritizēja carismu un iepazīstināja ar darvinismu, kas satricināja mūsu ticību Vecās Derības radišanas mītiem" (170. lpp.). Pavasarī Valmieru atstājot, nākamais rakstnieks varējis būt apmierināts: "Pēc neauglīgā Cēsu posma, kad slimību ar mazvērtības kompleksu, garīgā krīze bij pārvarēta: strauji mainījies uz augšu, kāri aprīdams grāmatas" (170. lpp.).

A. Švābe kopā ar J. Lapiņu dodas uz Jelgavu, lai tur kā eksterns sagatavotos gala pārbaudījumiem un iegūtu vidusskolas izglītību. Gada laikā vajadzēja apgūt divu klašu kursu. To izdarīt bija grūti, jo 1905. gada revolūcijas priekšvakarā daudz laika tiek tērēts garās diskusijās par sabiedriskās dzīves, filozofijas un literāriem jautājumiem. Svētdienās notiek gājieni uz nelegālām meža sapulcēm, un šķiet, ka tūlīt, tūlīt sāksies lieli notikumi, kas atnesīs jaunu laikmetu. A. Švābi saista Jāņa Asara enciklopēdiskie raksti, mostas enciklopēdiskās dziņas, kas vēlāk "pieaug un vajā visu mūžu" (171. lpp.).

Skolas mācībām laika atliek maz, un tāpēc nav brīnums, ka ne A. Švābe, ne J. Lapiņš eksāmenus neiztur. A. Švābe neiztur eksāmenu ticības mācībā – kā šķiet, skolotājs nemierīgo jaunekli centies tīši izgāzt: ".. mācītājs Milenbahs (lielā valodnieka brālis) jautāja man tik kazuistiskas lietas (piem., kāpēc Kristus laikā bijis tik daudz melmeņsērdzīgo?), uz kurām varēja vienīgi atbildēt ticīgs katolis vai vecākā kursa teoloģijas students" (171. lpp.).

Jaunekļi neveiksmi smagi nepārdzīvo: revolūcijas dēļ augstskolas būs ilgi slēgtas un jaunajā iekārtā izglītība katram būs pieejama bez diplomiem. Kad A. Švābe atgriežas Lielstraupē, tēvs un māte tik mierīgi nav: viņi pārmet dēlam slinkumu un nepateicību, sevišķi tēvs, jo viņam, muižas ļaudīs grozoties, jādzird daudz izsmējīgu piezīmju par nolaidīgo dēlu...

Bet septiņpadsmitgadīgais jauneklis šai laikā jūtas kā revolucionārs. Organizatoriski ar revolūcijas aktīvistiem viņš nav saistīts, bet, jauna laikmeta vēsmām pār zemi ejot, arī viņš grib būt revolūcijai noderīgs – no Jelgavas pārved proklamācijas un daļu no tām izkaisa muižā, bet pārējās atdod triju apkārtējo skolu skolotājiem, cenšas arī viņus iesaistīt

revolucionārajā darbībā. Par muižā izkaisītajām proklamācijām jo drīz krīt aizdomas uz īsto vaininieku, kaut arī pierādījumu tam nav. Uztādāmieš kādā sapulcē, A. Švābe sacījis, ka Lielstraupes pils jānodedzina, jo tās īpašnieks Rozens aizbēdzis uz Rīgu, lai organizētu muižnieku paš aizsardzības vienības. Vēlāk tiešām Straupē ieradusies maskētu vīru kaujas družina un pili nodedzinājusi. Revolūcija tika nomākta un, kad Straupē ieradusies soda ekspedīcija, barons Rozens, sodāmo sarakstu stādot, nošaujamo grupā līcis ierakstīt arī A. Švābi. Nošauts viņš netika tikai tāpēc, ka tā laika likums aizliedza sodīt ar nāvi nepilngadīgos; viņu tikai izraida no pagasta robežām un A. Švābes tēvu padzen no muižas stārasta vietas.

Jauneklim savām acīm nācās noraudzīties soda ekspedīcijas izrīcībās: "... pa savu logu varēju redzēt, ka kazaku patruļas ar tukšām ragavām devās medīt sodīšanai nolemtos ļaudis un pievakarē atgriezās ar apcietinātiem, kurus ieslodzīja muižas vašūzī (pirtī), kamēr kara tiesa izsprieda viņu lietas. Veselu rindu saimnieku un kalpu pēra staļļa priekšā, nodedzināja vairākas lauku mājas, bet trīs nošāva un turpat apraka aiz Pārupes kapu sētas" (173. lpp.).

Ļaudis nerādīdamies un neziņā par nākotni A. Švābe nīkst vecāku mitekli. Nelegālās grāmatas iznīcinājis vai paslēpis, viņš meklē mierinājumu Bibelē. Īsā laikā viņš to izlasa no sākuma līdz beigām. Autobiogrāfijā A. Švābe raksta: "Diemžēl kritika bij pārsvarā par jūtām, tāpēc ticīgāks neķļuvu" (173. lpp.).

Ziemu pavadījis pie radiem Rīgā, pabeidzis grāmatvedības kursus, bet vietu Rīgā neatradis, A. Švābe atgriežas pie vecākiem, kas ar 1906. gada jūrģiem saimnieko Lielstraupes "Zvejniekos", kilometrus piecus attālu no muižas.

Turpmāko laika posmu A. Švābe uzskatīja par vienu no grūtākajiem mūžā. Viņa domubiedri bija vai nu ieslodzīti cietumos, vai dzīvoja ārzemēs, vecākiem nebija nekādu ienākumu, tāpēc nevarēja cerēt turpināt izglītību, mājā valdīja nesaticība. Lauku darbus A. Švābe neiemīlēja – viņam visu mūžu piemitusi nepatika pret fiziskām kustībām, pret fizisku darbu, un dzīvi "Zvejniekos" viņš izjuta kā spaidu nometni, no kuras katrā ziņā jātiek projām. Katru dienu tēva un dēla

starpā notiek ķildas. Tēvam "derdzās arī tas, ka bēgu no ļaudīm, negāju uz ballēm, nedzēru un nesmēķēju, bet staigāju krievu kreklā ar bumbuljostu kā "bosiks". Tēvs iztulkoja manu rīcību kā klusu protestu pret pastāvošo iekārtu un izsmēja manu iedomāto garīgo pārākumu" (174. lpp.).

Bet A. Švābe nepadodas apstākļu varai – viņam tikai vajag stiprināt savu gribu, nepalaisties. Viņš mēģina sistemātiski nodoties pašmācībai, bet, kad apātijas un gribas trūkuma dēļ paliek pusceļā, rakstura norūdišanas nolūkā lasa angļu morālistu darbus, piekopj psiholoģijas vingrinājumus, studē lielu vīru biogrāfijas un pašsugestijas ceļā atgūst ticību saviem spēkiem. Viņš raksta arī dzejas, un to darīt mudināt mudina muižas aldara dēls N. Bahmanis, kam šai posmā ir tāda pati nozīme A. Švābes dzīvē, kāda bija J. Lapiņam. A. Švābe par N. Bahmani autobiogrāfijā raksta: "Vidusskolā viņš bija sociālists, studiju laikā jūsmoja par Štirnera, Ničes un S. Freuda mācībām, bet pēc oktobra revolūcijas kļuva par boļševiku. Gandrīz ik nedēļas viņš rakstīja man no Maskavas garas vēstules, informēdams par jaunākām parādībām literatūrā un zinātnē. [...] vingrinājos pantu kalšanā. Iespējams, ka būtu atmetis šo niekošanos, ja N. Bahmanis savās vēstulēs nesku binātu turpināt, drošinādams, ka ar laiku var iznākt kas prātīgāks" (177. lpp.). Tālāk seko A. Švābes piebilde, ko viņš attiecina uz visu mūžā paveikto: "Kā viss pārējais, arī panti prasīja no manis grūtu piepūli un neatlaidību. Par sevi varu teikt ar Valerija Brjusova vārdiem: "Vaiga sviedros izraku savu talantu"" (177. lpp.).

Sākot ar 1907.–1908. gadu A. Švābes dzīve un darbs apliecina šo vārdu patiesīgumu.

Visu mūžu viņš spēj sekmīgi strādāt jebkurā nozarē, kam vien pievērsies, – viņam pietiek apdāvinātības, viņam pietiek gribasspēka, lai iecerēto sasniegtu. 1908. gada janvārī viņš dodas uz Pēterburgu un nokārto eksāmenus matemātikas mājskolotāja diploma iegūšanai. Kad šai nozarē tomēr neizdodas darbu atrast, A. Švābe nākamajā – 1909. gada pavasarī nokārto eksāmenus citā – dabaszinātņu nozarē un var strādāt par palīgskolotāju. Tā paša gada rudenī viņš tādu vietu dabū

Lēdurgas draudzesskolā, kur par pārzini strādā attāls radiņiņeks.

Bet par darbu skolā prieka maz – viņš ir nokļuvis pie tāda tipa skolotāja, kādi bija sākuma gados pašam A. Švābem, – kas mācīja un nekā neiemācīja. Viņš alka strādāt ar jauna cilvēka dedzību, ar jauna laika domām, bet te: "Mans šefs bija vecs cimzietis, ērģelnieks un draudzes ķesteris, vāciski orientēts un ļoti skops. Mums bij grūti saprasties, jo piederējām pie divām dažādām paaudžu uzskatu pasaulēm" (177. lpp.).

Savus uzskatus, savu pārliecību A. Švābe jau kopš jaunības gadiem neslēpa, un abi rada gabali pavasarī atviegloti šķiras – ar 1910. gada rudeni Arveds Švābe strādā par skolotāju Rūjienā.

Vasaru viņš kārtējo reizi pavada tēva mājās un intensīvi nododas literārajai jaunradei. Tā arvien noteiktāk kļūst par viņa dzīves galveno saturu. Rudenī, kad A. Švābe strādā Rūjienā Stalaža progimnāzijā par dabaszinātāju un matemātikas skolotāju, viņa pirmos dzejoļus publicē laikraksts "Kāvi", kurš iznāk Valkā un kura redaktors (gan atrazdamies Maskavā) ir skolas gadu draugs Jānis Lapiņš.

Beidzot A. Švābe ir atradis darbu, ko strādā ar prieku. Rūjienā viņam patīk – patīk skolā, patīk darboties sabiedriskajā dzīvē, patīk būt jaunu ideju pilnam un kaitināt atpakaļrāpuļus. Viņam pietiek laika visam – arī dzejoļu rakstīšanai –, un blakus skolotāja darbam viņš skolā aizraujas ar eksperimentiem ķīmijā un dabaszinātnēs. Kādreizējais neatpātīgais, stūrainais, paslinkais skolas bērns ir kļuvis par pavisam citu cilvēku – skolotāju ar gaišu galvu, zināšanu alkstošu prātu, ko sabiedrība ievēro un pat apbrīno. Rodas arī jauni draugi – viens no tiem ir Jānis Grīns, krievu valodas un literatūras skolotājs, vēlākais rakstnieks un literatūras kritiķis. J. Grīns jau pirms atnākšanas uz Rūjienu ir publicējis dažus dzejoļus, tātad – jau "pieredzējis" rakstnieks...

Ārpus skolas A. Švābe enerģiski darbojas vietējā atturības biedrībā "Gaisma", ir viens no aktīvākajiem tās lektoriem, daudz lekciju viņš nolasa arī apkārtējos pagastos.

Atturības biedrībā pulcējas Rūjienas un apkaimes kreisi noskaņotās aprindas, notiek dažādi sarīkojumi, līdz biedrības pretinieki panāk "Gaismas" aizliegšanu, slēgšanu.

Arveda Švābes sapnis tomēr nav visu mūžu strādāt par skolotāju, viņš alkst paplašināt savas zināšanas un rudenī dodas uz Maskavu, lai A. Šaņavska Universitātē studētu dabaszinātnes. Kabatā ir pat pāris desmit rubļu, ko viņš saņēmis par vasarā "Zvejniekos" sarakstīto garstāstu "Kā Dobuls brauca pie pelēkā barona viesos" (iespiests "Jaunā Laika" literārajā pielikumā, 8.–18. Nr.). Ir sācies literārā ziņā pats ražīgākais (un arī pats vētrainākais) laika posms A. Švābes dzīvē. Maskavā viņš (ar pārtraukumiem) studē Dabaszinātņu, vēstures un filoloģijas fakultātē. Šo studiju laiku A. Švābe vēlāk atcerējās ar pateicību: tā nav bijusi Rīga, bet Maskava, kas viņu iemācījusi zinātniski strādāt un pētīt.

Viņā ir pamodies pētnieka instinkts, kas vēlākajos gados gandrīz pilnīgi pievērs zinātnei. Tas notiek it kā taustoties: kura zinātnes disciplīna būs tā, kas paņems viņu visu?

Jo drīz viņš apjauš, ka dabaszinātnieks no viņa neiznāks: ".. jutu, ka nevarēšu visu mūžu veltīt kādai sīkbūtnei vai krustojot peles un mušas" (183. lpp.). Tomēr par gluži nenozīmīgu to laiku, kas notērēts dabas pētniecībā, A. Švābe neuzskata: ".. arī no tām biju daudz ko ieguvis, proti, parašu precīzi novērot sīkas pārmaiņas un morfoloģiski salīdzināt pieredzes materiālu, kas vēlāk man lieti noderēja vēstures avotu un dažādu sociālo un tiesisku institūtu pētīšanā. Tā, piem., šaubos, vai bez iepriekšējas dabaszinātniskās rutinas man būtu izdevies atklāt latviešu pagasta īstos pirmssākumus un tālākās morfoloģiskās pārmaiņas" (183. lpp.). Jāatzīmē, ka A. Švābem vispār piemita šī kāre palūkoties dažādos dzīves, zinātnes un kultūras novados, it rūpīgi papētīt tos. Tā, piemēram, viņš iemācās esperanto, kaut arī šī valoda praktiski viņam nebija vajadzīga.

Par Maskavas periodu, par savu dzīvesveidu tai laikā A. Švābe raksta: ".. toreiz nebēdāju ne par velnu un ļāvu vaļu savam vulkāniskam temperamentam. Tā kā ne dzēru, ne smēķēju, tad neieklāvos arī rakstnieku bohēmā. Par svētku

grib būt aktīvs cīnītājs par šais darbos paustajām idejām. Šādā sakarā viņš atlaists no darba fabrikā, un kā bīstamam musinātājam viņam Rīgā darbu nav iespējams atrast. Kādā brīdī Dobulam pēkšņi iešaujas prātā doma: ja Rīgā strādāt nav iespējams, jābrauc uz laukiem! Par puisi pie kāda saimnieka! Būsi paēdis, kādu rubli arī naudas nopelnīsi! Un tiešām: iebraucamā vietā Dobuls sameklē kādu saimnieku, kam puisis vajadzīgs, un Dobuls nokļūst laukos. Pie pelēkā barona – pie Kraukļu mājas saimnieka Kušķa, dzērāja, uzdzīvotāja, gājēju varmācīga izdzinēja. Mācītāja piespiests, šis pelēkais barons apprecējis paša pavestu meitu, ko nu jau gadiem diendienā pazemo. Sieva visu panes klusēdama. Viņas sirds pieķērusies dēlam, bet tas, mājas posta dzīves nomākts, pievērsies sociālisma idejām, sodīts un aizsūtīts uz Sibīriju. Meitu Mildu pēc sava prāta audzinājis saimnieks Kušķis pats – par labāko aprindu dāmu, sev līdzīgu uzdzīvotāju. Stāsta norises laikā viņa atjēgusi savas dzīves bezjēdzību un, lai kļūtu par citu cilvēku... meklē ceļu uz nelegālajiem sociālistu pulciņiem, un te nu viņai kā pamācītājs un skolotājs pašā laikā ir tēva salīgtais kalps Dobuls. Sarunas starp Dobulu un Mildu veido veselus traktātus, kuros stāsta autoram iespējams paust savus uzskatus par pelēkajiem baroniem un kalpiem, norādot, ka tikai sociālisms var kalpiem un strādniekiem nodrošināt cilvēka cienīgu dzīvi.

Lūk, neliels ieskats Dobula, resp., stāsta autora uzskatos: "Tikpat kā ūdens un uguns stāv viens pretim otram, tā stāv krūti pret krūti saimnieks un puisis."¹

Skolotie saimniekdēli un meitas dažreiz uz brīdi sajūminās par strādnieku idejām, bet tas notiek vai nu aiz pārprašanas, vai aiz liekulības.

Autors stāstā izsaka arī spriedumus, kas veltīti ne tikai saimniekiem un kalpiem, ne tikai lauku inteliģencei, bet visai sabiedrībai par tās mērenību un mietpilsonisko pieticību: "Mūsu ideālisms nav tā tālskrējēja kaija, kas nekad nenogurst, nekad nenolaižas un neieslikst mietpilsonības dūņainos mārkos. Tā spēj skriet tikai proletariāta domu kaija, kas sāpēm

¹ Švābe A. Kā Dobuls brauca pie pelēkā barona viesos. – R.[b.g.] – 58. lpp.

un asarām ir audzēta, vētrās un bangās auklēta, ziemas salā un fabrikas svelmēs rūdīta...

Mūsu ideālisms ir kā māju pīle, īsiem, apcirptiem spārniem, kas tālu nespēj skriet, bet drīz vien nolaižas kādas draudzes jeb treknākas pagasta skolas pirmā skolotāja vietā un tur ātri iekūņojas pie mīļas "sieviņas – saimniekmeitas sāniem."¹

Palīdzējis noorganizēt slepenu meža sapulci, atkārtoti nonācis konfliktos ar saimnieku, rudenī Dobuls atgriežas pilsētā ar pārliecību, ka viņš ir arī palīdzējis sociālistiem cīņā par taisnīgāku, labāku dzīves iekārtu...

Par stāsta rašanos A. Švābe raksta: "*Dobulu* rakstīju transa stāvoklī, bez mazākā teorētiskā priekšstata par stāstu kā īpašu literatūras žanru. Patiesību sakot, nezināju, ko un kāpēc rakstu. Jutu tikai nepārvaramu vajadzību izlādēt savas emocijas un atlaist no atmiņu gūsta tēlus, kas bij ieslēgti manā pieredzē, kopš strādāju par laukstrādnieku pie sava tēva. Toreizējais sarūgtinājums bij par lielu un dziļu, lai nemēģinātu to mākslā kompensēt, ļaujot literāri iemiesoties personām un lietām, kas 3 gadus bij noteikušas manu likteni. Kā prototipus pa daļai izlietoju savu tēvu un māti. Divu dažādu sociālu stāvokļu un pārliecību sadursmi spēju tēlot tikai kā publicists melnā un baltā krāsā, idealizējot laukstrādnieku Dobulu un noniecinot viņa darba devēju Kušķi" (181. lpp.).

Stāstam literārā vērtība maza, tas ir iesācēja darbs, taču lauku dzīves kritika, kas jauneklīgā publicistiskā stāstā ietverta (un arī diezgan spilgtais saimnieka un viņa sievas attiecību tēlojums), varēja saistīt lasītājus, grāmatu pirka, un tās izdevējs mudināja stāstam rakstīt turpinājumu. Tāds arī radās. 1912. gadā Maskavā, ar laika trūkumu kaujoties, A. Švābe uzrakstīja vēl apjomīgāku stāstu – "Inteliģenti" (239 lappuses), ko varētu nodēvēt arī par romānu.

"Inteliģentos" Dobuls rādīts citā situācijā – šoreiz lauku inteliģences aprindās. Dobuls ir skolotājs lauku skolā, un viņa priekšnieks ir vecs sakārnis, neglābjams tumsonis, kam rūp tikai paša labums. Stāstā ieplūdināti notikumi, personu

¹ Švābe A. Kā Dobuls brauca pie pelēkā barona viesos. – R.[b.g.] – 74. lpp.

attiecības, kādas A. Švābem izveidojās skolotāja gaitās pie sava radnieka Lēdurgā, un stāsts rakstīts pēc tiem pašiem principiem kā "Dobuls" – krasi melnbalts tēlu dalījums, deklaratīvi ideju izklāsti, plakātiski un nevarīgi attēlotas nelegālās darbības epizodes. Salīdzinājumā ar "Dobulu" stāsta "Inteliģenti" rakstības manierē vairāk jūt prātu un erudīciju nekā aizrautību.

Kritika A. Švābes stāstus diezgan dedzīgi apsprieda – gan ar simpātijām, gan krasi noliedzot. Arī kreisā kritika, kas sevi uzskatīja par marksistisku. A. Upits un V. Knoriņš stāstus ar nelieliem iebildumiem principā pieņēma, pat priecājās, ka radies tāds jauns rakstnieks. J. Jansons-Brauns turpretī "noslaucīja "Inteliģentus" no zemes virsas": "A. Švābes "Inteliģenti" ir caurcaurim neizdevies darbs. [...] No šiem sekliem marksisma diletantiem, kāds ir Mežs (tēls A. Švābes stāstā – J. K.) un Egle, nekad neiznāks nopietni cīņas vīri, bet gan no tādiem rekrūtējas visādi jankaviski tipi."¹

Kā redzams, Jansonam-Braunam ir ļoti svarīgi, lai strādnieku literatūrā sociālisma cīnītāji būtu ideāli "cīņas vīri" un, ja rakstnieks, tēlodams nelegālos cīnītājus, tādus nav parādījis, tad viņš ir nodarījis vairāk ļauna nekā laba...

Šādā ievirzē tajos gados literatūru vērtēja arī pats A. Švābe. Visskaidrāk tas izpaužas 1912. gadā A. Švābes sarakstītajā brošūrā "Rainis vai Plūdons". Tajā autors salīdzina Raiņa poēmu "Ave sol" ar V. Plūdoņa "Uz saulaino tāli". A. Švābes novērtējums ir par ļaunu Plūdonim: Rainim ir "kolektīvisma Saule", bet Plūdonim – tikai "individuālisma Gulbis". Skaidrs, ka Rainis (ko, starp citu, A. Švābe allaž apbrīnoja, uzskatīja par titānu) ir pārāks...

Par šo brošūru V. Plūdons visu mūžu uz A. Švābi nav turējis labu prātu.

Par savām tā laika kritikām A. Švābe autobiogrāfijā piezīmē: "Bez "Rainis vai Plūdons" šai laikā sacerēju daudz recenziju toreizējās kreisās preses izlaidīgā krievu žurnalistikas stilā" (186. lpp.). No A. Švābes autobiogrāfijas uzzinām, ka viņš, kareivīgi aktīvs būdams, gribējis iejaukties arī tolaik

¹ Vārds. – 1913. – II sēj. – 226. lpp.

skandalozajā kreisās preses saceltajā Aspazijas sabiedriski politiskās stājas novērtējumā. Stāstīdams par savu sadarbību ar "Domu" redaktoru Ē. Pīpiņu, kas nodrukājis A. Švābem visu, ko vien viņš uz redakciju atnesis, rakstnieks piezīmē: "Tikai 1913. vai 1914. g., kad aiznesu uz redakciju garāku apcerējumu par Aspazijas drāmām, kur centos pierādīt, ka toreiz tik populārā dzejniece nav pamatšķiras ideoloģe, bet "tikai demokrāte" un pilsoniska romantiķe, Ē. Pīpiņš kļuva domīgs: apspriedies ar savu redakcijas kolēģu Hermani Asari, deva rīkojumu salikt šo rakstu, bet vēlāk to atsauca, laikam G. Zemgaļa pierunāts. Tā, paldies Dievam, manuskripts palika nepublicēts un manas attiecības ar Aspaziju nebojātas" (187. lpp.).

A. Šaņavska Universitātē pavadītais laiks uzskatāms par visražīgāko A. Švābes literārajā jaunradē. Tam par iemeslu bija arī naudas trūkums. Kad tās aptrūka, A. Švābe atgriezās Rīgā, lai pelnītu naudu ar lekcijām un rakstiem. Reizēm tas viņam bija vienīgais ienākumu avots. Runādams par kādiem pieciem sešiem tematiem, viņš apbraukā lielu Latvijas daļu, ir populārs lektors, un dažkārt braucienos pieredzētais izmantots stāstos.

Šai laikā A. Švābe saraksta caurmērā divus stāstus gadā. Gandrīz visos tajos ienāk kaut kas no paša rakstītāja autobiogrāfijas. Pats pārsteidzošākais – tie ir kopumā brīvi no "Dobuļa" un "Inteliģentu" sociālisma ideju uzbāzīgās deklarācijas, žurnālistiskā rakstura lētuma un paviršības stilā. Savā "Jaunākās latviešu rakstniecības vēsturē" A. Upits ievieto A. Švābi nodaļā, kas nosaukta "Sabiedriskie realisti", un tam ir savs pamats. Izteiksmē allaž pasmagnēji, šie stāsti allaž tēlo cilvēkus ciešā saistībā ar dzīves sociālajiem apstākļiem. Apstākļi ir stiprāki par atsevišķo indivīdu, izveidojas traģiskas kolīzijas, kas cilvēku salauž garīgi, kaut arī tādējādi ir iegūtas fiziskās eksistēšanas iespējas. Stāstā "Pārdevēja" (1913) Rīgas ormaņa meita Velta, beigusi progimnāziju, nokļūst Kaukāzā, kur, bez līdzekļiem palikusi, top par veikala īpašnieka mīļāko, kaut arī zina, ka viņa, viņas dzīve ir uz visu mūžu sakropļota. Stāstā "Māsas" (1914) viena no māsām

garus gadus Krievijā strādā pie dažādiem kungiem par mājskolotāju. Māsas, kas dzīvo dzimtenē, viņu uzskata par laimīgu, jo viņa taču strādā vieglu darbu un droši vien sakrājusi daudz naudas. Īsteni mājskolotājas mūžs ir iznīcināts: viņai nav bijis pašai savas dzīves, tā pagājusi bez mīlestības, bez laimes, ko dod bērni. Pārbraukusi dzimtenē, viņa apciemo māsas, bet jūtas lieka, jo cerētās naudas nav, un viņa dodas atpakaļ uz Krieviju, kur būs atkal laba mājskolotāja kādā bagātnieku ģimenē...

A. Švābes stāsti aptver plašu ģeogrāfisko areālu – ne vien Latviju, bet arī Krieviju, Kaukāzu, tās vietas, kur A. Švābe pabijis un guvis kādu ierosmi jaunradei. Reizēm viņa stāstu varonis ir demokrātiski noskaņots latviešu students vai paskolota latviešu jaunava – cilvēki, kādi tolaik, it īpaši pēc 1905. gada revolūcijas, klīda pa Krievijas plašumiem, ar trūkumu kaudamies, dažkārt nejudzamies droši, vai nākamajā dienā vēl būs uz brīvām kājām. Valsts vara ir kā zirneklis, kas jebkuru pavalstnieku var sagrabt ar kādu no saviem daudzajiem taustekļiem. Stāstā "Mēbelētas istabas" (1913) trūcīgs students Maskavā apmetas pieticīgi mēbelētā istabā, bet izrādās, ka viņa saimnieces kavalieris to vien kāro, lai students pasacītu kādu sliktu vārdu par valdību, un tad šis uzzīvo, ka viņš spiegs varētu studentu šantažēt, izspiest no viņa naudu.

Viens no savdabīgākajiem A. Švābes stāstiem ir "Mašīna" (1914). Tas ir stāsts par jaunekli, kam par visu vairāk patīk nodarboties ar mašīnām. Viņš tās izjūt kā dzīvu organismu, kā savas dzīvošanas daļu. Stāsts uzrakstīts, mēģinot radīt "strādniecisko literatūru", kurā cilvēka darbs būtu viens no galvenajiem tēlojuma objektiem. Tādā aspektā stāstu "Mašīna" augstu novērtē A. Upīts: "Mašīna ar savu skaisti saskaņoto ritumu, ar savu aprīnājamo spēku un radošo darbu saviļņo un piesaista dzīves krustceļos un darba vārtos stāvošo jaunekli dziļāk un stiprāk kā latviešu rakstnieku iemīļotos erotiskos, nebeidzami jūsmojošos zēnus kaut kāda kaimiņu skuķe."¹

¹ Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R., 1921. – II sēj. – 389. lpp.

Bet stāsts "Mašīna" nav tikai par šo sava darba mīlestību. A. Švābes stāsti allaž izskan bez optimisma, tā arī šis – jauneklis sasniedzis savu ilgoto mērķi, viņš ir kļuvis par mašīnistu, kas apkalpo laukos kuļmašīnu, bet mīlestība pret mašīnām pārvēršas nelaimē, lāstā, jo viņam jāstāv pie mašīnas un jākuļ labība garu garās stundas, līdz pārgurumam, līdz bezspēkam. No mašīnas drauga jauneklis kļuvis par mašīnas vergu, mašīna kļuvusi par cilvēka ļaunāko izdzinēju.

Ar "Dobulu" un "Inteliģentu" melnbalto tēlu traktējumu vistiešāk sasauca plašais stāsts "Piens" (1915).

Tēlojot, kā lopu pārraugi, braucot no mājas uz māju, "zvejo" sev klientus, stāsta autoram ir iespēja parādīt saimnieku portretus satīriskā skatījumā. Tādā braucienā piedalījies pats autors: "Tās bija jaukas, piedzīvojumu bagātas dienas, ko pavadījām, braukādami ar lopu pārrauga instrumentu kasti no mājas uz mājām. Biju pirmoreiz Zemgalē, un, neraugoties uz tās turību, man nepatika šī bagātā province, kur jau toreiz daudzās vietās visi kalpi un kalpones bij poļi un lietuvieši" (189. lpp.). Stāsts stipri izplūdis.

A. Švābes tā laika stāstos centrā nekad neizvirzās mīlestība, gaiša, skaidra cilvēka jūtu dzīve, dominē sadzīve, cilvēku sociālās attiecības.

Arvedu Švābi tajos gados uzskatīja par Andreja Upīša skolnieku. Vēlākā laikā viņu šāds uzskats mazliet kaitināja. Un pamatoti. A. Švābe bija pietiekami talantīgs, lai būtu viņš pats – Arveds Švābe.

Vēl uzskatāmāk nekā stāsti par to liecina arī dzeja. Sākotnēji vārsmas ir paklusas un periodikas lappusēs pazūd bez lielākas ievēribas.

Īsteni par sevi kā dzejnieku A. Švābe liek runāt pēc apmēram 1200 rindu garas poēmas "Pilsēta" parādīšanās. Četros turpinājumos to 1913. gadā nodrukā "Domas".

Poēma "Pilsēta" radusies pa daļai Emīla Verharna dzejas ietekmē. Līdz ar poēmas uzrakstīšanu A. Švābe skaidri iezīmējas kā t. s. pilsētas dzejas aizsācējs latviešu literatūrā. "Gūstekņstāsts" – lasāms poēmas apakšvirsrakstā. Kas ir šis gūsteknis? Tas ir no laukiem nācis jauneklis, un viņa izjūtās

pilsēta atplaiksnās lasītājam steidzīgos, satrauktos ritmos, spilgtās redzes un dzirdes gleznās. Pilsēta poēmā tēlota kā Bībeles skaistule Delila, kas uzvar laukus, savāc zemes bagātības un savaldzina ar savu skaistumu. Kāpēc pilsēta bija tieši Delila, vēlāk A. Švābe bija aizmirsis. ("Neatceros, kāpēc pilsētas simbolam izraudzīju Bībeles tēlu – vīlistieti Delilu, kas ar viltu pieveic stipro lauku milzi Simsonu" (191. lpp.)) Pilsētā saplūst zelts, tas tiek rausts alkatīgiem, līkiem pirkstiem, tajā ir arī posts un nabadzība, un arī pat šī Delila gaida lielo dienu, kad viņa tiks atsvabināta no visa tā, kas viņā ir postošs un briesmīgs. Kas viņu atsvabinās? Arveds Švābe tolaik ir marksisma ideju aizrauts un poēmā atbild: to izdarīs strādnieku un inteliģentu apvienība – "Ir domas domātājs / Ir viņas veidotājs!" Delilu reiz uzvarēs, atsvabinās darba cilvēki, kas smēlušies spēku pašas Delilas mākslas tempļos.

Kā gluži neviļus poēmas zemtekstā iznākusi to gadu reālā situācija. Rīgā auga latviešu strādnieku un inteliģences skaits, nacionālā sastāva ziņā latvieši tajā ieņēma vislielāko vietu atšķirībā no iepriekšējā gadsimta vidus, kad Rīgā procentuāli vairāk bija vāciešu. Poēmā "Pilsēta" netieši jūtams tas prieks, tā stimulējošā apziņa, ka Rīga arvien noteiktāk kļūst par "zemnieku tautas" lielpilsētu.

Kreisā kritika poēmu uzņēma kopumā atzinīgi, un tas pirmām kārtām notiek tās programmatiskā rakstura dēļ. Piemēram, K. Dziļleja raksta, ka A. Švābe ".. ar paceltu galvu staigā pa elektrībā mirdzošiem bulvāriem un tumšiem strādnieku kvartāliem, tas kāri klausās lielpilsētas tūkstošbalsu troksni. [...] Pilsēta – Delila tura viņu savos skāvienos, un viņš dzied himnu tās stiprumam, bagātībai un skaistumam. [...] viņš nebaidās pat ne tā, ka pilsētas – Delilas krūtīs nav sirds, bet zirneklis, kas karstu asiņu izsalcis. [...] Viņš nebaidās, ka simttūkstoš neēdušo balsis sten: "Maizi, maizi!" Jo – tā ir zīme, ka atsvabināšanas brīdis reiz klāt."¹

Recenzents secina: ".. jaunās dzīves attīstības lokam, kas dien no dienas plašāks briest, dzejnieks grib kalpot ar kaisla

¹ Laikraksta "Dzīve" literāri zinātnisks pielikums. – 1913. – Nr. 48.

milētāja mokām, [...] viņš apsola būt par demokrātijas, dzīves pamatšķiras dzejnieku."¹

Tā ir A. Švābes pilsētas dzejas pacelšana debesu augstumos, savukārt dzejnieks Fricis Bārda savos vērtējumos ieslīgst pretējā galējībā, viņš poēmā nesaskata nekā laba: "Švābēm nepieciešami vajadzīga labi trokšņaina un ekstrēmos aizplūstoša "strāva", kurai līdzī peldēt. To viņš, bez jau pārāk apdilušā urravu demokratisma, liekas atradis vairāk modernā "pilsētas dzejā"."²

Arveds Švābe gan literatūrā nekad nav tiši skaļš tikai trokšņa dēļ, tolaik viņu vadīja jauneklīga aizrautība un pārliecība.

A. Švābe turpina veidot "pilsētas dzeju", rodas virkne maza apjoma poēmu un balāžu, viņš nostiprina urbānismu latviešu literatūrā. Vēlāk viņš šo dzeju apkopo krājumā "Bulvāri" (1920) un – vairs šim dzejas novirzienam nepievēršas. Kāpēc? Pirmā pasaules kara gados "kā pilsētas dzejniekam man bij bezgala grūti ap sirdi, redzot, kā visās stacijās stāvēja gari preču vilcieni ar Rīgas fabriku iekārtu, kas tika evakuēta uz Krieviju. Līdz ar to gāja bojā tā rūpnieciskā Rīga, kas bij iedvesmojusi manu gūstekņu dziesmu. Nebij arī vairs tiešas sakares ar latviešu strādniecību, kas bēgļu gaitās bij izklīdināta pa visu vareno cara impēriju līdz pat Klusam okeānam" (196. lpp.).

1914. gada vasarā Iecavā A. Švābe sāk rakstīt vienu no saviem labākajiem sacerējumiem – romānu "Darbs". Ar 1915. gada janvāri to sāk iespiest žurnāls "Domas", taču romāns tolaik paliek nepabeigts, jo žurnāla izdošana tiek pārtraukta.

Ap šo laiku pamazām ir notikušas pārmaiņas A. Švābes uzskatos par literatūru un sabiedriski politiskajiem procesiem. Viņš raksta: "Manu neuzticību marksismam pirmais pamanīja Andrejs Upīts, līdzko "Domās" sāku iespiest savus pirmos pētījumus par dainām un pasakām. Viņš neslēpa, ka tam ļoti nepatīk "tautisko brunču cilāšana". [...] Ja samērā ātri un viegli man izdevās atbrīvoties no t. s. proletariāta

¹ Laikraksta "Dzīve" literāri zinātnisks pielikums. – 1913. – Nr. 48.

² Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – Nr. 249.

mākslas gūsta, tad citādi tas bij ar ticību marksisma filozofijai, kas toreiz pretendēja būt par vienīgi pareizo atziņas teoriju un pētišanas metodi" (193. lpp.).

Un A. Švābe izsaka domu, kas pirmajā brīdī var gan pārsteigt, gan mulsināt lasītāju, ja viņš zina, cik noliedzoši marksisti vienmēr bijuši pret reliģiju: "Būtībā biju dziļi reliģiozs cilvēks, kas alka ticības un brīnuma" (193. lpp.). Marksisms kādu laiku bija viņa ticība, un A. Švābe atsaucas uz J. Ortegas vārdiem, ka "jaunas ticības entuziasms vispirms izpaužas mākslā, kaut arī sliktā" (193. lpp.). Arvien noteiktāk rakstnieks pievēršas nacionālisma idejām, kalpošanai savai zemei un savai tautai.

Lai izvairītos no mobilizācijas, A. Švābe 1916. gadā aizbrauc uz Tālajiem Austrumiem un vairāk nekā trīs gadus strādā par dzelzceļa pasta ierēdni uz Vladivostokas–Harbinas līnijas. Tas ir vienmuļš un reizē saspringts, pat bīstams darbs. Pasta vagonos pārvadāja ļoti lielas naudas summas, zeltu, tāpēc nebija nekas neparasts, ka bruņotas bandas apšaudīja pasta vagonus un tos aplaupīja. Labu priekšstatu par tādu pasta vagona pavadona darbu dod A. Švābes stāsts "Ceļā", kas sarakstīts 1916. gadā. Bet dažā ziņā A. Švābe kā pasta pavadonis ir unikāls. No Latvijas uz Tālajiem Austrumiem viņš starp nedaudzajām grāmatām līdzī paņēmis "Latvju dainas" un A. Lerha-Puškaiša pasaku sējumus. Jo īpaši "Latvju dainas" pavaļas brīžos (arī vilcienā) tiek lasītas un pārlasītas, padziļinās viņa jau agrāk pamodusies interese par folkloru. "Latvju dainas" A. Švābem dod daudz ierosinājumu Latvijas vēstures pētniecībā.

1919. gada rudenī A. Švābe no Tālajiem Austrumiem atgriežas dzimtenē, nu jau Latvijas Republikā. Starp citu, septiņas nedēļas garajā jūras ceļā viņš pārtulko H. Longfello "Dziesmu par Haijavatu" – indiāņu epu (1921).

Tālie Austrumi Arvedu Švābi rosinājuši iepazīt japāņu un ķīniešu dzeju. Viņam rodas nodoms sagatavot japāņu dzejas izlasi latviešu valodā (tulkojumā no angļu valodas). Šāda grāmata 1921. gadā arī iznāk. Grāmatā "Japāņu lirika" ievietoti dažādu laikmetu un dažādu dzejnieku tanku un haiku

atdzejojumi. To ievada saturīgs apcerējums par japāņu dzeju, un tādējādi A. Švābe ir pirmais, kas latviešu lasītājus plašāk iepazīstina ar šīs tālās austrumu tautas dzeju. Vēl vairāk – 1922. gadā iznāk A. Švābes sarakstītu tanku krājums "Gong-gong" ar Sigismunda Vidberga lieliskām ilustrācijām. Tas ir vienreizējs izdevums gan paša rakstnieka daiļradē, gan visā latviešu literatūrā. Grāmatā ievietotās divdesmit piecas tankas veido vienotu ciklu: tas rāda latviešu karavīru Tālajos Austrumos, viņa izjūtas turienes savdabīgajā vidē, viņa traukšanos uz mājām, uz Latviju – tātad atkal notikusi sasaukšanās ar paša autora biogrāfijas faktiem. Grāmata ir kā traušls, smalki veidots austrumu trauks, kur pazib pa īsam atspulgām, mirkļa emocijai, kas kopumā veido austrumniecisku kolorītu, ir pievilcīga dzīvīguma pilns. Pavīd jūrnieks, pavīd Tālo Austrumu ciltis, pirmatnības romantika, pavīd geišas.

Maldas kas priekšā
Kā kaislibās kvēlošās
Bezmiega acis:
Austrumu skaistule iet
Medīt pie laternu guns.

(10. lpp.)

Ciklā ienāk arī pa latviskai intonācijai, uzlēcošās saules zeme sabalsojas ar Somijas granītu un priedēm:

Priedes un granīts
Un Helsinki sievietes
Sapņu vaibstiem:
Lēcošā saule te riet
Ķezberu vietā zied sniegs.

(63. lpp.)

Parasti A. Švābes dzejai (daļēji arī prozai) raksturīga zināma smagnējība. Grāmata "Gong-gong" šai ziņā ir pilnīgi atšķirīga: to apņēm it kā viegla, mazliet rūgtena smarža.

Laikam Arvedam Švābem japāniskas izjūtas un noskaņas saglabājās dārgas un mīļas visu mūžu. Tālajos Austrumos pavadītais laiks, kaut grūts, sniedzis neizdzēšamus iespaidus, jo vai citādi dzejas izlasei, kas iznāca 1938. gadā A. Švābes

jubilejas reizē, viņš būtu devis japānisko nosaukumu "Sajonara" (*Ardievu!*).

Pēc atgriešanās Latvijā A. Švābe rosīgi darbojas jaunās republikas kultūras dzīvē. Viņš daudz raksta par literatūru žurnālā "Ritums", 1924.–1925. g. vada rakstnieku un žurnālistu arodbiedrību, no 1926. līdz 1928. gadam ir Rīgas pilsētas pārstāvis Nacionālā teātra direkcijā, studē Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē (beidz 1926. gada janvārī), vēlāk – ar 1936. gadu – Filoloģijas fakultātē vada Latviešu vēstures katedru.

Divdesmito gadu sākumā A. Švābe it kā inventarizē pirmskara un kara gados sarakstītos dzejoļus un stāstus, tos izkārtodams krājumos: no 1907. gada līdz 1913. gadam sarakstītos dzejoļus krājumā "Klusie ciemi" (1920), bet no 1913. gada līdz 1920. gadam sarakstītie dzejoļi veido krājumu "Bulvāri" (1920) – tāpat pirmajā krājumā – "lauku", otrajā – "pilsētas" dzeja. Jau kopš 1912. gada rakstītie stāsti arī veido divus krājumus – "Ceļā" (1920) un "Salauztais gredzens" (1923). Savukārt trīs stāsti, kas rodas divdesmito gadu pirmajā pusē Latvijā, veido krājumu "Likteņa saistības" (1927). Šie stāsti radikāli atšķiras no iepriekš rakstītajiem. Pirmajos divos – "Pils un viņas sargs" un "Atriebējs" – savijas vācu bruņniecības laiki ar tagadni, kad muižniecības vara savu noteicošo spēku ir zaudējusi un dažādiem līdzekļiem cenšas saglābt savas kādreizējās godības paliekas. A. Švābe akcentējis dažādas likteņu saistības, kas izveidojušās starp muižniecību un latviešu zemnieku, arī tādas, ko muižniecība par visu vari gribētu noslēpt no atklātības acīm. Ik rindā jūtams, ka stāstus rakstījis erudīts vēstures pazinējs. Tas izpaužas arī krājuma trešajā stāstā "Likteņa saistības", kaut arī tam īpašas vēsturiskās prozas ievirzes nav. Šajā stāstā un "Atriebējā" liela, nozīmīga vieta ir mīlestībai – mazliet romantiskai, akcentēti dramatisētai, postošai. Dzīves sociālās puses izraisītajiem konfliktiem, kam agrāk rakstnieka prozā bija galvenā nozīme, ierādīta tikai pakārtota vieta.

1922. gadā grāmatā iznāk romāns "Darbs", kura publicēšana – un arī uzrakstīšana – 1915. gadā tika pārtraukta kara apstākļu dēļ.

Romāns "Darbs" ir autobiogrāfisks, lai gan tajā tēlota Pāles muiža un Andris Liepa, patiesībā tā ir Lielstraupes muižas ļaužu dzīve un darbs, kam nākamais rakstnieks bija dzīvojis līdz bērnu dienās.

Par saviem nodomiem, romānu rakstot, A. Švābe stāsta: "Pretstatā J. Akuratera un Plūdoņa bērņības atmiņu tēlojumiem centos mūsu dailprozā dokumentēt, kādā sociālā un garīgā vidē aug muižas kalpa zēns. Par "Darbu" nosaucu šo romānu tāpēc, ka man nolūks bij darbības centrā nostādīt nevis kāda varoņa individuālo likteni, bet muižu un tās darba organizāciju, padarot atsevišķās lauku darbu norises gadskārtu secībā par šī neromantiskā romāna varoņiem. Šai ziņā mans "Darbs" ir tāda pat poēma prozā kā Ed. Vīrzas "Straumēni" ar to starpību, ka pēdējais idealizē patriarhālo lauku sētu, bet es bez patosa reāli tēloju feodālo muižu" (195. lpp.).

Šos nodomus A. Švābe pilnam realizējis. Romānā ir kaleidoskopisks raibums, dažādība, un reizē tas veido ļoti vienotu panorāmisku muižas un tās darbinieku dzīves kopskatu – skaudru, trāpīgu, lakoniskiem vilcieniem. Tajā daudz reljefu tēlu, jo īpaši tas sakāms par Andra tēvu un māti, kas ir reizēm pat nežēlīgi savās attiecībās, un tikai zemtekstā iezīmējas tā likteņa un dzīves ētiskās izjūtas vienotība, kas piemīt šiem ērkšķainajiem cilvēkiem.

Romāna stils lietišķi aprauts, cilvēkus, viņu raksturus autors atklāj dinamiskā kustībā, izrīcībā, pie savu tēlu psiholoģiska rakstura tiešākā izklāstā neapstājoties.

Romāns "Darbs" it kā koncentrē to labāko, mākslas spēkā pilnvērtīgāko, ko A. Švābe līdz divdesmitajiem gadiem centās literāros darbos ietvert. Sociāla tendence izpaužas ne deklarātīvi, bet tā ietverta attēloto dzīves ainu pamatbūtībā, kā tas ir, piemēram, franču literatūras 19. gs. lielo reālistu darbos.

Romāna "Darbs" turpinājums ir divdesmitajos gados tapušais romāns "Vārds". Tajā Andri Liepu redzam jau kā jaunekli – skolā, pirmajās darba gaitās ap 1905. gada revolūcijas laiku. "Darbs", kā atzīmē romāna autors, ir "pubertātes psiholoģijas tēlojums uz 1905. gada revolūcijas fona" (217. lpp.). Andra mīlestības likstu tēlojums veido romāna pievilcīgākās

lappuses. Liela vieta romānā ierādīta arī "vārdam" (no tā romāna nosaukums) – diskusijām par laikmeta samilzušajām sociālajām problēmām, tāpat slepenajās meža sapulcēs runātajam, tomēr "Darba" mākslas spēka skaudrumu un vienreizību "Vārds" neaizsniedz. Romāns "Vārds" palika nepabeigts, un tādā veidā, neko nenorādot, tas 1927. gadā tika izdots grāmatā.

A. Švābem par Andri Liepu bijis padomā uzrakstīt pat veselu romānu tetraloģiju, bet pamazām viņu gandrīz pilnīgi savā varā bija pārņēmusi zinātne – vēsture, arī folkloristika, tiesību zinātne – un arī uzradušās šaubas, vai turpināt darboties literatūrā. 1926. gadā viņš nolemj literatūru pamest: "Man bija 38 gadi un ar rakstniecību biju nodarbojies gandrīz 20 gadus. Vērtējot sasniegto, biju neapmierināts ar padarīto un šaubījos, vai arī turpmāk spēšu ko uzrakstīt, kam būtu paliekama nozīme mūsu literatūras vēsturē. Ja būtu iespējams, iznīcinātu visu līdz tam uzrakstīto, izņemot romānu "Darbs", pāris stāstu un kādu 10 dzejoļu. Jutu, ka paškritika pamazām nomāc radīšanas prieku un ka rakstīt kļūst arvien grūtāk" (223. lpp.).

Šo apņemšanos rakstnieks ievēro 17 gadus, un ir tikai viens izņēmums: E. Smiļģa rosināts, viņš 1929. gadā saraksta "vēsturisku skatu spēli" "Piebalgas audēji". E. Smiļģis to iestudē, un Dailes teātris lugu ar nosaukumu "Piebaldzēni – vēverīši" izrāda.

Lugas darbība nenotiek Piebalgā, uz kādām domām var vedināt lugas virsraksts. Piebalgas audējus A. Švābe izvadā pa 16. gs. Tērbatu un Rīgu, un autors, labs vēstures zinātnieks, krāsainā dzīvigumā iepazīstina ar tā laika pilsētu ļaužu tikumiem, paražām, tradīcijām. Latvietis Livonijas pilsētu sadzīvē – pirms A. Švābes tā bija sveša viela latviešu dramaturģijā. Viduslaiku Rīgas latviešus vēlāk rāda M. Zīverts savā lugā "Trakais Juris" – arī krāsainā, zobenu šķindas un mīlestības romantikas pilnā atainojumā.

Aizrautīgi darbojoties gan literatūrā, gan zinātnē, kontrastaina, pat traģisku galējību pilna ir A. Švābes privātā dzīve, viņa attiecības ar sievietēm. Strādādams Rūjienā par

skolotāju, viņš iemīlas savā skolniecē Līnā Marijā Aurē. Kad rudenī iecerētā dodas uz Maskavu, arī A. Švābe aizbrauc no Rūjienas. Savā autobiogrāfijā rakstnieks to min kā galveno iemeslu, kāpēc viņš ieradies Maskavā un uzsācis studijas Šaņavska Universitātē. 1914. gadā notiek kāzas, bet divdesmito gadu pirmajā pusē viņu laulība ir jau izirusi.

A. Švābem izveidojās draudzība ar straujo, temperamentīgo Pāvilu Rozīti. Viņš daudz publicējas P. Roziša vadītajā literārajā žurnālā "Ritums". A. Švābe atceras: "P. Rozītis bij daimonisks gars, asu prātu un sarkastisku valodu, bet citādi labs kolēģa un patīkams draugs. Tikai dzērumā kļuva neapvaldīts un kašķīgs – šai ziņā pilnīgs pretstats man un Ādolfam Ersam [...], kurus ieskurbušā stāvoklī neviens nevarēja aizkaitināt vai aizvainot" (217. lpp.).

Bet tad – "1925. g. rudenī kādā kafejnīcā," raksta Švābe, "afekta stāvoklī P. Roziša kundze Antonija uzaicināja mani tai pašā dienā abiem atstāt savas ģimenes. Mana laulības dzīve sen bij izirusi, un es vieglprātīgi pieņēmu šo uzaicinājumu, izšķirdamies par to pusstundas laikā. [...] Tai pašā laikā bij sācies P. Roziša romāns ar manu sievu. [...] Mēs kļuva par bulvāru preses, sevišķi A. Tupiņa "Aizkulišu" dienas varoņiem" (222. lpp.).

Šis laiks, izrādās, ļoti ietekmēja A. Švābes literāro darbību:

"Šī posma pārdzīvojumus esmu dokumentējis veselā rindā sonetu, kas lielāko tiesu rakstīti 1926. g. februārī un martā (piem., "Spoguļu burvība", "Nodevīgais pulkstenis", "Skrejošais Holandietis", "Galērā", "Rokas ķīla", "Res derelictae"). (Piezīmēsim: A. Švābe divdesmitajos gados un turpmāk sonetus allaž raksta tais brīžos, kad radušies sarežģījumi mīlestībā, un, tikai zinot šos sarežģījumus, īsti uztverama viņa sonetu dziļākā jēga.) Spriedze mīlestības attiecībās "beidzas ar divu rakstnieku sievu pašnāvību" (222. lpp.).

Trīsdesmito gadu otrajā pusē A. Švābes sieva ir jaunā, daudzsološā dzejniece Veronika Strēlerte. Arī šai laulībai nav ilgs mūžs. Kad 1992. gadā televīzijā veidots raidījums sakarā ar V. Strēlertes 80 mūža gadiem, raidījuma veidotāja Karīna

Geikina dzejniecei jautāja, kurš viņas mūžā bijis pats drūmākais posms. Karīnai Geikinai licies, ka atbilde varētu būt saistīta ar karu, ar dzīvi svešumā, bet dzejniece teikusi: "Kopā ar pirmo vīru (t. i., Švābi – J. K.) nodzīvotie gadi."¹

Nozīmīgu, lielu darbu A. Švābe veicis Latvijas vēstures pētniecībā. Viņa spalvai pieder "Latvijas kultūras vēsture" divās daļās (1921, 1922), "Latvijas vēsture" (skolām, trīs grāmatās, bagātīgi ilustrēta; 1921–1923), "Pagasta vēsture" (1926), "Latvijas vēstures pirmavoti" (1927), "Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā" (1930). Raksti par vēsturi apkopoti divās apjomīgās grāmatās "Straumes un avoti" (1938, 1940).

Līdz A. Švābem par Latvijas vēsturi bija rakstījuši gandrīz vienīgi sveštautieši. Latviešu tauta viņu pētījumos uzmanības centrā neizvirzījās. Arvedu Švābi kā vēsturnieku pirmām kārtām interesē tieši latviešu tautas likteņgaitas un ar tām saistītās problēmas. Tās viņš risina ar erudīta vēsturnieka vērīenu. Daudz rakstu A. Švābem ir arī par latviešu folkloru.

Bet... nāk klāt vēl viena aizraušanās, vēl viena atšķirīga darba nozare. Grāmatizdevēja A. Gulbja aicināts, ar 1927. gadu A. Švābe kļūst par "Latviešu konversācijas vārdnīcas" virsredaktoru. Viņa virsvadībā "Latviešu konversācijas vārdnīca" kļūst par vienu no monumentālākajiem izdevumiem latviešu grāmatniecībā, daudzpusīgu ziņu avotu. Pie šī izdevuma A. Švābe nostrādā 13 gadus – līdz Latvijas okupācijai 1940. gadā, kad bija iznācis vārdnīcas 21. sējums. Ansis Gulbis maksāja A. Švābem izcili labu atalgojumu – 900–1200 latus mēnesī, bet atrāva viņu no citiem darbiem. Neapšaubot vārdnīcas lielo vērtību tautas kultūrā, par sevi, savu zinātnisko darbu autobiogrāfijā A. Švābe spriež mazliet rezignētā domīgumā: ".. parakstot līgumu, apzinājos, ka redaktora pienākumi atraus mani no tiešā darba universitātē un ārpus tās vēstures pētniecībā. Pēc mana aprēķina, strādājot A. Gulbja firmā, katru gadu palīks neuzrakstīta vismaz viena grāmata. Bet, ja toreiz man būtu bijusi jausma, ka LKV izdošana turpināsies kādus 13 mana mūža labākos gadus un ka tāpēc palīks

¹ Literatūra. Māksla. Mēs. – 1996. – 1. febr. – 6. lpp.

tintes pudelē 13 paša darbi, diezin vai būtu uzņēmies šo upuri vispārības labā" (232. lpp.).

Arveds Švābe pats ir ap 300 konversācijas vārdnīcas rakstu autors – par vēstures, tiesību, folkloras un literatūras jautājumiem.

Lielo dramatisko vēsturisko pārmaiņu laiks, kas Latvijā sākas ap 1940. gadu, ir pilns dziļas traģikas arī A. Švābes dzīvē un liktenī. Nav vairs iespējama brīva Latvijas vēstures pētniecība, bet vācu okupācijas laikā pienāk diena, kad viņu no darba universitātē vienkārši padzen. Viņa darbs vēsturē svešajai varai nav vajadzīgs, tas šķiet nevēlams, kaitīgs.

Arveds Švābe nav ieradis nīkt bezdarbībā. Viņš klusībā atsāk atkal pievērsties daiļradei un pārstrādā jaunības gadu garstāstus "Dobuls" un "Inteliģenti", raksta jaunus dzejoļus un pārredīgē daudzus agrāk publicētos – dažus pat tik ļoti, ka tie pārveidoti līdz nepazīšanai. A. Švābem piemita šī īpatnība, savus agrākos darbus viņš aizmirsa un, kad no jauna pārlasīja, varēja tos itin kā veidot pilnīgi no jauna.

Dzejas A. Švābe raksta arī pirmajos trimdas gados Vācijā, uz kuriem viņš ar kuģi no Rīgas dodas 1944. gada 3. oktobra pievakarē. 1947. gadā Vācijā iznāk dzejoļu izlase "Bargā laikā", kurā blakus agrāk publicētajiem dzejoļiem ir daudz jaunu, kas radušies pēdējos četros piecos gados. Tā ir laba, saturīga dzeja, pārsvarā pilna smagnēju sāpju, kas izaugušas no laikmeta dramatisma, no personiskajā dzīvē pārdzīvotā un izjustā. Tēlu sistēmā daudz tumšu krāsu, īpatnējas griezīgi baisas noskaņas – "Kā vērši stepei degot, debess bauro", rosās veļu suns, bende rīko mielastu tiem, kas nolemti nāvei, miroņi, kapsētu drausma. Tāds ir laiks – "Kad zeme asinīs līdz ceļiem slīkst, tad tikai Dievs un bērns vēl smaidīt drīkst".

Ar 1949. gadu Arveds Švābe dzīvo Zviedrijā. 1953. gadā iznāk atsevišķā grāmatā A. Švābes vēsturiskā novele "Ceļā uz Purgatoriju" – lakoniski, spoži, renesanses noveļu stilā uzrakstīts darbs par garīdzniecības un zobenbrāļu savstarpējām cīņām 1224. gadā Latvijā.

... Mirušā Sēlpils bīskapa liķis caur ordeņa pārvaldītājam zemēm pa pavasara ledus pilno Daugavu aizvedams uz

klosteri Daugavgrīvā. Kā labs Daugavas pazinējs laivu vada kāds sēļu puisis. Rīgai tuvojoties, kādā brīdī dārgā krava mutuļodama pazūd ar visiem pavadītājiem zem peldošajiem ledusgabaliem. Dzīvs paliek tikai puisis, kas labi zina, kā pavasara ledos pa Daugavu vadāma laiva. Viņš ir ordeņbrāļu uzpirkts, un kāpēc gan nepalīdzēt savas zemes ienaidniekiem citam citu iznīcināt, pašam paliekot dzīvam? "Vai tas ir noziegums, ja palīdzēja vieniem iznīcināt otrs."¹ Vai cilvēkam, kam dzimtene Latvija, tā neklājās darīt gadsimtus cauri – arī Otrā pasaules kara gados?...

Zviedrijā Arveds Švābe ir Stokholmas Universitātes arhīva darbinieks. Viņš pētī Latvijas vēsturi ("Latvijas vēsture 1800–1914", 1958), folkloru (217 lappuses bieza monogrāfija "Kāda mācītāja dzīve" (1958) par Rūjienas mācītāju Gustavu Bergmani, pirmo latviešu tautasdziesmu krājumu izdevēju), rediģē "Latvju enciklopēdiju" (1.–3., 1950–1955; "Papildinājumi", 1962).

Arveds Švābe mirst 1959. gada 20. augustā. Apbedīts Stokholmas Ziemeļu kapos.

---

¹ Švābe A. Ceļā uz Purgatoriju. – 1953. – 47. lpp.

KĀRLIS LAPIŅŠ
(1895–1942)

Emocionāli tverta ārpaule, personīgajā pieredzē apgūtais kā literāra darba rašanās avots – šo slāņu mijiedarbe ir spēcīgi jūtama, bet ne vienmēr precīzi pierādāma rakstnieka un žurnālista Kārļa Lapiņa darbu īpatnība. Tajos tēlotie vēsturiskie notikumi un personas ļauj izvirzīt pieņēmumus par autora līdzdalību atainotajās norisēs, un šīs hipotēzes visbiežāk arī apstiprinās. Rakstnieks pats vairākkārt uzsvēris, ka viņa darbos ir maz izdomas. Tas ir teikts grāmatas "Kara stāsti" (1937) sākumā. Stāstu krājumā "Sirds bankrots" (1933) atsevišķo darbu anotācijās ir norādīts sižeta sakņojums paša autora vai viņa draugu dzīvē, un grāmatas "Mana drauga romāns" (1936) ievadā autors pasaka:

"Patiešām viss bija tā, kā te izklāstīts, jo man nu reiz ir paraša rakstīt tikai pēc pieredzes, ne pēc izdomas."

Protams, ne vienmēr literārajā darbā minētajiem notikumiem var droši piedēvēt autobiogrāfiskumu, tomēr, salīdzinot tajos minētos faktus un pievienojot tiem citādi iegūtās ziņas par K. Lapiņu, var izveidot samērā pilnīgu dzīves stāstu, kas arī ir vienīgā iespēja par rakstnieku pastāstīt, jo klasiskas uzrakstītas biogrāfijas par K. Lapiņu nav. Ir tikai īsas biogrāfiskas ziņas. Sevišķi spēcīgi jūtams autobiogrāfiskais skanējums ir romānos "Revolūcijas mutuļos" (1927), "Nemiera paudze" (1929) un "Čekas gūstā" (1930), kas vēsta par latviešu sarkanā strēlnieka Kārļa gaitām Krievijā. Hronoloģiski sakārtojot K. Lapiņa darbos tēlotos notikumus, var gūt samērā viendabīgu pasaules ainu, kuras atsevišķie notikumi nerunā

pretī ne centrālo raksturu, ne vēsturisko notikumu, ne pasaules skatījuma attīstības un maiņas kopējai gaitai. (Protams, tā ir tikai iespējamās pasaules rekonstrukcija.) Tomēr ir divi jautājumi, uz kuriem rakstnieka uzskatu evolūcijas atklāsme atbildi nedod – kāds ir bijis K. Lapiņa dzīves noslēgums un kas notika ar viņu ģimeni – sievu Lūciju Lapiņu (dzim. Gebaueri) un meitām Maldu un Rūtu.

Man ir nācies sastapties ar trīs atšķirīgām versijām par K. Lapiņa dzīves beigām. Pirmā ir fiksēta biogrāfiskās vārdnīcas "Es viņu pazīstu" otrajā izdevumā (Grand Haven, Mich., 1975). Tā ir īsa ziņa, ka rakstnieks ir miris 1940./41. gadā cietumā. Vēlreiz tā atkārtota grāmatā "Šie vārdi apsūdz" (These names accuse. Nominal list of Latvians deported to Soviet Russia in 1940–41. Second edition. Stockholm, 1982).

Otra versija izklāstīta izziņā, ko Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejam 1989. gada 29. septembrī izsniegusi Latvijas PSR Valsts Drošības komiteja. Tajā teikts:

"Paziņojam, ka saskaņā ar Latvijas PSR VDK arhīva dokumentiem žurnālists Lapiņš Kārlis Gustava dēls, dzimis 1895. gadā Cēsu apriņķa Gatartas pagasta Libiešos, dzīvoja Rīgā, Zeļļu ielā 21 dz. 14. Arestēts 1940. gada 23. decembrī. Apsūdzēts par Padomju Savienības, Latvijas komunistiskās partijas un strādnieku šķiras apmelošanu, par sakariem ar Latvijas politisko policiju un par to, ka sniedzis tai ziņas par komunistiem un revolucionāri noskaņotiem strādniekiem, par pretpadomju aģitāciju pēc Latvijas iestāšanās PSRS sastāvā.

Ar PSRS Iekšlietu tautas komisariāta Sevišķās apspriedes lēmumu 1942. gada 14. martā viņam piespriests augstākais soda mērs. Lēmums izpildīts 1942. gada 21. aprīlī Ziemeļkazahijas apgabala Petropavlovskas pilsētā.

Latvijas PSR prokuratūra izskatīs jautājumu par to, cik pamatota bijusi K. Lapiņa saukšana pie kriminālatbildības.

K. Lapiņa fotogrāfiju, rokrakstu un citu dokumentu arhīvā nav.

Nodaļas priekšnieks

L. A. Gailišs"

(RLMVM, inv. nr. 393946, tulkojums no krievu valodas).

Citētajā izziņā K. Lapiņa nāves datums ir vismaz gadu vēlāks, nekā minēts trimdas izdevumos.

Gluži neticamu stāstu 1992. gada 30. augustā dzirdēju Alūksnes pusē no literāta Vidara Balta, kas runāja par lietām, kuras tobrīd man bija gluži svešas, un tikai tagad es varu novērtēt viņa, notikumu līdzdalībnieka un darbojošos personu pazinēja, visai objektīvo skatījumu uz J. Jurevica, I. Pones un K. Lapiņa uzskatu atšķirībām Latvju Nacionālā kluba lietā. Katrā ziņā, V. Balta teiktais nedisonē ar man radušos priekšstatu par to, kādi strāvojumi 20. gadu vidū vējoja ap ekstrēmi nacionālistiski noskaņoto organizāciju Latvju Nacionālais klubs, kas nodibinājās 1922. gadā Rīgā un kā šai kontekstā izskatījās K. Lapiņš. Bet neticamais saistās ar K. Lapiņa likteni pēc apcietināšanas 1940. gadā. Citēju burtiski V. Balta teikto:

"Viņu vienu no pirmajiem apcietināja. Es dabūju zināt par Lapiņu tādu lietu. Lapiņam bija meita, skaista meita, un to meitu iemīlējis viens vācu miljonāra dēls. Un vācieši rakstījuši uz Maskavas čeku, lai izdod Lapiņu apmaiņai. Un izdevuši! Tādas baumas, es nezinu, cik tas pareizi, to mums stāstīja Šmidre, Andrejs Šmidre, arī ļoti apdāvināts cilvēks."

Šķiet, ka tāds cilvēks kā K. Lapiņš nevarētu pazust no latviešu sabiedrības redzesloka ne Latvijā, ne Austrumos un ne Rietumos no tās, ja vien viņš būtu palicis dzīvs. To pašu gribas teikt par K. Lapiņa ģimeni, jo neliela piezīme K. Krūklīša grāmatā "Tā tas bija toreiz" (Gaujas apgāds, 1984) ļauj secināt, ka vismaz viņa meitai Rūtai ir bijis enerģisks un aizrautīgs raksturs. Nekas nav precizēts, kāds notikums vai kāds laika posms ir pamatā atmiņu autora ekspresīvajam vērtējumam, bet rakstura skice tā ir nenoliedzami:

"Velna pulveris Rūta Lapiņa – rakstnieka Kārļa Lapiņa un viņa Lūcijas jaunākais un krāšņākais asns – nevilcinājās likt sārtā visdārgāko upura jēru, ja draudzībai krustā sišana draudēja, tādējādi aizkavējot arī šī atmiņu un pārdomu krājuma bojā aiziešanu pirms tā rašanās."

Skeptiskais prāts brīdina neaizrauties ar domu, ka varētu pēc tik daudziem gadiem kaut ko noskaidrot par K. Lapiņa

un viņa ģimenes likteni, bet prāta optimistiskā daļa atgādina, ka zināšanas nezūd, tās tikai uz laiku var kļūt neredzamas vai nepieejamas. Un ja nu pēkšņi kādu dienu...

Kādu dienu 1996. gada vasarā Rīgā satikos ar K. Lapiņa vecāko meitu Maldu Lapiņu, kas izbrauca uz Vāciju (kur dzīvo arī tagad) jau 1941. gada 27. februārī. 1944. gadā uz Vāciju devās arī K. Lapiņa sieva Lūcija un jaunākā meita Rūta. Es nesaņēmu apstiprinājumu Vidara Balta stāstītajai leģendai par rakstnieka brīnumaino izglābšanos no čekas tvēriena, viņiem nav bijis tik augstu stāvošu draugu Vācijā. K. Lapiņš visticamāk tiešām gājis bojā. Latvijas Valsts Vēstures arhīva izziņa vienīgi apstiprina, ka 1940. gada 24. decembrī K. Lapiņš ievietots Rīgas centrālcietumā.

Gandrīz visu par sevi ir uzrakstījis Kārlis Lapiņš pats, jau sākot no stāstījuma par kādu tālu senci Balto Pieteri tēva dzimtā, kurš ir dzīvojis ap 1625.–1700. gadu un kura vectēvs ienācis K. Lapiņa dzimtajā apvidū jau 15. gadsimtā. Šīs ziņas K. Lapiņš ir pasmēlies vecā Bībelē, kuras neapdrukātajā priekšlapā ir rakstīta ģimenes hronika. Par savu dzimtu, vecākiem, dzimto pusi K. Lapiņš visvairāk stāsta grāmatā "Jaunības laiki. Atmiņas no Vidzemes vidienas ap gadsimta maiņu" (1936), un daudz no šīm atmiņām ieskanas arī romānā "Nemiers un mīla" (1930). Kopējo tonalitāti izsaka grāmatā "Jaunības laiki" teiktais:

"Latviešu patriarha tips met pār mums visiem atgaismu no tālām aizsaulēm, jo nekad mūsu ģimenes dzīve nav bijusi tik stabila, latvieši nekad nav tādā saderībā dzīvojuši kā toreiz."¹

Poēzijas pilns ir dabas tēlojums šajā grāmatā un dzimtas vēstures atstāts, sākot no dzimtas māju iepirkšanas dokumentu citējuma līdz vectēva Sprīča testamentam. Īpašu kolorītu dod vecāku un pagasta ļaužu skicējumi, kuros raksturojoši tverti žesti, runas veids, izskats un rīcība. Kādu senu un tikai nostāstos dzirdētu vai lasītu pasauli atgādina vēstījums par pasaku teikšanu, grāmatu lasīšanu un dziedāšanu vakaros, un teiksmaina ir pašas vides gaisotne:

¹ *Lapiņš K. Jaunības laiki. – R., 1936. – 14. lpp.*

"Šajās mājās zem visiem pakšķiem vēl bija rokama veca nauda. Mežos bija neskarami koki, jo ap tiem vijās nostāsti un leģendas. Kustoņus ārstēja vai vienīgi burvības vārdiem. Zem visiem tiltiem slēpās spoki, bet zirgu aplokos vadātāji. Pa nakti vaļā atstātu grāmatu lasīja velns, bet svilpošana istabā bija nelabā saukšana."¹

Idillisko pasaules izjūtu nav traucējušas arī septiņas vasaras ganu gaitās, un bērnības laika saskaņu ar dabu, cilvēkiem un vidi K. Lapiņš ir paturējis visu mūžu. Gluži tāpat bērnībā ir gūti disharmonizējošie impulsi, kuri ir ietekmējuši viņa dzīves gaitu. Arī sākotnējās politiskās izvēles izšķirējs, iespējams, ir bijis kāds 1905.–1907. gada revolūcijas notikums, kam zēns kļuvis liecinieks. Romānā "Revolūcijas mutuļos" aprakstīts, kādas skumjas, izmisuma drosmi un aicinājumu pēc tālas, iecerētas laimīgākas dzīves saklausa galvenais varonis Kārlis "Internacionālē":

"Es jutu, cik cieši no pat bērna kājas esmu saaudzis ar šo dziesmu... Viņu dziedāja, man mazam esot, tanīs drausmīgos gados, kad pirmās vētras pār mana tēva sētu brāzmoja. Kad žandarmu šauteņu zalve dzēsa dzīvību manam skolotājam Drustu baznīcas uzkalniņā, es, mazs puisīts, briesmu nobīlī, trecu lopiņus atpakaļ tēva sētā un cauri vējam, kas pēkšņi sāka locīt bērzus ganu ceļmalā, dzirdēju šo dziesmu, kura cēlās un dzisa līdz ar kritušo dzīvību... Gāja gadi, auga spēki, lai uz laiku tiktū sprostoti cietuma mūros, bet caur šiem mūriem atkal plūda dīvaini spēcīgās, viesuļaini aicinošās dziesmas skaņas, vēstīdamas par brīvi, kurai bija nākt, neizbēgami nākt..."²

Savukārt romānā "Nemiers un mīla" lasām, ka strazņiki meklē Kārļa mājās viņa krusttēvu – "zicili un buntavnieku" – un pie Vecdrustu baznīcas nošauj Ances tēti skolotāju.

K. Lapiņš ir mācījies Gatartas pamatskolā un Drustu draudzes skolā, 1909. gadā pārcēlies uz Rīgu, kur mācījies par burtlici Gutenberga burtu lietuvē, apmeklējis Ozoliņa komerczinību kursus un Plūdoņa literatūras kursus (1912–1913), un

¹ Lapiņš K. Jaunības laiki. – R., 1936. – 11. lpp.

² Lapiņš K. Revolūcijas mutuļos. – R., 1927. – 34.–35. lpp.

pamazām lauku sētā iepazītajai "Dzimtenes Vēstneša", "Jaunās Dienas Lapas", Bībeles un sprediķu grāmatas pasaulei, Apsīšu Jēkaba, E. Birznieka-Upīša, brāļu Kaudzišu un A. Niedras darbiem, no pagasta bibliotēkas atnestajai "Turaidas Rozei" un līdzīgiem "raudāmgabaliem" pievienojas cita veida literatūra. Grāmatā "Jaunības laiki" stāstīts arī par pirmajiem gadiem Rīgā, un rakstnieks kolorīti ieskicē situāciju:

"Mēs, lauku zēni, Rīgā iebraukuši, sākumā strādājām gan kā kaļķu un cementa maisītāji jaunbūvēs, gan kā burtliču un atslēdznieku mācekļi Rīgas namu pagrabus, darbā līdzī nēsājām kabatās paslēptās, tikko iznākušas grāmatas un aizgūt-nēm lasījām tās brokastu (15 min) un pusdienu (1 stunda) laikā savās darbnīcās. Toreiz meistari pret mācekļiem nebija tik humāni kā tagad, un grāmatu lasītājiem par savu kaislību bieži vien nācās tīri fiziski ciest. Jaunbūvē, uz Marijas ielas, es dabūju pļauku par A. Švābes "Dobula"¹ lasīšanu, bet tirgotavā, Tvaiku ielā, kur biju par bodes mācekli, otru pļauku par Akuratera "Kalpa zēna vasaru". [...] Gadījās, ka nedēļas alga (2–3 cara rubļi) bija jāsaņem sestdien, bet piektdien bija palikušas kabatā vairs tikai 60 kapeikas. Bet tajā dienā tikko bija iznākusi Knuta Hamsuna "Viktorija". Grāmatu tūliņ konfiscēja it kā par Dieva zaimošanu, un to tikai tajā dienā vēl varēja dabūt. Mēs nekavējāmies ne mirkli: par pēdējo naudu to nopirkām un līdz algas izmaksai dzīvojām neēduši. Man bija palikušas tikai trīs kapara kapeikas, un taisni tik daudz maksāja viena ābolu kūka... Ar to arī pietika līdz algai."²

Romānā "Nemiers un mīla" lasāms, ka ap 1913. gadu tā galvenais varonis (arī vārdā Kārlis, tāpat kā romānos par latviešu strēlnieku gaitām) ir nesis uz "Druvu" un "Domām" savus dzejoļus. Iespējams, ka arī Kārlis Lapiņš ir tā gājis uz redakcijām ar saviem dzejoļiem. Tomēr ne mazāk spēcīgas ir politiskās ietekmes, ar kādām nākamais rakstnieks sastopas pilsētā. Vēlreiz gribas vilkt paralēles starp romāna "Revolūcijas mutuļos" galveno varoni un autoru, kad romānā lasu:

¹ Domāts A. Švābes garstāsts "Kā Dobuls brauca pie pelēkā barona viesos", kas publicēts periodikā 1911. gadā.

² Lapiņš K. Jaunības laiki. – R., 1936. – 200.–201. lpp.

"Es izaugu pie Baha, Zvingeviča un Libknehta brošūrām, izaugu par kādreiz slavenā Aleksandra vārtu rajona sociālistu."¹

1914. gada 28. oktobrī Petrogradas tiesu palātas sevišķā nodaļa, "kārtu priekšstāvjiem piedaloties", iztiesāja divas prāvas, vienā no tām tika izskatīta lieta par cēsnieku Kārli Lapiņu un valmierieti Pēteri Znotu, kas bija apsūdzēti piederībā pie latviešu sociālistu revolucionāru partijas, kuras mērķis ir vardarbīgi gāzt pastāvošo valsts iekārtu. No ziņojuma laikrakstā "Dzimtenes Vēstnesis" uzzinām, ka

"9. janvārī Znotu apcietināja uz ielas. Pie viņa atrada bloku ar dažādām konspiratīvām atzīmēm. Izkratot Znota dzīvokli, tur ieradās Lapiņš, pie kura atrada bloku ar tādām pat atzīmēm. Žandarmērija šīs atzīmes atšifrēja tā, ka tās norādot uz abu apsūdzēto piederību pie noziedzīgas organizācijas. Par piederību pie noziedzīgas organizācijas abus apsūdzētos *attaisnoja*, bet par to, ka tie zinājuši un neziņojuši par šādas organizācijas pastāvēšanu, notiesāja katru uz 1 gadu 6 mēnešiem cietoksnī, ieskaitot soda rēķinā pa 9 mēnešiem katram."²

Sodu K. Lapiņš izcietā Rīgas guberņas cietumā un Pleskavas cietoksnī 1914.–1915. gadā. K. Lapiņa literārajos darbos nav atainots šis ieslodzījums, tas ir tikai pieminēts, tāpat kā tas, ka romāna "Revolūcijas mutuļos" galvenais varonis pirms apcietināšanas dzīvojis Zvaigžņu ielā. Vai arī autors tur ir dzīvojis, nevar apgalvot, drošāka ir ziņa, ka 1915. gadā, pēc atgriešanās no ieslodzījuma K. Lapiņš ir strādājis par nocietinājumu būvju tehniķi, 1916. gada pavasarī iestājies Latviešu strēlnieku rezerves bataljonā Tērbatā (episodes no Tērbatas dzīves ir tēlotas K. Padega ilustrētajā K. Lapiņa prozas krājumā "Kara stāsti"), piedalījies 4. latviešu strēlnieku pulka kaujās, arī Ložmetēju kalnā (tās pieminētas vairākos K. Lapiņa darbos), sekojis ievainojums un ārstēšanās Pēterburgā. Brauciens sanitārvilcienā uz Pēterburgu, divus mēnešus ilgā ārstēšanās aprakstīta romānā "Nemiens un mīla". Pēc izveseļošanās K. Lapiņš atkal strādājis nocietinājumu

¹ Lapiņš K. Revolūcijas mutuļos. – R., 1927. – 36. lpp.

² Tiesas nodaļa // Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 3. okt.

būves darbos Ķekavas rajonā, bijis 1917. gada aprīlī izveidotās 12. armijas tranšeju strādnieku deputātu padomes izpildu komitejas (Iskorada) loceklis Cēsīs un Latvijas bezzemnieku deputātu padomes loceklis Valmierā. Vācu armijai tuvojoties, K. Lapiņš 1917. gadā aizbrauc uz Pēterburgu.

Vairākos darbos pieminēti fakti, kas ir saistīti ar šo K. Lapiņa dzīves posmu. Romānā "Revolūcijas mutuļos" lasām, ka Kārlis redzējis 1917. gada oktobra dienas Novgorodā. Tēlotajam ir aculiecinieka izjūtu tiešums un ekspresija:

"Pasīvi naidīga krievu pilsēta pret lieliniecisko apvērsumu Pēterpilī. Daudzi netic. Daudzi – to starpā inteliģence – atklāti nosoda demokrātijas šķelšanu, ko ar savu aģitāciju grib panākt lielinieki. Uz ielu stūriem pilsoņu grupas. Strīdas, spriež, runā. Bezgala daudz runā. Mutes izžūst, lūpu kaktiņos putas kalst, balsis piesmok. [...] Runātājs nedabon nobeigt. Latviešu strēlnieku 4. un 6. pulku daļas ienāk pilsētā.

Viņu priekšgalā zib Paegliša un mans durkļi. Nadzenīcas "ielauztas" pakausī. Zaļās blūzes pie kakla ielocītas. Šautenes siksnās uz pleca – stobri uz leju. [...] Visa krievu pilsēta trīc no bezmēra skaļās latviskās dziesmas, skaidrā rudens dienā:

"Kaut klinšu akmens sķelto-o-os!" un: "Šai pusē Vidzemīte, viņā pusē Kurzemīte – abās pusēs Latvija!"

[...] Iet tautā leģendas, kā kādreiz par kazakiem.

"Kungs, Pestītājs, latiņi nāk. Bēgat, glābjaties!"¹

Par 1918. gadu K. Lapiņa dzīvē – tikai īsa piezīme brošūrā "S. S. S. R. Par vienas sociālistiskas valsts politisko un saimniecisko nekurienu" (1925), tajā lasām, ka 1918. gadā autors Pēterburgā ir bijis "Komunista" līdzstrādnieks, toties viņa darbos varam izsekot latviešu strēlnieku gaitām līdz padomju iekārtas nodibināšanai Latvijā, cīņām starp "sarkanajiem" un "baltajiem" latviešu strēlniekiem, redzam sarkano strēlnieku atkāpšanos no Latvijas 1919. gada maijā un tālāko gājumu Krievijas un Ukrainas plašumos. Var uzskatīt, ka romānā "Sabrukums" (1937) tēlots 12. armijas gals un strēlnieku traģēdijas sākums. Vienlaikus tā ir paša K. Lapiņa traģēdijas vēsture, jo pats autors ir nogājis ceļu no revolucionārās

¹ *Lapiņš K. Revolūcijas mutuļos. – R., 1927. – 21.–22. lpp.*

jūsmas līdz izmisumam par zaudētiem ideāliem un līdz ceļam atpakaļ uz dzimteni.

Trīs dažādi latviešu strēlnieku tipi ir sastopami K. Lapiņa darbos. Pirmo veido līksmas pārgalvības pilnie sarkanie latviešu strēlnieki Novgorodā un citur. Otrais ir latviešu nacionālās armijas strēlnieka poētiskais tēls, kāds ir Kārlis romānā "Nemiers un mīla":

"Zaļās "gimnastjorkas" apkaklīte ielocīta līdz pat jauneklīgi baltām un brūni nodegušām krūtīm, uz kurām, kā Lāčplēsim spalvainītim, retas melnas pūkiņas uzdīgušas, cara nadzene ne "na breken", kā to Donas kazaks balamute nēsā, bet virs kokardes ielauzīta kā vienam īstam "streļķim" un katrā ziņā ar "nagu", kaut vai paša pirktu un piešūtu, jo latviešu strēlnieks nav nekāda tolēta govs, kas staigā bez kārtīga galvassega... Gurni līdz pat ceļiem rūpīgi notīti pasaulslavenām, visu armiju "obmotkām", tak ne internacionālās zaļās, bet visbiežāki melnās krāsas, paša māmiņas vai līgaviņas dzīpariņu izadītas un tranšejās ar sengaidītu paciņu nosūtītas... Viducītis sažņaugts ar ādas siksnu, ka ne pirksta aizbāzt, biksītes katrā ziņā pāršūtas no nepiestāvīgām kroņa piestāvīgās "galifeikās" – ar sarkanu strīpiņu un palielu izlaidumu, bet pie krūtīm sudraba saule ar zobenu krustota, – šis pirmais atdzimušās latvietības simbols, kas vēl tik labi te saderas kopā ar kādu nebūt "Juri" vai citu cara armijas plukstu... Un, visbeidzot, plecos nešķiramā "vintene" – visviens "japonka", krievence vai "vinčestere" un katrā ziņā ne ar durkli, bet "dibenu" uz augšu..."¹

Trešais ir no Latvijas aizejošais sarkanais strēlnieks 1919. gadā, kad cietsirdību rada visu zaudējuša cilvēka izmisms un nogurums, bads un skrandas ir tikai ārēja atbilstība bezcerībai, ko izjūt cilvēks, kad viņa dzimtene viņu izdzen un viņš it kā dzird sev aiz muguras čukstus:

"Jūs pavada latvju tautas atmiņas par atmatās pamestām druvām, izmirušām pilsētām, aplusušām darbnīcām, neprātīgām mobilizācijām un vēl neprātīgāku agrārpolitiku, kas atņēma visu tiem, kam kaut kas bija, un nedeva nekā tiem,

¹ Lapiņš K. Nemiers un mīla. – R., 1930. – 133.–134. lpp.

kam nekā nebija. Jūs pavada noslepkavoto piederīgo lāsti no Rīgas, Daugavpils, Cēsīm, Gulbenes..."¹

Šādā izjūtā rodas jautājums, kuru K. Lapiņa varoņi vairākkārt uzdod sev: kas ir tas, kas apvieno cilvēkus sarkanajā armijā – vai tas ir izmisums, naidis un atriebe, vai tie ir kādi tāli ideāli? Un – ja tie ir ideāli par visu cilvēku brīvību un vienlīdzību, vai tie nav kļuvuši netīri varmācības un naida vidē, kur ir zudusi nojēga par labo un ļauno un sāk dominēt iznīcināšanas instinkti. Tiek analizēti arī paši sākotnējie ideāli, tiek spriests par Latvijas valstiskuma iespējam. K. Lapiņš savos darbos fiksē tos noskaņojumus, kas virmojuši Latvijā vēl pirms padomju varas nodibināšanas. Tikai pāris citāti no K. Skalbes raksta "Atspīdumi" literārajā žurnālā "Laiks" (1917):

"Liels brīvības pavasars ir atnācis, bet pavasars dabā ir it kā aizkavējies, un man liekas, ka šogad rozes neziedēs, bet pie visiem kokiem un krūmiem izplauks un uzdziedēs no Pēterpils un Maskavas atvestas Ļeņina rezolūcijas"; "Mēs esam par Latvijas revolūciju līdz galam. Lai dzīvo autonoma Latvija federatīvā Krievijas republikā! Lai dzīvo latvju valsts!"; "Kā sitienu pa krūtīm es sajutu asās partiju ķildas, kas mūs izšķīra pirmās revolūcijas dienās. Mēs esam ieguvuši brīvību, bet kaut ko ļoti vērtīgu pazaudējuši – nacionālo kopsajūtu"; "Mēs, latvieši, arvienu esam bijuši apspiesti, tāpēc starp mums ir daudz labu revolucionāru un kareivju. Bet mēs nekad neesam valdījuši pār savu zemi, tāpēc mūsu mērķi karājas gaisā, mums trūkst politiska takta un radošas politiskas gudrības."²

K. Lapiņa romāns, kurā tēlots padomju varas laiks 1919. gadā, tā arī saucas "Republika gaisā" (1932). Romānos un ar K. Merta vārdu izdotajās publicistiskajās brošūrās K. Lapiņš izrisinājis visus šos "par" un "pret", tēlodams gan ierindas strēlnieku, gan komisāru, gan padomju vadītāju ieska-tus un rīcību. Kolorītas ir vēsturisko personu figūras brošūrā "Lielo komunistu portrejas" (1924), kolorīts to ietvērums

¹ Lapiņš K. Revolūcijas mutuļos. – R., 1927. – 11. lpp.

² Skalbe K. Atspīdumi // Laiks. – 1917. – Nr. 1. – 21.–26. lpp.

romānu vielā. Piemēram, īsa frāze "Stučka nekad neiet laukā pirmais – ar muguru pret svešu cilvēku"¹ ir raksturojošāka par gariem aprakstiem. Pats K. Lapiņš 1919. gada padomju laikā bija Rīgas Revolucionārās kara komitejas sekretārs un pārvaldnieks, kopā ar sarkanajiem strēlniekiem atkāpās uz Krieviju, bija Sarkanās armijas VI armijas štāba formēšanas daļas priekšnieks Veļikije Lukos, šis laiks tēlots romānā "Revolūcijas mutuļos".

Zināms, ka K. Lapiņš ir mācījies komandieruursos Maskavā un klausījies lekcijas A. Šaņavska Maskavas Tautas universitātē. Iespējams, ka uz 1919. gadu attiecas kāds dokuments, kuru Orlas pārtikas komitejai adresē Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja un kurā tiek lūgts komandēt šīs pilsētas Pārtikas komitejas darbinieku K. Lapiņu Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas rīcībā (LVA f. 54, apr. 1, l. 5486). Grāmatā "Lielo komunistu portretus" lasāms, ka autors no 1919. gada septembra līdz 1921. gada aprīlim bijis komisārs Ļ. Trocka vadītās Revolucionārās kara padomes lauku štāba administratīvajā pārvaldē. Laikraksta "Druva" pielikumā "Novadnieks" (1994, decembris) lasāms, ka K. Lapiņš no 1919. līdz 1920. gadam bijis Ļ. Trocka miesassargs. Citos avotos atrodamas ziņas, ka viņš bijis arī Maskavas centrālās evakuācijas nodaļas priekšnieks (to vadīja Aleksandrs Eiduks), kaut gan literārajos darbos (piemēram, "Nemiera paaudze") ietvertais materiāls neapstiprina to, ka autors būtu strādājis evakuācijas nodaļā.

Spilgts ir Maskavas tēls un kolorīts – padomju dzīves īstenības tēlojums romānā "Nemiera paaudze". Salīdzinājumā ar romānu "Revolūcijas mutuļos" ir pieaugusi bezizejas noskaņa, jo Krievijā valda posts un terors, ar kuru vara pūlas noslāpēt posta izjūtu. Jau romānā "Revolūcijas mutuļos" ieskanējās doma, ka latviešu strēlniekiem viss būs zudis, ja Krievija noslēgs pamieru ar Latviju, jo būs sabrucis sapnis par padomju Latviju un sarkanie strēlnieki jaunajā Latvijā nebūs vajadzīgi. Romānā "Nemiera paaudze" šis pamiers tiek noslēgts, latviešiem rodas iespēja atgriezties dzimtenē, un ne visi to

¹ Lapiņš K. Republika gaisā. – R., 1932. – 192. lpp.

spēj – atzīt, ka viņu šaubas par Latvijas valsts pastāvēšanu ir bijušas aplamas, viņu cīņas – postošas un to turpināšana – bezjēdzīga. Asi un nesaudzīgi ir K. Lapiņa vērtējumi: "Verdzība mums atņēmusi dārgāko, kas tautai bijis: apziņu, ka tautas neatkarība dārgāka par visu pasaulē."¹ Līdztekus tam K. Lapiņš tēlo sarkanā terora pastiprināšanos, kurā katrs jūtas līdzvainīgs, ja aktīvi neprotē, poļu slaktiņu Krievijā, badu un sabrukumu. 1920. gada pavasara noskaņas ir šādas:

"Jau marta otrā pusē nokūst beidzamais sniegs netīrītās Maskavas ielās un pēkšņi uznākušais īslaicīgais karstuma vilnis sāk dzenāt putekļu virpuļus. Noejot sniega segai, noplukušās un izmocītās lielpilsētas ainava atklājas visā savā atbaidošā kailumā. Bet es nu vairs neredzu visa tā. Cietā vienalgā es apeju ielās kūstošā sniega atsegtos atkritumus, – pūstošas maitas, kritušus zirgus un suņus, – izgāztu atkritumu smirdošās kaudzes un dažādus mēslus..."²

Strēlnieku pašsajūtā arvien manāmāk terora ainas disonē ar atmiņām par patriarhālo mieru, stabililāti, sirsnību, kas saistās ar Latviju un latviskā jēdzienu. To vēl pastiprina atgriezušos iesūtīto spiegu stāstījumi par dzīvi jauncelāmajā Latvijas valstī.

Kolorīti tēloti Maskavas dzīvokļi, kuros viesojas Kārlis, bet vispamatīgāk – viņa paša mītne, ģenerāļa Vogaka, cara Nikolaja II mīluļa, dzīvoklis Ņikitas bulvārī 8. Iespējams, ka tajā tiešām dzīvojis K. Lapiņš, kad ģenerālis, bēgdams no revolūcijas, aizbrauca uz Parīzi. Redzam atkal padomju darbiniekus un čekas darbiniekus Ļ. Trocki, A. Eiduku, K. Daniševski un citus. Redzam F. Šaļapinu, kurš atsakās dziedāt kāda žīdu čekista bērēs, bet dzied Smoļenskas tirgū, samaksā no tirdziniekiem saņemdam pusasi malkas, vienu vistu un desmit mārciņas tīras rudzu maizes, kas tajos laikos ir vesela bagātība. Tēlotas sestdienas talkas, vienā no tām Kārlis satiek Lūciju, kurai veltīts nākamais romāns "Čekas gūstā"; zinām, ka K. Lapiņa sievu arī sauc Lūcija, tādēļ gluži ticami liekas

¹ *Lapiņš* K. Nemiera paaudze. – R., 1929. – 146. lpp.

² Turpat, 126.–127. lpp.

tas, ka rakstnieks tēlojis iepazīšanos ar savu nākamo sievu. Tiesa, starp "Nemiera paaudzē" un "Čekas gūstā" tēlotajiem notikumiem K. Lapiņa dzīvē ir vēl viens posms, kas savu atveidojumu guvis romānā "33 dodas uz Eiropu" (1931), – gandrīz divi Polijā pavadīti gadi PSRS delegācijas sastāvā.

Bet vēl pirms brauciena uz Poliju, kā pieminēts ar K. Merta vārdu izdotajā K. Lapiņa brošūrā "Sargies, Latvija! Mani piedzīvojumi komunista gaitās" (1924), K. Lapiņš 1920. gada novembrī un decembrī ir bijis Rīgā komandējumā, kas vienlaikus ir bijis arī "atvaļinājums veselības uzlabošanai". Pirms brauciena uz Latviju K. Lapiņš Kremlī ir saticies ar P. Stučku, kas iedevis viņam divas paketes ar instrukcijām padomju bēgļu misijas priekšniekam R. Pelšem Rīgā. Brošūrā lasāmi K. Lapiņa vērojumi par PSRS pārstāvniecības darbību Latvijā.

Polijā pavadītais laiks dokumentāli aprakstīts grāmatā "Sargies, Latvija!", un tajā izlasāmo iekrāsojot ar to, kas tēlots romānā "33 dodas uz Eiropu", veidojas dzīvs priekšstats par notikušo. Arī dažu romānā darbojošos personu vārdi sakrīt ar brošūrā minēto personu vārdiem, abos darbos ir daudz ziņu gan par Polijas noietnēs dzīvojošajiem sagūstītajiem sarkanarmiešiem, gan par baltgvardu emigrācijas noskaņām. Uzzinām, ka PSRS delegācija mitinājusies Varšavā, Hmieļņas ielā 31, pirmās šķiras hotelī "Royal" (romāns periodikā arī publicēts ar nosaukumu "Hotel ROYAL"), uzzinām, ka no 33 delegācijas locekļiem 10 bija nozīmēti aģentūras un komunistiskās kustības veicināšanas darbam. No Maskavas delegācija izbraukusi 1921. gada 11. aprīlī, un līdz tika vestas 11 kastes (82 pudī) naudas delegācijas un aģentūras darba nodrošināšanai. Interesanti, ka tie ir bijuši viltoti cara piecsimtnieki, kuri ir drukāti 1920.–1921. gadā Persijā, un Parīzes biržā tie kotēti vēl 1921. /22. gada ziemā: padomju rublim uzticība bija mazāka nekā sen gāztā cara naudai. K. Lapiņš ir bijis šīs naudas saņēmējs un transportētājs.

Daudz vēsturisku detaļu ir abās grāmatās, bet ne mazāk nozīmīga ir noskaņa, kas iezīmējas galvenokārt romānā. Vispirms jau tā ir padomju delegācijas izturēšanās: bailes no

baltgvardu uzstāšanās pret "sarkanajiem", bailes parādīt savu neprasmu uzvesties "buržujiski kulturālajā" Polijā, mantu pirkšanas trakums, preču pārpilnos veikalus redzot, drudžainā iekravāšanās viesnīcā:

"Līksmi?! Nē, viņi uz šīm spožo tapetu un smagu portjeru un aizkaru istabām metas kā izsalkuši šakāļi, visu apostīdami, visu iztaustīdami un izcilādami, un katrā ziņā vispirmā kārtā izmēģinādami lielisko viesnīcas liftu, pie kā nosvīdis raujas savam amatam mazliet par daudz aptaukojies polis – šveicars."¹

Nožēlu un žēlumu izraisa astoņpadsmitgadīgās Ladiginas sajūsma, ar kādu viņa delegācijas līdzbiedram Kasperovičam saka:

"Un es nobarošos, Kasperovič, es nobarošos, es nobarošos! Vai tu dzirdi, suņuk, vai dzirdi, miļlais velns, – es nobarošos, lūk, šitāda!"²

Tā ir tā pati Ladigina, par kuru autors raksta: "Viņas garīgā aizbildne ir bijusi revolūcija, viņas tēvs – sarkanais oktobris, māte – Včk"³.⁴

K. Lapiņam nereti var pārņemt pārspīlētu tēlojumu, bet vēstītāja intonācija ir ne tik daudz izsmejoša kā līdzjūtoša, viņš rāda, kā pamazām daži delegācijas locekļi sāk salīdzināt un vērtēt komunistisko un kapitālistisko pasauli, kā rodas ilgas pēc senaizmirstās stabilās, mierīgās dzīves. Arī par pašu K. Lapiņu ir viedoklis, ka viņa politisko uzskatu maiņa notika Polijā. Tas izriet arī no brošūras "Sargies, Latvija!", kur uzziņām, ka K. Lapiņš jau Polijā lūdzis no Latvijas konsula atļauju iebraukt Latvijā, bet to nav saņēmis.

Varšavā 1922. gada 17. janvārī dzimusi K. Lapiņa vecākā meita Malda.

Pēc atgriešanās Maskavā K. Lapiņš strādājis par apgādes nodaļas priekšnieku bada apgabalos cietušo palīdzības pārvaldē, atkārtoti lūdzis atļauju iebraukt Latvijā un divreiz

¹ *Lapiņš K.* 33 dodas uz Eiropu. – R., 1931. – 10.–11. lpp.

² Turpat, 24. lpp.

³ Viskrievijas Ārkārtējā komiteja.

⁴ *Lapiņš K.* 33 dodas uz Eiropu. – R., 1931. – 25. lpp.

saņēmis atbildi: "Jūsu iebraukšana Latvijā nav vēlama" ("Čekas gūstā"), taču drīz vien arestēts par sakariem ar Latvijas sūtniecību un pēc četru mēnešu ieslodzījuma izsūtīts uz diviem gadiem Vologdas guberņā. Romānā "Čekas gūstā" K. Lapiņš raksta par sava varoņa Kārļa noskaņām Lubjankas cietumā, par tur sastaptajiem cilvēkiem, par izsūtījumu un par Lūcijas izbraukšanu uz Latviju. Pēc pusotra gada K. Lapiņš no Vologdas guberņas bēg. Ja viņa gaitas var identificēt ar kāda varoņa gaitām krājumā "Kara stāsti", tad K. Lapiņš ir bēdzis divreiz. Pirmā reize ir bijusi neveiksmīga, stāstā "Hodja" vēstītājs saka, ka pirmajā, neveiksmīgajā, bēgšanas mēģinājumā (no sižeta viedokļa pilnīgi lieka informācija) viņš ir slapstijies Jaroslāvā.

Latvijas Valsts arhīvā ir saglabājies dokuments ar atzīmi "pilnīgi slepeni", kurš adresēts padomju pretizlūkošanas pārvaldei un kurā ir teikts:

"Nosūtot līdz ar šo mums ienākušos materiālus par pils. K. Lapiņu (latviešu valodā), lūdzam jebkādā veidā aizkavēt pils. Lapiņa izbraukšanu uz Latviju. Līdzīgu personu, piemēram, Vanaga, Rācenes un citu, aizbraukšana liecina par to, ka Latvijā viņi ir ārkārtīgi bīstami komunistiskajai partijai, īpaši bīstams ir Lapiņš, kurš pazīst daudzus latviešu biedrus.

Pielikumā: materiāli par Lapiņu, 20 lappuses."

(LVA, f. 54, apr. 1, l. 5486, tulkojums no krievu valodas.)

Diemžēl trūkst šo 20 lappušu. Spriežot pēc tā, ka dokuments ir datēts ar 1924. gada 10. aprīli un K. Lapiņš Latvijā atgriežas maija vidū, tas ir tapis, visticamāk, jau pēc K. Lapiņa bēgšanas.

Romānā "Čekas gūstā" varam izsekot Kārļa dēkainajam ceļam mājup, slapstoties mežos, ejot pāri purviem, kamēr viņš nonāk līdz Latvijas robežai, un liekas, ka tieši dzimtenes robežas izjūta rakstišanas brīdī ir bijusi vēl ļoti svaiga, kādēļ romāna "Revolūcijas mutuļos" sākumā ir rindas:

"Viņa te, pie tavām kājām, liekas, ar roku tu vari sniegt klusi šalcošo silu galus, rīta vējš nes līdz tavai dzirdei ganiņa taures pūtiena skaņas iz viņiem kalniem; vējš, kas no

vakariem pūš, liekas tev Baltijas jūras viļņu čalu nesam, tu viņu, dārgo, elpojam jūti, tu jūti viņas sirds pukstienus sev krūtīs atsitamies un nezini: vai tā sirenes svilpes bezgala skumjā melodija kalnos, kura dziestošām sāpju ilgām atsaucas tavā dvēselē, jeb tavas atdzimušās sirds himna savai dzimtenei."¹

Sākas pēdējais kaut cik zināmais K. Lapiņa dzīves posms – viņa darbība Latvijā. Romāna "Čekas gūstā" beigās lasām, ka tā varonis nonāk savas sievas Lūcijas vecāku mājās, kuras atrodas sešu verstu attālumā no kādas mazas stacijas Zemgalē.

Latvijas Valsts vēstures arhīva izziņā lasāms, ka Lūcija Lapiņa dzimusi Kuldīgas apriņķa Reņģu pagastā (no 1925. gada tas pārdēvēts par Jelgavas apriņķa Rubas pagastu), tātad jāsecina, ka tieši tā ir vieta, kur piestāj K. Lapiņš, atgriezies Latvijā. Tālāk minētajā izziņā rakstīts, ka 1924. gada 19. aprīlī Lūcijai Lapiņai izdota bēgļu apliecība, bet tā paša gada 5. maijā – šī pagasta valdē izdota pase un viņa tajā arī pierakstīta.

Interesanti, ka nav minēts, kad bēgļu apliecība izdota K. Lapiņam, toties rakstīts, ka otrs pamats pases saņemšanai ir Dzērbenes evaņģēliski-luteriskās draudzes mācītāja apliecība nr. 171, kas izdota 1923. gada 7. jūnijā (tātad gadu pirms K. Lapiņa pārcelšanās uz Latviju?). Arī K. Lapiņam pase izsniegta 1924. gadā, tikai 2. jūnijā, vēlāk nekā sievai, tajā pašā Reņģu pagastā, un viņš pierakstīts Plāņu mājās (vai tas būtu Lūcijas vecāku māju nosaukums?). Uz Rīgu K. Lapiņš pārceļas jau tā paša gada 21. jūnijā, bet sieva – tikai 1925. gada martā, varbūt tāpēc, ka 1924. gada 18. jūnijā piedzima meita Rūta un pirmo viņas dzīvības gadu bija ērtāk pavadīt laukos.

Pirmos gaišos mirkļus dzimtenē drīz vien aptumšo tas, ko Rīgas avīzes raksta par pārnākušo Kārli. Lūcijas tēvs romānā "Čekas gūstā" pukojas:

"Nelgas! Dien dienā sauc bēgļus un strēlniekus atgriezties mājās, mest ar roku tai komūnai un revolūcijai, bet, kad kāds atgriežas, tad – lūk... gānās..."²

¹ *Lapiņš K.* Revolūcijas mutuļos. – R., 1927. – 9. lpp.

² *Lapiņš K.* Čekas gūstā. – R., 1930. – 233. lpp.

Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā Fr. Gulbja fondā ir K. Lapiņa dzejoļa "Mājās nākot" rokraksts, datēts ar 1924. gadu.

... Viens sauca: nelietis!
Slepkava! – cits,
Kad pārnāca mājās
Viņš sirdsmoku dzīts.
Vēl trešais: tas zaglis!
Un ceturtais kūda:
Viņš pārdevis daudzus,
Viņš atkritējs – Jūda!

Un smagas tam palika
Dzimtajās kāpes...
Tam sirdī bij' nemiers –
Tik nemiers –
Un sāpes...

(RLMVM, inv. nr. 379588)

Kas tad īsti notiek pēc K. Lapiņa atgriešanās Latvijā? K. Lapiņš sāk intensīvi publicēt rakstus par Padomju Savienībā pieredzēto. Uz to ātri reagē Maskavā iznākošais laikraksts "Krievijas Cīņa", kas 1924. gada 24. jūlijā iespiež rakstu "Vēl viens renegāts ohrankas un prostituētās preses kalpībā". Tajā ziņots, ka laikraksts "Latvis" sācis publicēt K. Merta (istā vārdā – K. Lapiņa) rakstu "Divi gadi komunistu diplomātijā", un īsi pārstāstīta arī K. Lapiņa biogrāfija, pārņemts nekomunistisks dzīvesveids, par ko viņš atsaukts no Polijas, zādzības Maskavā, un beigās pielikts spēcīgs punkts:

"Tagad viņš aizlaidies uz Rīgu un ar atplestām rokām uzņēmts no ohrankas un "Latvja". Latvijas "sabiedrība" ir kļuvusi bagātāka par vienu renegātu, zagli un izvirtuli."

12. augustā "Krievijas Cīņa" paziņo, ka laikraksts "Latvijas Sargs" bažījies, vai K. Lapiņš ir uzticams Latvijas pilsonības žurnālists, un padomju žurnālists Fr. M. triumfē:

"Ja jau "Latv. Sargs", kurš strādā Veinberga "Rīgas Avīzes" garā un spēkā, kratās nost no Lapiņa-Merta, tad jājautā, kas gan ir netīrāks par nodevēju-kriminālistu Mertu Lapiņu?"

26. augustā "Krievijas Cīņa" publicē Sprunguļu Jura (Ed. Šillera) garu dzejoli "Spiegu un spekulantu zemē", kurā rakstīts par K. Lapiņa pārnākšanu uz Latviju, un tajā ir arī šādas rindas:

Ak, šī zeme! Kur vēl vairāk gan
Tādi netirumi, mūdži kopā krājas...
"Svēti, Dievs, ak Latviju"... tur skan.
Svēti Dievs šo spekulantu mājas!

"L. Č. K." reiz savīs cietu valgu.
Beigsies viņu dzīves prieka dienas.
Zagliem zagļa, spiegam spiega alga, –
Kas būs jāpieliek, to liks pie sienas.

Tiktāl – "Krievijas Cīņa": naidis, ķengas un draudi, bet zināma piesardzība, atturība pret K. Lapiņu vērojama arī Latvijā. Romānā "Pagrimušie" (1934) tēlotais žurnālists Vaivods, kas arī ir atgriezies no PSRS un nevar iedzīvoties dzimtenē, šķiet, ir K. Lapiņa psiholoģiskais līdzinieks. Rakstnieks sava varoņa izjūtas pēc atgriešanās Latvijā apraksta šādi:

"... jau vairākus gadus pēc Krievijas izklejošanas un atgriešanās viņš cenšas tikt uz kājām. Tikt uz kājām cīņas un darba ceļā. Bet savādi: nevienam še nevajag viņa darba un viņa cīņas. [...] Vieniem viņš ir "bijušais"... Revolucionārs un pār-bēdzējs. Otriem renegāts. Trešiem komisārs un nodevējs. Jā, "bijušā" slava ir tā, kas Vaivodam šai zemē liedz dienišķo maizi. Te visi iedzīvotāji, šķiet, ir ievesti partiju cilts grāmatās, ar politisku grupu zīmogiem tetovēti. Ko lai te darītu Vaivods, kas paradis meklēt vienu patiesību daudzo partiju patiesību jūklī, kas paradis meklēt viscilvēcību partiju egoistisko mērķu un iegribu haosā."¹

Liekā cilvēka izjūta, riebums pret partiju ķildām, pirkšanu un pārdošanos, cīņa par eksistenci un bauda – palikt krietnam, Almas mīlestība, kura Vaivoda dzīvē ienāk negaidot un, iespējams, ļaus viņam dvēseliski atspirt, – tāds ir Vaivoda izjūtu komplekts, viņa emocionālā gamma romānā. Un ja

¹ *Lapiņš K. Pagrimušie. – R., 1934. – 15.–16. lpp.*

Vaivods ir arī autora līdzinieks – vai šī disonējošā noskaņu gamma nesagrāva arī K. Lapiņa pasaules skatījuma harmoniju?

No 1924. līdz 1940. gadam K. Lapiņš strādā Latvijas presē, galvenokārt tās labēji nacionālajā spārnā – laikrakstos "Latvis", "Brīvais Imantas Gars", "Latvijas Sargs", "Izšķiries!", "Kurzemes Vārds", "Pēdējā Brīdī", "Tēvijas Sargs" un citos. Apliecinot sevi kā pretrunīgu personību, K. Lapiņš ir arī izdevējs 1927. gadā iznākošajam žurnālam "Internacionāle", kas ir "iknedēļas žurnāls sociālistiski komunistiskai kustībai" un ko "Letas" direkcija jau trīs mēnešus pēc tā iznākšanas aizliedz izplatīt savos kioskos. Bez tam K. Lapiņš kā šī žurnāla redaktors ir saņēmis sodu par personu goda aizskaršanu.

Paša K. Lapiņa žurnālista un rakstnieka darbība ir visai aktīva. Viņš publicē politiskus rakstus un nelielus rakstus par rakstniekiem (par Raini, E. Birznieku-Upīti, Ā. Ersu, Z. Mauriņu, Āronu Matisu, P. Ērmani, K. Baronu, J. Sudrabkalnu, V. Plūdoni un citiem), regulāri recenzē jaunāko latviešu literatūru, raksta dzejoļus un prozu, ir līdzstrādnieks, redaktors un redakciju kolēģiju loceklis daudzos periodiskos izdevumos, darbojies arī biedrībā "Zaļā Vārna", bet daudzo darba vietu maiņa liecina par to, ka īsti iedzīvoties K. Lapiņš nevar nekur. Līdz ar to arī materiālais stāvoklis ne vienmēr ir spožs. Kādā lūgumā Latvijas Preses biedrības valdei K. Lapiņš 1937. gada 18. martā paziņo, ka viņš kopš 5. februāra ir atbrīvots no pienākumiem "Tēvijas Sargā", un tālāk raksta:

"Mana ģimene patlaban atrodas bezizejas stāvoklī. Pusotra mēneša laikā esmu viņu izmitinājis, pamazām izpārdodams savu mājas bibliotēku un ieķīlādams lombardā visas pieciešamās mēbeles. Pēdējās nedēļas iztieku no tā, ko sieva dabū uz kredīta pasta kooperatīvā un no sīkiem aizņēmumiem (1–2 Ls) pie paziņām."¹

K. Lapiņš lūdz piešķirt pabalstu vai aizdevumu, un uz lūguma ir rezolūcija: "Piešķirt 200 Ls aizdevumu". K. Lapiņš ir ražīgs žurnālists. Jau 1929. gadā kādā citā pabalsta lūgumā –

¹ RLMVM, inv. nr. 116378.

Latvju Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības valdei viņš raksta, ka, piecus gadus strādādams Latvijas presē, viņš ir uzturējis ģimeni gandrīz tikai ar rindu honorāru, iespiedis ap 700 ievadu un garākus rakstus, rediģējis 8 periodiskus izdevumus, izdevis 6 brošūras, tātad – ne bezdarbība ir vainīga K. Lapiņa materiālajā nenodrošinātībā un biežajā darba vietu maiņā. Iespējams, ka vainīgs ir K. Lapiņa raksturs, kas neatzīst kompromisus. Uz šādu spriedumu vedina Ē. Raistera priekšvārds romānam "Republika gaisā", kurā teikts:

"Lapiņš ir nemiernieks, kas mūžīgi mainās, kas pārvērtējas, kas pētī un ārdās pa apkārtējiem, šķietami mierīgiem ūdeņiem. Viņš mīl straujumu, viņš mīl cīņu, viņš mīl romantiku. Ilgs miera stāvoklis nomāc viņa dvēseli. Tā meklē izeju plašās, šalcošās, visu pārveidojošās straumēs. Lūk, Lapiņa raibās, piedzīvojumiem un meklējumiem bagātās dzīves minējums, lūk, viņa garīgās attīstības ceļš no revolūcijas pioniera, strēlnieka, kara komisāra līdz badā mirstošam žurnālistam Latvijā, izdevējam, redaktoram – līdz beidzot jaunradītājam rakstniekam."¹

Par ko tad liecina K. Lapiņa literārā darbība Latvijā? Sāukumā viņš ir aizrāvis ar politiskās publicistikas vilni, ar K. Merta vārdu publicēdams gan rakstus, gan brošūras par Padomju Savienības ārpolitikas slēptajiem mehānismiem un čekas darbības aizkulisēm. K. Lapiņš raksta par vērotājām komunistu un padomju vadītāju rakstura šķautnēm (brošūra "Lielo komunistu portrejas: Trockis, Eiduks, Kameņevs, Kedrovs, Stučka, Skļanskis, Ļenins un Daniševskis", 1924), par P. Stučku atsevišķi (brošūra "No Latvijas sarkanā valdnieka līdz emigrantam", 1924), par padomju valsts iekārtas absurdu (brošūra "S. S. S. R. : Par vienas sociālistiskas valsts politisko un saimniecisko nekurienu", 1925). Kas tas ir? – var jautāt. Vai tā ir pārnācēja vēlēšanās izpirkt komisāra amatā pavadītos gadus? Iespējams. Vai tā ir vēlēšanās apliecināt savu lojalitāti pret Latviju? Varbūt. Tomēr šķiet, ka pamatmotīvs ir vēlēšanās atspēkot komunistisko propagandu. Ne velti brošūras "Sargies, Latvija! Mani piedzīvojumi

¹ *Lapiņš K. Republika gaisā. – R., 1932. – 3.–4. lpp*

komunista gaitās" sākumā K. Lapiņš izsaka bažas par Krievijas ārlietu ministra J. Čičerina apgalvojumiem:

"Vai ir kas tic Čičerinam? Ir. Es baidos, ka šo nelaimīgo ticīgo skaits Eiropā aug. Es baidos, ka nav tālu tās dienas, kad mēs sarkano mežonību būsīm gatavi kronēt ar cilvēcijas oreolu. Pie tādas situācijas nedrīkst klusēt neviens, kam rokās pierādījumi par to, ka... *komunisti melo.*"¹

Nopietna ir arī piezīme šīs brošūras 2. lappusē: "Ievērojot to, ka autors nes pilnu atbildību par grāmatā minētiem faktiem, pārdrūkāšana un tulkojumi darāmi vienīgi ar autora atļauju."

To raksta cilvēks, kurš atbild par parakstīto. K. Lapiņš nav vēlējies ar savām brošūrām tikai iegūt politisko kapitālu. Par to liecina arī viņa ļoti agrā nostāja gan pret kreiso, gan arī pret labējo radikālismu, kā arī K. Lapiņa publikācijas, kas skar A. Masaka lietu, kura 1925. gada februārī Latvijā izraisīja politisku skandālu. Strādnieku jaunieši, sociāldemokrātiskās strādnieku sporta savienības "Strādnieku sports un sargs" biedru Aleksandru Masaku 1925. gada 15. februārī nošāva uz Tērbatas un Martas ielas stūra. Tas bija laiks, kad visas politiskās partijas aģitēja par saviem kandidātiem Rīgas domes vēlēšanās, un sociāldemokrāti paziņoja, ka A. Masaku nošāvuši radikāļi no Latvju Nacionālā kluba. Ap 50000 strādnieku piedalījās A. Masaka bērēs 22. februārī, runu teica Rainis, Saeima diskutēja par Latvju Nacionālā kluba un strādnieku sporta savienības attiecībām, terorismu un politiskās cīņas regulēšanas lietām. K. Lapiņš jau 20. februārī uzraksta nelielu brošūru "Uz bīstama slīpenuma" (1925), kurā deklarē, ka neatbalsta Latvju Nacionālā kluba ekstrēmisko viedokli, bet naivums ir arī vēlēties, lai abas radikālās puses pašas izbeigtu savus cīņas paņēmienus – tos var izskaust tikai stipra nacionālā vara. (Vēlāk K. Lapiņš uzraksta brošūru "Nacionālās diktatūras būtība", ko 1926. gadā izdod Latvju Nacionālistu klubs, kas 1925. gadā nodibinājās valdības likvidētā Nacionālā kluba vietā un darbojās līdz 1927. gadam. Brošūrā K. Lapiņš skaidro nacionālās diktatūras būtību un saskata

¹ *Lapiņš K. Sargies, Latvija! – R., 1924. – 3. lpp.*

tās paraugus tā laika Itālijā, Grieķijā, Beļģijā un Vācijā. Par nacionālās diktatūras galveno uzdevumu K. Lapiņš uzskata dot darba iespējas, ne pabalstus un glābt veco Eiropas kultūru no bojā ejas komunistisko revolūciju ceļā.)

Ar to viss nebeidzas. 1925. gada 28. februārī K. Lapiņš laikrakstā "Latvis" domīgi piezīmē, ka nav noskaidrots, vai tieši Latvju Nacionālā kluba biedri ir A. Masaka slepkavas, tātad K. Lapiņš apšaubā sociāldemokrātu izvirzītā apvainojuma patiesumu. Vairākkārt savos rakstos K. Lapiņš atgriežas pie Latvju Nacionālā kluba problēmas, viņš arī pats ir aktīvs tā biedrs, viņa brošūras iznākušas ar tā atbalstu, un tomēr 1925. gada beigās laikraksti ziņo, ka K. Lapiņš ir izslēgts no Latvju Nacionālā kluba. Skaidrojumi ir atšķirīgi – gan Merta-Lapiņa piedzeršanās, gan tas, ka viņš esot politiskās apsardzes uzraudzībā, gan personīgi motīvi. 8. decembrī laikrakstā "Latvijas Sargs" K. Lapiņš ar savu pseidonīmu K. Merts publicē atklātu vēstuli, kurā paskaidro, ka no Latvju Nacionālā kluba viņam ir bijis jāaiziet tādēļ, ka aktīvāks kļuvis tā radikālais spārns, kas atsakās pakļauties kluba valdes pieņemtajam ielu ekscesu aizliegumam.

A. Masaka lieta acīmredzami ir kļuvusi par vienu no centrālajām epizodēm K. Lapiņa romānā "Pagrimušie", vienīgi romānā strādnieku noslepkavo sociālisti un piedēvē to nacionālajiem spēkiem, lai diskreditētu tos vēlētāju acīs, kas romānā arī izdodas.

Pēc politisko brošūru virknes, kuras K. Lapiņš izdod ar K. Merta vārdu, viņš savu Krievijā un citur iegūto pieredzi ietver literāros darbos, sarakstot 10 romānus, 3 grāmatās izdotus garos stāstus, divus stāstu krājumus ar dominējošu strēlnieku tematiku un jau pieminētās atmiņas "Jaunības laiki".

Tematikas ziņā nozīmīgākais K. Lapiņa literārais devums ir viņa romāni par latviešu strēlnieku gaitām. Tie ir jau rakstnieka biogrāfijas sakarā pieminētie darbi, pirmkārt, "Revolūcijas mutuļos", "Nemiera paaudze" un "Čekas gūstā". Centrā ir vieni un tie paši galvenie varoņi, kuru gaitas saistītas ar latviešu sarkano strēlnieku cīņām no 1917. līdz 1919. gadam.

K. Lapiņa rakstnieka rokrakstam raksturīgs reālu vēsturisku notikumu un detaļu savijums ar gandrīz eksaltētu emocionālo attieksmi. Tā ir izteikti subjektīva proza, kurā liela loma ir autora paša balsij, publicistiskām un liriskām atkāpēm. Līdz ar to pirmajiem romāniem trūkst groduma, tie ir sižetiski asu epizožu un reflektējoša vērojuma kombinācija.

Uzkrātā rakstnieka pieredze ļauj K. Lapiņam pamazām pārvarēt prozas irdenumu, un nākamie darbi – romāns "33 dodas uz Eiropu" par jau pieminēto padomju misiju Polijā un garstāsts "Nemiers un mīla", kurā tēlota Kārļa jaunība tēva mājās, gājums cauri pilsoņu karam Krievijā un atgriešanās, ir jau blīvāki. Strēlnieku tematiku, motīvus par komunistiskās ideoloģijas sadursmi ar vispārcilvēciskajām vērtībām turpina romāns "Republika gaisā" un noslēdz romāns "Sabrukums", kurš ir K. Lapiņa mākslinieciski gatavākais darbs, kaut tā motīvi ir ieskanējušies iepriekšējos darbos. Daļēji šim tematiskajam lokam pieslēdzas romāns "Tajos trakos laikos" (1936), kurā mazāk ir Latvijas kolorīta, bet Kalnu institūta students latvietis Rūdis Aire nonāk Krievijā, Kubļinā, kur iemīl muižas īpašnieka Ruhlova meitu Olgu. Abu jauniešu mīlestība kļūst par romāna cementējošo vielu. Rūdis dien cara armijā un tiek ievainots, Olga ir žēlsirdīgā māsa, un viņi atkal satiekas, sākas revolūcija, lielinieku nemieri Pēterpilī, arī Ruhlova muiža lemta izpostīšanai, Olga traģiski iet bojā. Rūdis, kuru visu laiku pavada jautājumi: "Ko daru es? Kur esmu? Kur palieku?", uz šiem notikumiem atskatās it kā no vēlāka laika – ar smeldzi un neaizstājama zaudējuma sajūtu. Romānam ir apakšvirsraksts "Kādas meitenes piemiņai", tātad, iespējams, arī šis darbs ir ar autobiogrāfiskām iezīmēm.

Vairāki K. Lapiņa darbi veltīti Latvijā vērotajam un pārdzīvotajam. 1933. gadā iznāk romāns "Atplūdu laikā", kurā atklājas autora vilšanās Latvijas sociālajā un politiskajā dzīvē. Divi vilušie cilvēki – Kārkliņš un Vandzēns, kas ir cīnījušies par Latvijas neatkarību, sajūsminājušies par tautas kopības izjūtu, kāda tā bija 1915.–1920. gadā, ir nonākuši pie domas, ka nu vairs nevar runāt par atmodu, jo: ".. sadragātu cerību un neticības saviem ideāliem laikā un idejiska apsūkuma

sastingumā, kam pievienojas vēl smaga saimnieciska krīze, mēs stāvam bezgala tālu no katras mošanās"¹ (33. lpp.). Katrs no viņiem izeju rod citādi – Kārkliņš nodzeras, bet Vandzēns aiziet dzīvot uz laukiem.

Romānā "Pagrimušie" šo pašu sociālās bezcerības problēmu risina ne vairs divi cilvēki, bet viss sabiedrības sociālais spektrs. Zuduši ir ideāli, politiķi un avižnieki ir kļuvuši pērkami, un jebkurš ideālisms, kas vēl ir saglabājis savu trauslo naivumu, izdzīvo tikai kā brīnums. Ideālisti un pagrimušie (t. i., tie, kuri ideālus ir zaudējuši vai nodevuši), tā varētu raksturot K. Lapiņa tēlu galeriju visā viņa daiļradē, tāda tā ir arī viņa romānā "Pagrimušie", kurā ir pārstāvēts visplašākais sociālais spektrs: tajā tēlots buržujs Herberts Pumpītis, demokrātu centrālkomitejas prezidents, un viņa dēls; sociālistu partijas vadītājs Rūdolfs Vētra; nacionāli noskaņoto slāņu aktīvistis Priedišu Jānis; nodzēries žurnālists, filozofs pēc dabas, Lomsons; žurnālists un dzejnieks Veide; strādnieks Vasariņš ar sievu; ielasmeita Anele; mākslinieks Janka un žurnālists Vaivods.

K. Lapiņa darbu centrā allaž ir kāds ideālists un patiesības meklētājs, romānā "Pagrimušie" tāds ir bijušais sarkanais strēlnieks, žurnālists Vaivods. Romāna darbība norisinās labi pazīstamās vietās, kaut tās ir sauktas citādi – Rīgā (metropole), Sarkandaugavā (Sarkanais Dambis), Jūrmalā, Mežaparkā. Arī partiju un preses izdevumu nosaukumi ir savādāki nekā romāna sarakstīšanas laikā reāli funkcionējošajiem, tomēr atpazīstami. Arī pašas pilsētas zīmējums atgādina tā laika modernās mākslas saasināto tvērumu, kubisma stūrainās formas, urbānisma saspringtību. Ar tādu sajūtu sākas romāns, ar pilsētas ainavu:

"Metropole tagad pamodusies pavisam. Tā dārd visās savās pamalēs. Uz lielās upes, kas pilsētu sadala divos milzīgos kvartālos, brīdinoši kauc tvaikoņi, sviezdami no saviem nosmulētiem dūmeņiem pret dzidrajām debesīm melnus sodrēju mākuļus. Rīb tilti, tramu, autobusu un vilcienu vagoņoto čusku salīgoti, augstu gaisā, saulē vizmodami, plarkšķ divu

¹ Lapiņš K. Atplūdu laikā. – 1933. – 33. lpp.

lidmašīnu propelleri, šur tur starp namu grēdām iezibšņojas novēlojušies gaismas reklāma, tuvējā kafejnīcā kaut ko nesa-protamu klieudz skaļrunis."¹

Elektrisko gaismu nedabiskums un nervozitāte, pilsētas slimīgums – tāda ir kopnoskaņa romānā "Pagrimušie", tādi ir tajā tēlotie cilvēki, un vienīgi ideālus vēl saglabājušie ir patiesi dzīvi. Romāns sarakstīts 1928.–1929. gadā, kaut izdots 1934. gadā, kad K. Lapiņam aktuāli jau ir citi darbi: "Latviešu aizsargs, viņa organizācija, pienākums un mērķis" (1934) un grāmata "Studenti fermā. Kādas vasaras hronika" (1934), kuros ir pozitīvās programmas, jebūtības formulējums K. Lapiņa izpratnē. Kaut gan formāli "Studenti fermā" nav publicistikas žanram piederošs darbs, tā ir publicistika pēc būtības.

1935. gadā iznāk grāmata "Abesinija. Melnā kontinenta pēdējā suverēnā valsts" – kompilatīvs, informatīvi bagāts, saistošs darbs. 1936. gadā izdoti divi mīlas romāni – jau pie-minētais "Tajos trakos laikos" un "Mana drauga romāns" – un trīs grāmatas, kas veltītas dzimtenes tēmai: atmiņu grāmata "Jaunības laiki", pamatīgs apcerējums "Dzimtenes ideja. Latvietis un viņa tēvu zeme" un "Trīszvaigžņu valsts novados. 4500 kilometru ceļojums pa Zemgali, Latgali, Kurzemi un Vidzemi". Vēl seko "Kara stāsti" un didaktiski moralizējošā lauku un mazpulku apoloģijas grāmata "Pārvērtības Oškalnos" (1938).

Pēdējā grāmatā līdz bezgaumībai klaji formulēts tas uzskatu kopums, kas ieskanējās jau brošūrā "Nacionālās diktatūras būtība", kurā K. Lapiņš rakstīja:

"Vienkāršot Latviju! Daiļumu vienkāršībā! Nacionālā diktatūra negrib pazīt greznību. Greznība pirmā šķiru kārdinātāja, naidotāja, politiskā antagonisma dzemdētāja. [...] *Bez frakām, bez "līpām" un cilindriem.* Viņu vietā glīti šūts, pelēkās latvju vadmalas tērps. Silts, iznesīgs, lēts, vienkārši glīts. Un latviski īpatnējs."²

¹ Lapiņš K. Pagrimušie. – R., 1934. – 9. lpp.

² Lapiņš K. Nacionālās literatūras būtība. – R., 1926. – 21. lpp

K. Lapiņš aicina uz latviskumu, dievturību, īpatnu kultūru, kura vienīgā attaisno valsti. Šo pašu domu viņš bija izteicis jau romānā "Atplūdu laikā", rakstīdams:

"Pilsoniskās valsts nākamība ir viņas visnotāj diženā saimnieciskā izveidošana, kamēr kulturālā laukā paliek pagātnes vērtību izkristalizēšana, augšup celšana klasiskā mierā un daiļumā."¹

Un grāmatā "Jaunības laiki" K. Lapiņš atzīstas:

"Nekad neesmu piedzīvojis tik spēcīga aicinājuma dzīves priekam, kā viņās tālās bērna dienās, kad Kaldavu ērberģī jaunā saimnieka gavilējošā balss trejkārtojās silā, un tagad, kad atdzimušās valsts raženais saimnieks mūs aicina priecīgi strādāt un arī atpūsties priekā. Ir tikai divi bezgala gaiši mirkļi visā manā dzīvošanā, un tie ir šie: bērnības rīti Kaldavās un atdzimušās valsts rīti savā zemē. Viss cits kā aizejošās nakts krēsla un migla atvelkas purvos un gaist aizmirstības biezokņos."²

Valsts politikas klaja, nemākslinieciska slavināšana ir tik neraksturīga kritiskajam meklētājam Kārlim Lapiņam. Vai ideālisms nav guvis savu piepildījumu un rakstnieks ir salūzis? Vai piepildās viņa pirmajā romānā "Revolūcijas mutuļos" teiktais: "Nemiers – ilgotājs – tas jauno dienu zelts, nemiers – meklētājs – tas vīra gadu briedums un nemiers – neatradējs – tas visa mūža guvums?"³

Mākslinieciskajā ziņā K. Lapiņa daiļrade ir nevienmērīga. Viņa darbos attēloti savdabīgi raksturi, dramatiskas situācijas, taču vēstījumu nereti sagausina publicistiskas atkāpes vai statistikas ziņas, kuru uzdevums ir raksturot tēloto laikmetu vai risināto problēmu. Būtiska K. Lapiņa literāro darbu iezīme ir to autobiogrāfiskais raksturs, sakņojums vēsturiskos notikumos, reāli dzīvojošu personu organiska klātbūtne daiļprozas tekstā, kaut arī ar citiem vārdiem (piemēram, Paeglitis romānā "Revolūcijas mutuļos" un tam sekojošos divos strēlnieku romānos atgādina Šmitu, kuru K. Lapiņš apraksta

¹ Lapiņš K. Atplūdu laikā. – R., 1933. – 36. lpp.

² Lapiņš K. Jaunības laiki. – R., 1936. – 90. lpp.

³ Lapiņš K. Revolūcijas mutuļos. – R., 1927. – 5. lpp.

brošūrā "No Latvijas sarkanā valdnieka līdz emigrantam"; strādnieku jaunietis A. Masaks romānā "Pagrimušie" kļuvis par Miķeli Vasariņu). Taču reālo faktu dominante ir arī rakstnieka problēma, jo līdzīgas sižeta epizodes, raksturi, domas pavērsieni atkārtojas no romāna romānā, radot iespaidu, ka šie literārie darbi ir viena darba variācijas. Savukārt ideoloģijā balstīts plakātisks ideālisms ir tajās K. Lapiņa grāmatās, kurās vēstīts par Latvijas laukiem, un tādi darbi kā "Studenti fermā" vai "Pārvērtības Oškalnos" ir vērtējami drīzāk kā propagandas darbi, nevis kā daiļliteratūra. K. Lapiņa kā rakstnieka stiprā puse ir personisko izjūtu lirisms vai publicistiskums. Laikmets, kurā K. Lapiņš dzīvoja un rakstīja, it kā ir spiedis apvienot šīs pretējās tendences, un tas ne vienmēr rakstniekam ir bijis pa spēkam.

ZINAĪDA LAZDA (1902–1957)

1928. gadā, atsaucoties žurnāla "Daugava" redaktora Jāņa Grīna mudinājumam izteikties par tematu "Mūsu rakstniecības šīdiena un rītdiena", jaunais Eriks Ādamsons kaisli un kategoriski aicināja latviešu dzejas liru, "kurā garlaicīgi un bezgaršīgi pūš visi ziemeļu, dienvidu, austrumu un vakaru vēji", iekārt šepat mūsu dzimtenē augošajās zaļajās birztaļās, "un viņu vēsmas izvilinās no stīgām istās, neviltotās, brīnišķīgākās un daiļākās skaņas"¹. Laikā, kad vēl nebija norimis ekspresionisma iešūpotais viņojums un kad valdīja stingro, klasisko formu dzeja, E. Ādamsona sauciens atgriezties pie tautasdziesmas kā labākās literārās skolas, kā īpatnējā nacionālā šarma glabātājas skanēja ja ne kā izaicinājums, tad kā zināms naivums gan. Taču maksimālists izrādījās pravietisks – latviešu literatūrā sevi apzināt tiecās atkal tautas patība un nacionālismu apliecinoša straume. Tolaik klusībā, lēni, bet neatlaidīgi un noteikti veidojās īsteni latviska dzejniece.

Zinaīda Lazda, istajā vārdā Zinaīda Zelma Šreibere, dzimusi 1902. gada 6. jūnijā Leimaņu pagasta Tanuļos. Ap 1904. gadu ģimene pārcēlās uz Ērgļu mācītāja muižu un vēl pēc gada – uz Ērgļu pagasta Magrijām, kurās kā muižas nomnieki nodzīvoja septiņus gadus. No bērnības saglabājušās arī atmiņas par tēva māti, "kas visādu veclaicīgu gudrību un ticējumu pilna. Viņa mani ievēd dažādu dabas un dzīves

¹ Daugava. – 1928. – Nr. 5. – 641. lpp.

parādību mistikā."¹ Tēva mātes īpatais starojums caurstrāvo daudzus jo daudzus Z. Lazdas dzejoļus. 1911. gadā Šreiberi pārcēlās uz Ērgļu pagasta Spēliņiem, kas ar tēva neatlaidību iegūti par dzimtsmājām. Spēliņi, kā teikusi dzejniece, kļuva par mājām, kur arvien jāatgriežas. No Spēliņiem sākās arī tālais ceļš trimdā 1944. gada vasarā. 1911. gadā Z. Lazda sāka mācības Ērgļu pareizticīgo draudzes skolā, tad pārgāja uz luterāņu draudzes skolu, bet 1919. gada rudenī, izcīnījusi sīvu cīņu ar tēvu, kas negribēja laist meitu tālāk skoloties, jo iepirktajās mājās zemes diezgan visiem bērniem, viņa iestājās N. Draudziņas ģimnāzijā Rīgā. To gadu spilgtākais iespaids arī meta tālu gaismu – tās bija izlasītās K. Barona "Dainas". 1923. gadā, beigusi ģimnāziju, Z. Lazda iestājās Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes baltu filoloģijas nodaļā. Paralēli studijām 1927. gadā Z. Lazda sāka strādāt par latviešu valodas un literatūras skolotāju N. Draudziņas ģimnāzijā, kas arī bija dzejnieces vienīgā darba vieta līdz 1944. gada vasarai.

Rakstos par Z. Lazdas ienākšanu literatūrā allaž uzsvēta žurnāla "Daugava" redaktora Jāņa Grīna nozīme. 1957. gada 6. februārī vēstulē J. Grīnam Z. Lazda raksta: "Jums ir bijusi ļoti izšķirīga nozīme manā dzīvē, un tādas lietas neviens neaizmirst. Jūs atbrīvojāt to traumu, ko es pati biju arvien centusies aizspstot, gan īsti nekad nemitēdamās pie sevis ko rakstīt." 1932. gadā ietekmīgā literārā žurnālā "Daugava" 2. numurā nodrukāts Z. Lazdas dzejolis "Pusdienā". Patiesības labad jāteic, ka pie dzejas ceļa vērējām piederēja arī Z. Lazdas draudzene un vēlākā kolēģe Ēlza Miķelsone, kura aiznesa dzejoļus uz redakciju. Taču tā nebija debija, zemzemes straume tiešām tika ilgi lolota, pa laikam tā gan izlauzās arī virszemē – ar Z. Rakstvedes vārdu laikrakstā "Students" jau 1924. gada 10. oktobrī publicēts dzejolis "Bērza lapa", kuram seko vēl citi.

1936. gada pašā nogalē, ap Ziemassvētkiem, iznāk Z. Lazdas pirmais dzejoļu krājums "Zaļie vārti" (apbalvots ar Preses biedrības godalgu). Vismaz divas trešdaļas krājuma un arī

¹ Lazda Z. Īsas ziņas par manu dzīvi // Jēger-Freimane P. Runa Annas Brigaderes literārās godalgas piešķiršanas aktā 1943. g. 10. janvārī – R., 1943. – 19. lpp.

pati dzejniece vērīgam lasītājam ir jau pazīstami, jo, sākot ar 1932. gadu, dzejoļi tiek intensīvi publicēti periodikā. Grāmata atsevišķos priekšstatus un impresijas par dzejnieci apkopo vienotā ainā, kas apliecina izveidojušās personības ienākšanu latviešu dzejā. Z. Lazda droši pielīdzinās to gadu (1935–1937) spēcīgākajiem debitantiem V. Cedriņam, M. Bendrupei, V. Strēlertei.

Z. Lazdas daiļrades kontekstā debijas grāmatai ir konceptuāla nozīme – tajā atrasts un poētiski izteikts pasaules modelis, noskaidrotas cilvēka un pasaules attiecības. Faktiski gan krājums realizē jebkuras ideālo modeli, kas visai tuvs folkloristikajai pasaules izjūtai (pasaules harmonija un totalitāte), vēlākajā Z. Lazdas daiļradē vēsturiskās realitātes ienes tajā visai nozīmīgas korekcijas.

Kompakti – kā palūkošanos uz pasauli mainīgās, bet mūžīgās dzīvības acīm – dzejnieces koncepciju simbolizē virsraksts "Zaļie vārti". Zaļa ir dzīvības, dzīvās zemes, arī augšanas krāsa, tātad zaļie vārti – dzīvības vārti. Savukārt vārti, apzīmējot reāliju, asociatīvi saistās ar potenciālu darbību – 'iešanu caur'. Dzīvība Z. Lazdas dzejā kļūst par pasauli organizējošu spēku, pat par universālu principu, kas izteikts dzejnieces poētiskajā formulā – "viss ir viens". Dzīvības princips sakārto pasauli, uzsverot visu tās daļu – kosmosa-zemes-zemzemes – saistību, tātad tā vieno dzīvos ar mirušajiem, pagātni ar nākotni. ¹ Dzīvība izteikta ar dažādiem poētiskiem tēliem, kas, būdami savstarpēji saistīti, aptver visus trīs lokus: zemzemē – saknes, asni ("Saknes zem zemes ko saka – / Verd dziļākās gudrības aka: / "Ir tikai viens likums, / Zemē kas

¹ Šādu pasaules skatījuma ievirzi un, iespējams, pretenziju uz monumentāla folkloriska pasaules modeļa izveidi pamato arī gandrīz vienlaikus ar krājumu rakstītā, bet nepabeigtā balāde "Pazemē" (pirmpubl. žurn. "Daugava" 1936. un 1937. gada 12. numurā, arī trīmdā izdotajā Z. Lazdas rakstu un runu krājumā "Ogle"). Balādes fragmenti, tāpat kā "Zaļie vārti", uzrāda ne vien dzejnieces dziļo interesi par folkloru, bet apliecina, cik organiski (nevis mehāniski) tā ieaudusies viņas pasaules izjūtā. Šajos darbos atrodami ne vien bieži ekspluatēti mitoloģiskie tēli (piem., Zemes māte, Laima, Māra, Dievs, Velns, veļi u. c.), bet arī ļoti seniski mitoloģiskie priekšstati (piem., priekšstats par apakšzemi kā ganībām, pļavām u. c.).

turamies cieti – / To zinām – / Augšanas likums.""); vidējā, Zemes līmenī – puķe, sula kā asins ("Rudi alkšņi šalkodami, / Piebrieduši jaunu sulu, / Teic man: "Dzīvībai nav gala!.."). Faktiski tā ir visa daba Z. Lazdai tik raksturīgajā vasaras pilnbriedā (dzejoļi "Kalnā", "Dienvidū" u. c.); bet Visuma līmenī tā ir gaisma, kas dzejnieces poētikā uzlūkojama par savdabīgu folkloras saules ekvivalentu. Z. Lazdas dzejā gaisma – dzīvība – mīlestība ir viena tipa parādības, jo, dzejnieces vārdiem, "saules spēks ceļ dzīvības dīgļus, atver puķes ziedu, liek lauzties graudam caur zemes kārtu augšā"¹. Arī mīlestība piepilda sevi saistībā ar dzīvības ideju: mīlestība ir ne vien dzīvības turpinātāja, tā ir garīgs spēks, saudzētāja, radītāja visplašākajā nozīmē. Minētajai trīsvienībai "Zaļajos vārtos" allaž ir divi pavadoņi – miers un klusums ("Klusums, / Dziļš dzīvības klusums bij gaisā..."). Skaistākie otrās nodaļas mīlestības dzejoļi ir kulminējošās vasaras fonēti – "Vasara / un Tu man esi, / Tu man esi – / rīta gaisma" vai arī – "Visa zeme spīd savādos staros. / Skaros / es dzīvības dziļumos dziļos / ar būtību pašu un Tevi, / pārejot sevi."

Dzīvības universālisma princips Z. Lazdas dzejā izpaužas arī laika ritējuma aspektā: viena gada cikls – no pavasara līdz pavasarim – "Zaļajos vārtos" ir mūžīgā pasaules rita viens nogrieznis. Krājuma kompozīcija, atveidodama to, atklāj universālu kosmisko likumu – pasaules sakārtotību, kas ir Visuma, pasaules un cilvēka eksistences pamatā. Dziļākajā būtībā dzejnieces poētiskā domāšana atspoguļo arhaisku mitoloģisko modeli par mirstošo un atkal atdzimstošo Dievu, par harmonijas un haosa ritmisko sadursmi, cīņu un līdzsvarošanos. Viens no pasaules kārtības, sakārtotības uzturētājiem ir ritms. Ritms rodas un pastāv tikai tur, kur ir pretstati un to mija. Pavasaris, vasara pretstatā rudenim, ziemai, dienas un nakts ritms, saulainas un lietainas dienas mija u. c. pauž objektīvos, faktiski solāros ritmus. Tajos sakņojas liriskās varones subjektīvie jeb psiholoģiskie ritmi: "Es ieklausos kosmiskos pulsos un ritmos / un ietveros visa – / ar liksmi." Vitalitāti, pat ekstātisku

¹ Lazda Z. Latviskās kultūras vērtības // Lazda Z. Ogle. Dzejoļi, raksti, runas. – Vaidava, 1960. – 74. lpp.

dzīvesprieku rosina pavasaris, vasara, īpaši vasaras saulgrieži, arī dienas vidus, kad kulminē saule un daba. Tie ir epifāniski atklāsmes brīži, kad liriskā varone tuvojas pasaules būtībai (dzejoļi "Pusdienā", "Burvība", "Ezeri", "Kalnā", "Dienvidū" u. c.).

Savukārt rudens rosināto depresīvo noskaņu izsaka nemiers, neziņa, šaubas, dvēseles sāpes un bēdas, sirds grūtums un smagums, jo zaudēta saskaņa sevī un harmonija pasaulē. Z. Lazdas dzejā rudens saistīts ar aiziešanas motīvu – vispirms jau dabā ("Saule nemanāmi noplok, / Aprauj savu dienu gaitu", "Ir noziedējis viss, kā nozied mūžs", "Pēdējie putni jau aiziet", "Pēdējās lapas krīt kokiem / Un paliek par zemi"). Taču rudens ir veļu laiks, un tas vairākos dzejoļos ("Ēna", "Veļu laiks") atgādina par katra paša īslaicīgo viesošanos uz Zemes. Dzejoļi "Ēna" tuvināti divi pretstati – sirds un ēna; sirds ir cilvēka apziņa, tātad veidojamā, iespaidojamā, izmaināmā psihes daļa, ēna – arhetips, pēc K. G. Junga uzskatiem, aptver personības negatīvās, nereti slēpjāmās īpašības, iezīmes: "Ko turies, sirds, vēl? Sirds topi lēna – / Pret tevi tava ēna / nu stājas. // Tā aizaug ceļu, tā tevi gaina..." Z. Lazda apspēlē ēnas iespējamo saistību ar veli: "Bet tava ēna tev aizaug ceļu, / Tev māja pilna veļu / nāk baigu – / Un rudens lapas ar tumšu šalku, / Sit kapu smilti smalku / pret vaigu." Taču rudens spilgtāk nekā citi gadalaiki atklāj dzīvības universālismu, jo rudens ir ne vien nāves, bet arī dzīvības vārti: "Nav nekā dalīta, šķirta – / Trūdi nogulst pār saknēm, / Aplājot ieslēptus asnus; / Dzīvība saplūst ar nāvi..." Pasauls vienotība jeb totalitāte raksturīga zemkopju tautām un savā būtībā ir dziļi latviska. Z. Lazdas pasaules izjūtā un poētiskajā domāšanā, liekas, to iestrādājusi bērnības vide, audzināšana un pati toreizējā dzīves kārtība. Īpaši izceļama gan dzejnieces tēva māte, par kuru viņa rakstījusi: "Viņā bija ietvēries savādā īpašā veidā tālu laiku seniskums. Viņa bija pilna ticējumu un visādu ziņu un tanīs arī dzīvoja. Mēs abas šad tad gājām ganos kopā jau no maniemiem agriem gadiem, un tad es visu viņas īpato pasauli ar viņu pārdzīvoju."¹

¹ Lazda Z. Daži vārdi par manu dzīvi // Trimdas rakstnieki. – Viļa Štāla apgāds, 1947. – 201. lpp.

"Zaļo vārtu" pasaule veidota pēc harmonijas likuma, kad valda visu atsevišķo daļu saskaņotība un saskaņa. Katrai Dieva laistai radībai ir sava pašvērtība, līdz ar to tiesības pastāvēt, taču, lai pasaulē valdītu sakārtotība, atsevišķajam, daļai jāiekļaujas tajā, jāieņem sava vieta, pildot savu paredzēto uzdevumu. Pašvērtības apziņa kļūst par vienu no Z. Lazdas ētikas balstiem. Turpmākajā Z. Lazdas daiļradē, jo īpaši trimdā, kad latviskuma izšķīšana svešajā kļūst sevišķi biedinoša, "Zaļajos vārtos" ievēdotais pašvērtības princips iegūst vispārinātu attiecinājumu ne vien uz indivīdu, bet arī tautu – katrai, arī vismazākajai, ir sava piepildāma sūtība. Misijas apziņas kopšanā, viņsprāt, nepārvērtējama nozīme ir latviskas izglītības un audzināšanas sniegšanai.¹ Šai kontekstā izprotama kļūst arī dzejnieces mīlestība pret savu tautu, pat hipertrofēta visa latviskā aizstāvniecība. Z. Mauriņa atmiņās par dzejnieci raksta: "Zinaīdai Lazdai Latvija bija pasaule. Tas bija viņas skaistums, viņas krāšņā bagātība, bet arī viņas norobežotība .. Latviešu tauta bija absolūta vērtība. Kritizēt varēja atsevišķus latviešus... Bet mūsu tauta viņas iztēlē bija nevainojami balta. Latviešu tautā atsegt vātis viņas acīs bija tas pats kā zāķāt māti."² Bet pašniecīnāšanās jūtas kā pretdabiskas jēgpilnajai pasaules kārtībai Z. Lazdai ir svešas un nepieņemamas. Savukārt pašvērtībai tuva ir tāda īpašība kā pašpietiekamība – spēja tikt ar visu galā pašam: "Velti gaidi ko no cita. / Nedzīs zeme asna skostu, / Viss var aiziet tā uz postu, / Ja tu gaidi ko no cita."

1943. gada 10. janvārī Dramatiskā teātra zālē notika Annas Brigaderes literārās prēmijas piešķiršana. Kara laikā no daudzajām godalgām bija palikusi vairs tikai viena un to izņēmuma kārtā piešķīra diviem dzejniekiem – "latviešu lirikas lielmeistaram" K. Skalbem par divpadsmito krājumu "Klumsa meldijas" (1941) un "savdabīgākai mūsu lirikas

¹ Sk. Z. Lazdas trimdas runas un rakstus krājumā "Ogle": "Latviskās ieražas un dzīves pamati" (65.–70. lpp.), "Latviskās kultūras vērtības" (70.–76. lpp.), "Latviskā izglītība" (256.–263. lpp.), "Ģimenes un mātes ideja" (264.–266. lpp.) u. c.

² *Mauriņa Z.* Saules roka meklētāja // Zinaīda Lazda. Dzejnieces piemiņai veltīts rakstu krājums. – Čikāga, 1963. – 131.–132. lpp.

rītdienas cerībai" (P. Jēger-Freimane) Z. Lazdai par otro grāmatu "Staru viesulis" (1941). Atzinība bija dubulta – ne tikai autoritatīva balva, bet arī pielīdzināšanās vienam no lielākajiem latviešu dzejniekiem, turklāt atzīstama bijusi arī konkurence – godalgas kandidātu vidū arī E. Ādamsons ar krājumu "Saules pulkstenis" (1942) un V. Strēlerte ar "Lietus lāsi" (1940).

Pēc A. Brigaderes testamentārā novēlējuma reizi trijos gados balva pienācās nacionāli ideālistiska virziena daiļdarbiem, kas uzrāda jaunas idejiskas un mākslinieciskas vērtības.

Literatūrkritiķis J. Rudzītis, pieaicināts par ekspertu godalgojamā darba izraudzīšanai, izvēli pamatoja vārdiem: "Šī grāmata sniedz lasītājam lielu ticību un nacionāla spēka un vienotības apziņu."¹ J. Rudzīša teiktais īpaši nozīmīgs kļūst, atceroties toreizējās vēsturiskās realitātes – vācu okupāciju un dzīvā atmiņā esošo padomju gadu ar 1941. gada 14. jūnija deportācijām.

Krājums "Staru viesulis", kas apkopo piecu gadu dzejoļus un ir atkārtoti visvairāk izdots (četras reizes), pievēršas filozofiskai cilvēka un pasaules apjēgsmi. Z. Lazdas filozofisko piegājienu visuzskatāmāk atveido krājuma mākslinieciskā telpa. Šajā krājumā, tāpat kā "Zaļajos vārtos", uzturēta pasaules trīsdaļība, gan ar citu māksliniecisko nolūku – saglabājot folkloriski konkrēto skatījumu, paplašināt to ar filozofisku lietu izpratni. Augstāko līmeni (visplašāk par to nodaļa "Gaismas kļajumos") pārstāv pārempīriskā, pārļaičīgā pasaule, kas dzejiski ietverta debess, augstumu, kalna, arī kalna gala tēlā. "Zaļo vārtu" telpa ir Latvijas lauku ainavas inspirēta, "Staru viesulī", lai akcentētu ideju, dzejniecei ir tendence atgrūsties no konkrētā un veidot abstraktu, vietām pat tiši nelatvisku telpu (izņēmumi nodaļas "Aprauti vārdi", "Liega dziesma", "Teiksmas"): "Vēss kalnu gaiss, nevienas dzīvas dvasas, / Liels klusums, pāri debess dziļi dzelmēs mainās ēnas ašas." Krājuma kalnu poētiku baro vairāki avoti: folklorā, literārā tradīcija, arī konkrētā ainava – Z. Lazda vasaras pavadīja vecāku mājās Ērgļos, Spēliņu dārzā dzej-

¹ Jēger-Freimane P. Runa Annas Brigaderes literārās godalgas piešķiršanas aktā 1943. g. 10. janvārī. – 15. lpp.

niecei bija uzcelta miniatūra vasaras mītne, no kuras pavērās skats gan uz pauguriem, gravu, gan nogāžu, paleju pļavām. Dzejnieces brālēns K. Ieleja raksta: "Šajās divējādās ainavās veroties, nāk prātā arī divas pamatievirzes Zinaīdas Lazdas dzejā: viena, kas raksturojas ar spēcīgu dabas mīlestību [...], bet otra – ar tāluma un plašuma ilgām, kas sevī grib ietvert visu kosmu..."¹ Neizvēršot kalna un ielejas pretstatu, bet tomēr to iezīmējot ("Augšā kalna galā / Ielejai pāri kas cēlās..."), Z. Lazda ar vienu no kalna nozīmēm (sēmām) izsaka cilvēka koncentrēšanos un virzību uz neikdienišķo, bezgalīgo, mūžīgo: "Varbūt nekur neaiztikšu, / Bet tomēr es iešu; / Uz vietas es arī ciešu, / Jo gribu gaitas, / Tikt tuvu visam, kas tālēs, / Varbūt vakars drīz bālēs, / Bet es soli likšu." Kalna pavērtā plašuma un tāluma perspektīva noloba ikdienišķi sīko, profāno.

Telpas augstākajā līmenī funkcionē arī staru (stara), gaismas tēls. Ne reizi vien recenzijās par šo grāmatu akcentēta tēla tiešā nozīme – tā vizuālā, optiskā savdabība.² Nenoliedzot aprādītās tēla sēmas eksistenci, nepieciešams tomēr pievērsties vēl kādai nozīmei, pirmajā mirklī varbūt ne tik acīs krītošai, proti, stars, gaisma ir dvēsele kā cilvēka metafiziskā, mūžīgā daļa no kāda jēgpilna, organizējoša pirmspēka. Ierasti šo pirmspēku dēvē par Dievu, taču Z. Lazda nav pieņēmusi savas dzejas saistīšanu ar kristietību.³ Gribas piebilst – nav pieņēmusi ikdienišķā, praktiskā, sadzīvīskā līmenī, taču teorētiski viņa patur Dieva jēdzienu, definējot to par kādu universālu, garīgu principu.⁴ Z. Lazdas pirmstrimdas dzejā tikpat kā nav Dieva vārda piesaukuma, taču šī

¹ *Ieleja K.* Mājas pie Velna gravas // *Ceļa Zīmes*. – 1963. – Nr. 42. – 342. lpp.

² *Grīns J.* Zinaīdas Lazdas dzejoļi Staru viesulis // *Latvju Mēnešraksts*. – 1942. – Nr. 2. – 189. lpp.

³ Z. Lazda vēstulē P. Ērmanim 1952. 15. VI: "... J. Rudzītis raksta Kanādas Latvijā, taisa mani tā kā par kristieti, nu, protams, kā Annas Brigaderes pēcnieci ..." / *LARAS Lapa*. – Nr. 41.

⁴ Sekojošajā Z. Lazdas izteikumā saistošs ir skaidrojums: "Ar dziesmu dvēsele ceļas un aiziet pie Dieva, pie augstākā, nemainīgā, pārlaicīgā principa mūžīgo vērtību pasaulē, kas ceļas pāri visam mainīgajam, zūdošam, gaistošam, pāri materiālajai pasaulei." // *Ogle*. – Dzejoļi, raksti, runas. – Vaidava, 1960. – 209. lpp.

principa, pirmspēka (dzejnieces leksikā – "viss", "gars", "kaut kas") būtībai un izpratnei viņa tiekusies tuvoties katrā grāmatā. Pieņemams liekas arī M. Rozentāles apgalvojums par panenteisma ietekmi uz Z. Lazdas pasaules uzskatu. Panenteisms atšķirībā no panteisma nevienādo pasauli ar Dievu, Dievs nesaplūst ar pasauli, pasaule ir Dievā un caur Dievu.¹ Panenteisma raksturojums rodams, piemēram, filozofa P. Dāles rakstā "Nojēgumi par Dievu un ļaunumu", un tas ir nozīmīgs arī Z. Lazdas dzejas izpratnei: "Pasaule nav haotisks agregāts, nedzīvs mehānisms, parādību pasīva plūsma; iekšēji redzīgam un daudzpusīgākam garīgam skatam tā atveras kā dižena vienība, kā dzīvības ritma pilns un attīstības kustībā pulsējošs organisms, kā dzīvu spēku sistēma, kurā katrs loceklis atrodas iekšējā sakarībā un kopdarbībā ar citiem locekļiem (elementiem) un spēkiem. Šī dzīvā vienība, šī organiski saskaņotā spēku darbība nav domājama un ticama bez pāri tveroša un visaptveroša pirmspēka līdzdarbības kā katras vienības, apvienošanas, dzīvības un attīstības pirm pamata un mērķa. Viss ir substanciāls (pēc būtības) saistīts ar visu; visas lietas un būtnes ir vienas dzīvas visvienības locekļi un izpaudumi; katra atsevišķa enerģija, katrs ierobežots spēks ietveras visumā pirmspēkā un pastāv un darbojas iekšējā sakarā ar to."²

Šādā aspektā sēmas "Stars=dvēsele" spilgta izpausme ir dzejolis "Dvēseļu deļa" – dvēsele nav sevī noslēgta, pašizsmeļoša pasaule, tā ir kāda (dievišķa) pirmavota daļa ("Dievības dvaša un spēks, radībā ieguldīts snaudis, / Vaļā raisījies brīvs, apņēmis vielu kā stars"). Šī pati nozīme arī dzejolī "Aizgājējs": "Caur kosma bezgalīgo dzīli, / Pa debestelpu skrien kāds stars, kāds atspīdums, kā dvēsele, gars..." Interesanti, ka, pat neietverot dvēseles jēdzienu tēlā, dzejniece to saista ar visdažādākās intensitātes gaismas izstarojumu – mirdzēšanu, spīdēšanu, zviļošanu, blāzmošanu ("Bagāta dvēsele, / Tevi es redzēju, / Kā tu man spīdēji / Bezzvaigžņu naktī" vai arī "Kā tevi notveršu, / Dvēsele dzīvā, / Lai tu man spulgotu /

¹ *Rozentāle M.* Zinaīdas Lazdas pasaules uzskats // Akadēmiskā Dzīve. – 1978. – Nr. 20. – 49.–57. lpp.

² *Dāle P.* Gara problēmas. – R., 1935. – 125. lpp.

Liegajā dziesmā?"). Ieslēptā, implicētā veidā šo saikni ar Dievu ietver arī Z. Lazdas iemīļots dvēseles salīdzinājums ar biti: "Gars tomēr tāluma un bezgalības kaist, / Kur lido dvēseles kā liegi bišu spieti", "Tavu melodiju zeltainā gaisma kā spārni / Paceļ dvēseli biklo, biti no stropa, un nes", "Kā noreibusi bite dvēsele". Dzejniece aktualizē (iespējams, pat neapzināti) bites dažas senās mitoloģiskās nozīmes: bites saistību ar Dievu (kosmogoniskajos mītos bite ir Dieva palīgs viņa pirmcīņā ar Velnu, tā parādās arī kā vidutājs starp pasauli un Dievu), bitē iemiesojas arī nomiruša cilvēka dvēsele.

Krājums "Staru viesulis" tādējādi padziļina "Zaļo vārtu" dzīvības principa izpratni, atklājot dzīvības apgarotību, tās eksistences augstāko jēgu un mērķtiecību. Pasaules (resp. vidējā limeņa) poētiskajā atveidojumā šajā krājumā īpaša uzmanība pievērsta dabas detaļai – griķu druva, āboliņš, lakstīgala, dzeltānie īrisi, siena smarža, ķimenes, dadzis utt. (šāds virsraksts arī dots dzejoļiem nodaļā "Liegā dziesma") ievēd lasītāju latviski lauciniecišķā pasaules iejūtā. Dzejniece ir dziļi saplūdusi ar dabu, tālab arī viņas garīgie pārdzīvojumi tik organiski sakusuši ar to vai gluži otrādi – ir tās rosināti. Dabas pasaule Z. Lazdas dzejā ir daiļa un pārsvarā harmoniska, un viņas attieksme ir humānisma un pietātes caurstrāvota. Realitātes tagadnībā īpaši saistošas Z. Lazdai ir senatnes "piemiņas un zīmes", kuras saglabājušās kā akmenī un pilskalnā, tā arī teiksmās (nodaļā "Teiksmas"), paražās, burvestībās ("Burve", atsevišķi dzejoļi nodaļā "Ļaunais skats") un pašā latviešu valodā. Šīs mūžības zīmes vilina ar kādu minamu, bet nekad neizzināmu būtības noslēpumu. Tās saista pasaules – esošo ar bijušo – un ievēd noslēpumā, neizdibināmajā, kuru pārstāv dzīles, dziļumu tēls ("Guļ dziļi nezināmi / Viss sākums paslēpies / Un elpo nemanāmi / Pats sevī ietvēries"). Nolaisties dabas un esības dzīlēs, nokļūt tuvu pirmbūtībai, pirmpasaulei, pirmlaikiem, minēt pasaules un cilvēka noslēpumu – tāds ir krājuma filozofiskais patoss ("Pārvērtības", "Kur?"). Jautājums – "vai vēl aiz dzīves tālāk ir kur iet?" – cieši saķēdēts ar jautājumu par nāvi, iznīcību. Dzejnieces pamatnostādne izstrādāta jau pirmajā grāmatā,

neizvērš, taču tā ienāk krājumā pastarpināti, caur koncepciju: ievērojot milas liriskas lielo īpatsvaru un pieņemot dzejoli "Tālais dārzs" kā konceptuālu, nākas secināt, ka dārzs apzīmē ideālu, garīguma piesātinātu pasauli, kur iespējama cilvēku vienošanās harmoniskā, augstākas jēgas pilnā mīlestībā. Interesanta arī dārza tēla sasaiste ar putna un tauriņa tēlu. Putnam gan nav tikai palīgfunkcijas nozīme, tas ir patstāvīgs ambivalents tēls. Putns ir cerība ("Tukšumā"), arī gara junditājs un uzmundrinātājs ("Putna dziesma"), bet tas var apzīmēt arī nāvi, iznīcību, bezcerību, neziņu ("Baigums"). Savukārt tauriņš ir "sapnis par pilnīgu dzīvi" ("Tālais dārzs"), arī dvēsele, garīgais cilvēkā ("Tauriņi").

Trimdas realitātes uzslāņota nozīme ir "tālā dārza" kā zaudētās dzimtenes (asociācijas ar biblisko zaudēto paradīzi) ekvivalents.¹ J. Rudzītis, salīdzinot Zviedrijas un Vācijas latviešu dzeju, raksta, ka dzejnieki izolējas no jaunajiem dabas un vides iespaidiem. Ja kaut kas arī ieskanas no jaunā svešumā, tad neiztrūkstošs ir salīdzinājums ar dzimteni.² Visai raksturīgs šai ziņā arī Z. Lazdas dzejolis "Tīringijā", rakstīts Ranisā 1945. gada pavasarī: "Tīringijas kalnajos / Pavasaris mostas. / Varbūt mūsu tīrumos / Ar jau izlien skostas. // Tīringijas ielejās / Staigā aitu bari. / Ko gan mūsu atmatās / Noglauž saules stari?" Jaunās trimdas realitātes aprakstā visbiežāk dominē epitets "svešs" – svešas pilsētas, svešas upes, sveši kalni un lejas, sveša pasaule, ļaudis, svešas rokas un debess, un arī sveša maize, kas dedzina lirisko varoni: "Svešu maizi es laužu – / Deg mana delna – / Kaut būtu tā, Latvija, / Tava zeme melna! // Es bāztu to mutē, / Tā būtu man salda, / Zeme no Latvijas / Velēnu galda. // Tās būtu dzīres, / Kur vēlētos lūgta, – / Ne sveša maize, / Kas deg un ir rūgta." Svešais, svešums tātad atklājas kā naidīgais, ārdošais

¹ "Šis "tālais dārzs" ir viss, pēc kā sirds ilgojas, mūsu cerības, sapņi un arī tuvi tālā Latvijā...", atbild dzejniece." // I. Gr. Zinaida Lazda Tālajā dārzā. – Latviešu Ziņas. – 1947. – 26. VII.

² Rudzītis J. Kopīgais un atšķirīgais Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejā // Rudzītis J. Starp provinci un Eiropu. – Ziemeļblāzma, J. Abučs, 1971. – 131. lpp.

elements, kā nesakārtotības, haosa daļa, kas uzspiesti, bet tomēr ielaužas Z. Lazdas harmonijas un līdzsvara ("daiļuma un gara") pasaulē. Dārzs, koptais, lolotais dārzs, svešumā noreducēts līdz ziedam drupās tāda paša nosaukuma dzejolī.

Ceturtā krājuma "Bēgle" (1949, apkopoti no 1946. līdz 1949. gadam rakstītie dzejoli) virsraksta semantika, salīdzinot ar iepriekšējiem, ir krietni vienkāršāka un visai viennozīmīga – tā nosauc liriskās varones (patiesībā – vienas latviešu tautas daļas) jauno – bēgles, beztiesiska cilvēka, lūdžeja – pazemojošo statusu. Dzejas telpas organizācija pakļauta jaunajai pasaules izjūtai un jaunajai realitātei: priekšplānā, tagadnē – svešās, brūkošās Vācijas valsts kara posts, bet pagātnes nedaudz idealizētajās, smeldzīgajās atcerēs – dzimtene, "Kurzemes krasta vīle" un nākotnes fantāzijā – sapnis par atgriešanos dzimtenē. Īstenības izzīmējumā dokumentāli un emocionāli noslogota ir reālistiska detaļa: drupas, kūpošas krāsmatas, gruveši, kara mašīnas ("Bērns drupās", "Sieva", "Ceļa ainas" u. c.). Taču realitātes atveids notiek arī caur tēlu, zīmīgākie šie – ceļš un smilts. Ceļa semantiskajā zīmējumā svarīgas vairākas nozīmes: pirmkārt, kustība, virzība prom no pazīstamā, tuvā, mīļā ("Aiz manis ceļi gari, / Un vajātājs pēdas sec"), otrkārt, trimdas ceļa bezjēdzīgums mērķa trūkuma dēļ, tas ir ceļš, kura gals nav zināms ("Upe, kur ir tava jūra, / ceļš, kur tu aizvijies galā? – / Pasaule stingusi klusē, / neatbild upe, ne kalns" vai arī "Kur ir tas ceļš, kam miers ir mājas vieta?"). Z. Lazdas interpretējumā smilts tēls ir ambivalents: tas izsaka kā svešo, nezināmo ("Es ceļiniece piekusušu soli / Starp ceļa smilti, akmeni un oli, / Kas nezina, vai vakars nāk vai rīts"), tā arī dzimto, tuvo ("Tava laiva aiziet, / Ko tu kavējies vēl? Tavi draugi sen projām kur kurais. // Tu nevari šķirties. / Kas tevi šie tur? – / – Smilts, oļi, spalva no lizdas..."). Abu minēto nozīmju satuvinājums dzejolī "Ceļa smilts", kas plusēts ar ceļa tēlu, rada vienu no spilgtākajiem krājuma dzejoliem – latviskājos nosvērtībā un mierā iekausēta sava un tautas liktens neizbēgamība, kā arī drosme tā nevarēt.

Z. Lazdu dziļi sāpina ne vien lokālais un personību ska- rošais, ārdošais haoss, nāvīgs ir arī Eiropas kopējais posts, jo Eiropa dzejnieces izpratnē ir sinonīms kultūrai vispār, kuras smalko garu nu samīn rupja vara (dzejoļi "Eiropas posts", "Gēte laiku mijās", "Eiropas vergi"). Taču laikmeta pārdzī- vojums nereti ir tik spēcīgs, ka ne vienmēr dzejniecei izdodas no tā distancēties un pārvērst to mākslinieciskā vispārinā- jumā. Arī dzejnieci pašu nodarbināja jautājums par šo dzejoļu – laikmeta notikumu tiešo rezonētāju – mūža garumu. Z. Lazda vēstulē P. Ērmanim 1948. g. 24. okt. raksta: "Ak, viss tiek samīnāts un apgānīts. Es uzrakstīju pāris dzejoļus par Eiropas vergiem DP, bet tā varbūt nemaz nav dzeja un to nekur laikam arī neiespiedīs. Bet žults izplūda."¹ Turklāt arī vēsturiskā situācija un laikmeta notikumi ir pret dabiski Z. Lazdas harmoniskajai pasaules izjūtai. Tāpēc dzejoļi daž- kārt izskan Z. Lazdai neparastā publicistiskā, pat plakātiskā tiešumā.

Šo laikmeta un dzejnieces pasaules uztveres pretrunu atspo- guļo arī iznīcības motīva risinājums. Brūkošā Eiropa un Latvijas valsts, kara posts un neziņa par savu likteni rosinājuši Z. Lazdai netipisku iznīcības – kā galīga akta – interpretāciju: "Aug tavas (laika – I. K.) straumes / Un saēd visu; / Viss, kas reiz taisīts, / Izirst un grūst. // ... Un viss, kas radies, / Top it nekas." Taču Z. Lazdai organiski piemītošais mūžīgās dzīvības princips nepieļauj iznīcības nepārsūdzamību. Atbilde uz jautājumu – kas visam galā? – tiek meklēta dzejoļos "Tālreģes atbilde", "Būt", "Gudrais un stīprais", un tā izsaka dzīvības nebeidzamību un ciklisko atjaunotni ("Ak, nebūt tomēr ir vēl vairāk būt!" vai arī "Ir cita esme, / Ko neskar laiks").

Dzīves haosa, iekšējā diskomforta, sašķeltības izteikšanai lieti noder jau "Tālajā dārzā" iekoptais pretstatu princips: diena – nakts ("Glāb mani no dienas posta, / Ļauj tevī nogrimt, nakts!"), svešums – dzimtenē, tagadne – pagātne, šo opozīciju modifikācija ir arī atmiņas (dzej. "Svētku ābele"), sapnis (dzej. "Mežā"), kas jo spilgti izsaka pretstatījumu ("Es

¹ LARAS Lapa. – Nr. 39. – 11. lpp.

sapņos staigāju mežā, / kas sniega sudrabā / Bij sarmas pieputējis / Un klusēja baltumā. [...] Es nezināju, kur esmu, / Tad pēkšņi attapos: / Tas bija lejas mežā / Pie mājām, kur kavējos"). Arī haosa pasaulē Z. Lazda tomēr spēj saglabāt mūžības perspektīvu (līdzīgi kā iznīcības motīva risinājumā) un nenoslīdēt tikai tagadnes pasaulē, kas spēj sniegt vien bēdas, sāpes un zaudējuma izjūtu. Krājuma mūžības zīmes ir sniegs (dzejolis "Cilvēks un laiks"), upe (dzejolis "Pie upes" – "Nāc paglābies niedrās un zālēs, / Līdz zvaigznes uzlec un riet, / Kopā ar mūžīgo elpu, / Ar upi, kas plūzdama dzied"), pūpols tāda paša nosaukuma dzejolī.

Krājumā "Bēgle" Z. Lazda atsakās no iedziļināšanās pasaulē, tajā dominē pārpersonisks laikmeta skatījums.

1949. gada oktobrī tika izklīdināta Fišbahas noņemšana. 1950. gada sākumā divu nedēļu garš jūrasceļš aizveda Z. Lazdu uz ASV. 13. janvārī Ņujorkā viņa nokāpa krastā un pāri visam kontinentam devās uz Oregonas štata Sēlemas pilsētu. Pirmais iespaids par Amerikas zemi bija visai nepievilcīgs, tā viņai šķita neglīta, nekopta, tukša, baigas likās arī lielās pilsētas Ņujorka un Čigāka. Taču brauciena grūtumu nedaudz izkļiedēja kāds mazs, bet gaišs prieks: "Tikai tuvojoties Oregonai, sāka rādīties egles un vēl kas – sniegs. Nosnigušas egles. Tas mūsu noplakušās sirdis drusku pacēla. Un tiešām, kad iebraucām Portlandā un drīzi pēc tam devāmies ar autobusu uz 50 jūdžu attālo Sēlemu pa jauku, gaišu sniegainu ziemas dienu – es sāku ticēt, ka tā ir laba zīme un varbūt tik briesmīgi nebūs. [...] Es domāju – mīļais sniegs, tu esi atnācis mūs saņemt un palīdzēt ar savu balto tīro vizēšanu, ar savu silto villaini. [...] Kad ir sniegs – es nejūtos viena."¹ Sēlemā dzejniece strādāja par mājkalpotāju kādā ģimenē. 1950. gada augustā Z. Lazda pārcēlās uz Portlandu, jo tur viņa bija sameklējusi labāk atalgotu slimnieku kopējas darbu Ēmanuēla slimnīcas ortopēdiskajā nodaļā. Bez maizes darba, kas paņem krietnu daļu laika un dzejnieces

¹ Z. Lazda vēstulē P. Ērmanim 1950. g. 27. janv. – LARAS Lapa. – Nr. 39. – 16. lpp. Šī iespaids rezultāts ir dzejoļu cikls "Sniegs svešā zemē" krājumā "Saules koks".

spēku,¹ viņa tomēr atrod iespējas arī literatūrai – presē tiek publicēti raksti par nacionālām un audzināšanas problēmām, recenzijas un īsas literāras apceres.

1955. gadā Z. Lazda pārcēlās uz Kalifornijas pavalsts Berklijas pilsētu, kur atkal strādāja par slimnieku kopēju, bet 1956. gada pavasarī iznāca viņas pēdējā dzejoļu grāmata "Sauls koks" (Kultūras fonda godalga), kurā apkopoti Amerikas posma dzejoļi. Kompozicionāli nodaļās tie vienoti pēc satura un noskaņas principa. Taču konceptuāla nozīme dzejnieces skatījumā uz pasauli – un tieši pēckara pasauli – ir nodaļu emocionālai virzībai: no traģisma un sūpēm par dzimtenes zaudējumu, par samītajiem tautas brīvības un neatkarības ideāliem un veltīgajiem upuriem līdz ticībai neizbēgamai taisnības uzvarai.

Ja "Bēglē" jaunās dzīves īstenības pārdzīvojums izlaužas ekspresīvi jūtu tiešamībā, tad "Sauls koks" uzlūkojams par liriskās varones (arī autores) stabilizēšanās krājumu: notikusi psiholoģiska adaptēšanās jaunajā situācijā, pat haosa zināma sakārtošana, daļēja iedzīvošanās. Varbūt līdzsvarošanos noteica arī prāta vadītā atjauta, kas nāca pirmo trimdas gadu cerības vietā – ka mājās atgriešanās, vismaz viņas mūžā, nebūs iespējama, un tātad liktenis pieņemams tāds, kāds nu tas ir. Taču sirds dziļumos jaunās

---

¹ Z. Lazdu sāpināja trimdas dižvīru mazā interese par māksliniekiem un latviešu kultūru, par to viņa rakstījusi Z. Mauriņai vēstulē 1955. g. 12. janv. : "Mana iespēja ko vairāk rakstīt nav nevienam vajadzīga. Tikai man pašai varbūt, par to man nav nekādu ilūziju. Es varu nosprāgt kā zivs kaut kuru brīdi, nekas nepakustēsies. Kāds uzrakstīs avīzē kādu liekulīgu nekrologu, un tas viss. Lieli stipri zaļokšņi tēvaiņi pelnī lielas algas un dikdieno pie Amerikas Balss un citās komitejās un pasmejas, ka kādi dzejnieki iet bojā. Lai! Ja viņi mūs var izlietot savai reklāmai, tad viņi mūs atceras, vairāk nekā. Jā, es dzīvoju slimnīcai, jo tā paņem visu manu galveno laiku – 40 stundas nedēļā. Nez kādi ģēniņi vēl ko lielu saraksta, kad viņi nostrādājušies fiziski 40 stundas nedēļā. Klāt vēl nāk braukšanas, sevis un telpas aptīršana, ēdiena pagatavošana." *Mauriņa Z. Sauls koka meklētāja // Zinaida Lazda. Dzejnieces piemiņai veltīts rakstu krājums. – Čikāga, 1963. – 140.–141. lpp.*

dzīves telpas pieņemšana nebija notikusi.¹ To pierāda Latvijas doma liriskās varones sirdī ("Aiz zemes apaļuma ir tā vieta, / Kur manas domas iet" – dzejolis "Tā vieta", arī "Vakars") un Latvijas vaibstu meklēšana svešatnē: "Izgāju mežā pie kokiem, / Svešs bija sils [...] // Bet piestājoties pie egles, / Pie priedes sārtās, / Pēkšņi man likās, es būtu / Kaut kur pie jūras, pie Bārtas... // Es noliecos cieti pie zemes, / Melnās brīnumu sauļas, / Un ieraugot skudru ceļu, / Šķitos esam pie Gaujas. // Pie saknēm paliku klusām, / Pavisam pie zemes.." (dzejolis "Mežā"). Taču, kā izrādās, atgriešanās pie zemes ir vienlaikus atgriešanās (kaut arī tikai ilūzijā, realitātes nebalstīti) pie Z. Lazdas pasaules izjūtai tik svarīgās harmonijas. Te nu "Saules koks" saslēdzas ar "Zaļajiem vārtiem", kaut arī pēdējās grāmatas harmonija nav "Zaļo vārtu" harmonija, jo tai pietrūkst organiskuma, tā ir trausla – vairāk prāta un gribas veidota. Saikni ar "Zaļajiem vārtiem" apliecina arī atgriešanās pie totālā pasaules skatījuma jeb dzejnieces vārdiem – spirituālā universālisma, atzīstot, ka "uzvara pieder garam": "Dzīvība uzveiks / Un taisnais gars."² "Pamatos viss ir viens" – saka dzejniece un harmoniju atrod atkal dabā ("Es biju mežā pie kokiem. / Kur lai es ietu? – // [...] Kaut mežs mani pavadītu, / Zaļā dzīvības sēja!") un vasarā (dzejoli "Vasaras dārzā" u. c.).

Šāds harmonijas meklējums, faktiski dzīvības un gara mūžīguma apliecinātāja ir arī mitoloģiskā poēma "Saules koks" krājuma beigās. Deviņdaļīgā poēma 305 rindās realizē Z. Lazdas pretenziju uz garāku mitoloģisku dzejojumu, jo, kā zināms, 30. gadu beigu darbs "Pazeme" netika pabeigts. Iespējams, ka tieši noteikti laikmetiski apstākļi aktualizē un piešķir nozīmi mītam. Tā J. Veseļa teiksma par Saules koku publicēta 1942. gadā,³ pašā bezcerīgākajā vācu okupācijas

¹ Rakstnieks V. Kārklīšs atceras dzejnieci sakām: "Rūgtā trimdas maize ir jānorij, bet to nevar sagrēmot." // Zinaīda Lazda. Dzejnieces piemiņai veltīts rakstu krājums. – Čikāga, 1963. – 383. lpp.

² Lazda Z. Mana grāmata "Saules koks" // Lazda Z. Ogle. Dzejoļi, raksti, runas. – Vaidava, 1960. – 16. lpp.

³ Pirmpublicējums žurnālā "Latvju Mēnešraksts". – 1942. – Nr. 1.

laikā. Arī Z. Lazdas poēmu rosinājuši kara un jo sevišķi pēckara dramatiskie notikumi – Latvijas neatkarības zaudēšana, latviešu tautas malšana dzimtenē un izklišana pasaules vējos, varmācība un tautu likteņu laušana, resp., varas, brutalitātes īsbrīža triumfs. Ar šo poēmu dzejniece sniedza savu situācijas skatījumu un vērtējumu. V. Kārklīņš atstāsta Z. Lazdas teikto par vēl nepabeigto poēmu: "Saules koks ir sens mītoloģisks priekšstats," dzejniece paskaidro un atceras dainas vārdus: "Jauni vīri veci kļuva, to kociņu meklējot... Saule dažkārt dainās parādās kā koks. Tas ir arī koks, ko saule lecot apspīd pirmo. Saules koka zarus plosa dažādi vēji. Bet tas nav iznīcināms, jo saules koks ir dzīvības simbols."¹

Savai poēmai Z. Lazda visai daudz pārņēmusi tiešus mītoloģiskus priekšstatus (Saules debesu ceļa nobeigums vakarā pie apvāršņa, Saules zirgu nomaiņa ar laivu, Saules diešana u. c.), atsevišķās reizēs tos arī modernizējot. Tā, piemēram, Z. Lazdas Saules koks ir egle, kas "tumsusi šalko", bet tautasdziesmās tas parasti ir lapu koks – ozols, liepa, bērzs, ābele, vītols vai lazda, tāpat arī ar Saules koku saistītie epitēti tautasdziesmās visbiežāk ir izteikti ar dārgmetāliem – zeltu vai sudrabu, kuri spēj atainot gaismas parādības. Arī Saules koka atrašanās vietu Z. Lazda izvēlējusies maz tipisku – "Vidū jūrā dus akmens, / Vidū jūrā dus kalns. / Uz tā kalna, uz akmens / Egle tumsusi aug." Jāteic, ka pārāk tiešie, mākslinieciski nepārradītie mītoloģiskie ievēdumi – tāda it kā folkloriska ornamentēšana – ir arī poēmas vājums. Spēcīga ir poēmas pēdējā daļa "Divi jātnieki izjāja laukā...", kas iznes dzejnieces pamatdomu par dzīvības, gara, līdz ar to patiesības nezūdamību un uzvaru: "Divi jātnieki sajāja kopā – / Jaunas krustceles saveda tos. / Ilgi, ilgi tie lūkojās kopā / Zvaigznēs kā sudraba ciekuros. // Milzīga egle pacelta gaisos / Staroja it kā brīnuma koks. / Tumšā naktī – puteņos baisos / Zemi bij apjūmis saules koks. // Vakari, rīti sakusa kopā, / Visa pasaule spīdēja līdz. / Ienaيدا bulta palika stopā, / Un pār pasauli šķilās rīts."

¹ *Kārklīņš V.* Sastapšanās un šķiršanās. // Zinaida Lazda. Dzejnieces piemiņai veltīts rakstu krājums. – Čikāga, 1963. – 383. lpp.

Līdzsvarošanas, stabilizēšanas bez jau pieminētā aprāda arī Jāņu motīvs un ar to saistītie tēli (dzejoļi "Madaras", "Austra, zeltojies!", "Jāņu vējš", arīdzan "Rīta lietus"). V. Viķe-Freiberga apcerē "Senā latviešu dievestība", akcentējot Jāņu nozīmi gadskārtu ciklā ziemeļu zemkopju tautām, raksta: "Saule, kas tikko uzkāpusi debesu kalna augstākā vietā, no tā brīža atsāk savu gaitu no kalna lejup. Jāņi ir tātad pārejas punkts no viena pasaules stāvokļa uz otru; tie ir kā vārti, kuros stāv divgalvīgais dievs, par ko runā hronikas un kas tāpat kā romiešu Januss ar vienu seju skatās atpakaļ pagātnē – ar otru uz priekšu, nākotnē."¹ Z. Lazdai Jāņu uztverē nozīmīgs ir pats dabas likums – mūžīgs un neapstrīdams (neatkarīgs no ģeogrāfiskās atrašanās vietas – "Svešā dārzā, apskrējis lokus, / Jāņu vējš mani planda un plēs", kā arī šo svētķu, pārdzīvojuma psiholoģiskā puse – noticēt "līgo!" dzīvinošajam un atdzemdinošajam garam vispār: "Pasauli, sagrautu varmāku baigu, / Sena Jāņu meldija cels, / Un no jauna skaidrotu vaigu / Zemes dārzi un pakalni zels, / Zaļos un zels."

Vienlaikus "Saules koks" ir arī trimdas traģēdijas krājums – ne vien tai nozīmē, ka tas atklāj trimdinieka dzimteni un līdz ar to arī visu zaudējuša cilvēka traģiku, grāmata ir traģiska pašai dzejniecei. Visai precīzi galveno pretrunu noformulē kāda zviedru avīze, kura informēja lasītājus par Z. Lazdas apbedīšanas ceremoniju 1958. gada 14. jūnijā: "Kad zeme, kuru viņa (Z. Lazda – I. K.) tā mīlēja, nokļuva zem svešas varas, dzejnieces iekšējā harmonija pārvērtās spītā, viņa rakstīja dzejas pretestības un cīņas garā."² Faktiski tā jau ir disonanse starp harmonisko pasaules izjūtu un cīņas dzejai neapšaubāmi nepieciešamo ideoloģisko, gribas, didaktikas momentu, kas, nebūdams Z. Lazdas mākslinieciskajai domāšanai tuvs, šad tad vērš dzejas frāzi deklaratīvu, kailu, metaforiski neapaudzētu.

1956. gada novembrī Z. Lazda neārstējami saslima ar Hodžkinska slimību, un 1957. gada 7. novembrī viņas mūžs

¹ Viķe-Freiberga V. Dzintara kalnā. – Monreāla, 1989. – 115. lpp.

² Citēts pēc krāj.: Zinaida Lazda. Dzejnieces piemiņai veltīts rakstu krājums. – Čikāga, 1963. – 421. lpp.

noslēdzās Sēlemā Memoriāla slimnīcā. Dzejnieces mirstīgās atliekas pārpelnoja un pēc viņas vēlēšanās nākamā gada 13. jūnijā pelnus pārveda uz Zviedriju. Par apbedīšanas ceremoniju 14. jūnijā, aizvesto piemiņas dienā, stāsta rakstnieks V. Kārklīšs: "No Gringes – Sisnes ciema (Gotlandes salas austrumu krastā – *I. K.*) zvejnieku ostas [...] prāvā laivā [...] urnu izveda ārpus teritoriālajiem ūdeņiem, kur to trīs ar pus jūdzes no krasta, 40 metru dziļā vietā, svinīgā ceremonijā [...] gremdēja Baltijas jūras viļņos, kā dzejniece to bija vēlējusies. Bronzas urnai bija piestiprināts akmens atsvars, kādu zvejnieki lietā tiklu noenkurošanai, un tā bija ietīta Latvijas nacionālajā karogā. Austra Ozoliņa (dzejnieces skolniece, ar viņu laivā vēl atradās J. Grīns, K. Dziļleja un V. Kārklīšs – *I. K.*), no kuras rokām pelnu urna nogrima viļņos, bija tērpusies Vidzemes novada tautas tērpā. Dzejnieces pelnu urnai ūdenī nogrimstot, redaktors Jānis Grīns teica dažus atvadu vārdus, pavadītāji iemeta viļņos līdzī atvestos ziedus – sarkanās rozes un baltas maijpuķītas. Īsās, bet aizkustinošās ceremonijas nobeigumā pavadītāji nodziedāja valsts himnu."¹

Tā svešā zemē jūras kapos noslēdzās Zinaīdas Lazdas mūžs. Dzejniecei piemita cēla latviska pašapziņa, neizmērojama dzimtenes un tautas mīlestība, harmonijas un daiļuma alkas. Viņas dzeja bija atzīta, taču liktenis lēma svešu zemju rūgto maizi un gandrīz četrdesmit piecu gadu aizmirstību dzimtajā zemē.

---

¹ *Kārklīšs V.* Sastapšanās un šķiršanās // Zinaīda Lazda. Dzejnieces piemiņai veltīts rakstu krājums. – Čikāga, 1963. – 416.–417. lpp.

ELVĪRA KOCIŅA
(1902–1977)

Brīvajā Latvijā atkal izdoti Elvīras Kociņas romāni. Ne vienam vien mūsdienu lasītājam viņas vārds bija pilnīgi svešs, jo padomju okupācijas laikā Elvīras Kociņas vārds netika minēts. Taču 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā lasītāji pazina Elvīru Kociņu kā saistošu rakstnieci. Viņas labākie romāni arī mūsdienās lasāmi ar interesi, tie valdzina ar dzi- viem raksturiem, patiesīgām sava laika dzīves ainām, ar autores savdabīgo pasaules redzējumu.

Elvīra Kociņa nākusi pasaulē Rīgā 1902. gada 5. novembrī vienkāršu ļaužu dzimtā, viņa bijusi trešais bērns Lapsiņu ģimenē. Elvīras tēvs – cilvēks ar pamatskolas izglītību, ar skaistu balsi, mūzikas un vijolu mīļotājs, sapņotājs bez noteiktas nodarbošanās. Daudz kas no tēva mūža iedzīvināts vecā Gaigala tēlā romānā "Mantojums". Par māti rakstniece saka: "No tām druskām, kas palika no sagrauvušiem tēva plā- niem, viņa spēja mūs, bērnus, paēdināt un izskolot."¹

Pirmā pasaules kara laikā Lapsiņu ģimene, tāpat kā dau- dzi latvieši, devusies evakuācijā uz Tērbatu, pēc tam uz Mas- kavu. Tur rakstniece mācījusies grāfienes Saltikovas vadītājā ģimnāzijā. Rakstniece atceras, ka bijusi šai skolā vienīgā lat- viete, vienīgā no zemnieku kārtas un vienīgā luterticīgā, taču jutusies brīnišķīgi, un Maskavas skolas laiks palicis vislabā- kajā atmiņā.

Pēc Lapsiņu atgriešanās Rīgā Elvīra beigusi Lišinas

¹ *Zeltiņš T.* Pašportreti. – Ņujorka, 1965. – 178. lpp.

ģimnāziju. Tad rakstniece studējusi Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes Romāņu nodaļā.

Jau skolas gados Elvīra ir iepazinusies ar karavīru Juri Kociņu, un, kad Juris beidzis karaskolu, viņi apprecējušies.

Elvīra Kociņa nepieder tiem, kas jau skolas gados darbojušies ar sacerēšanu. Pirmo literāro darbu – lugu – viņa nosapņojusi un pēc tam uzrakstījusi 29 gadu vecumā. Luga parādīta Paulai Jēgerei-Freimanei, pazīstamā kritiķe E. Kociņai ieteikusi to iesniegt Nacionālajā teātrī. Luga "Lidotājs" iestudēta 1933. gadā, galvenās lomas tēloja Ludmila Špilberga, Alise Brehmane, Jānis Lejiņš. 1933. gadā periodikā ir vairāk nekā piecpadsmit recenziju par jaunās rakstnieces debiju, lielākoties ļoti kritiskas. Tā A. Čaks raksta, ka darbs ir stipri diletantisks. "Savās izjūtās drāmatīķe slīd pa virspusi, valoda gaužām vienmuļa, bezkrāsaina un darba sākumā pat dzejiski nebaudāma; neko labu nevar teikt arī par uzbūvi. Autore skatītājus grib apburt un iespaidot ar pārlicīgu sentimentalitāti un asarainību."¹ Jānis Veselis raksta, ka lugā nav varoņu, bet ir shematiskas ēnas, "dialogi visumā vienmuļi, nodēlētās frāzes, tendence – sentimentāli sažēlināt".²

Elvīra Kociņa uzrakstījusi pēc tam vēl citas lugas, bet izrādītas tās nav. 1936. gadā periodikā parādās viņas korespondences no Parīzes. Tad rakstniece pievēršas romāna žanram. Viņas romāni "Pirms pusnakts" (redakcija to pārdēvējusi par "Pēdējo laimi", "Atpūta", 1937, Nr. 652.–660.), "Dārzniece" (1940) un "Divi likteņi" (1938, grāmatā – 1942) piedzīvo pirm-publicējumus žurnālā "Atpūta". "Mantojums" (1943) publicēts avīzē "Tēvija".

1940./41. gads smagi skar rakstnieci – izsūtīts tiek viņas vīrs, Latvijas Armijas virsnieks.

Tā jau ir cita Elvīra Kociņa, kas kara laikā (1942–1943) Rīgā raksta savu vienīgo vēsturisko romānu "Dievi dusmo" (izd. 1952. g. Oldenburgā). 1944. gadā, fronteī tuvojoties, rakstniece dodas emigrācijā uz Zviedriju. Tur tapis plašais romāns "Eiropas vārtos" (1951), kurš tulkots vācu valodā un publicēts

¹ Čaks A. Lidotājs // Domas. – 1933. – Nr. 4. – 313. lpp.

² Veselis J. E. Kociņas drāma Lidotājs // Daugava. – 1933. – Nr. 4. – 382. lpp.

arī kādā Šveices avīzē. 1952. gadā Elvira Kociņa pārceļas uz ASV.

Amerikā rakstniece dzīvo galvenokārt Kalifornijā – Palo Alto, Losandželosā un Sanfrancisko, dzīves pēdējos gados arī Hjūstonā, Teksasā. Amerikas trimdas gados uzrakstīts romāns "Jādzīvo vien ir" (1974) par to, kā latvieši iejūtas (vai arī neiejūtas) Amerikā. Atkārtoti izdots romāns "Mantojums" ar nosaukumu "Skan mantotā stīga" (1974). Rakstniece ir sacerējusi publicistiskus rakstus, stāstus, uzrakstījusi lugu "Afrodītes templis un māte", kas nav izrādīta. Atsevišķi stāsti publicēti periodikā, taču raženā daiļrades straumē ir apskūti. Smags ir nogurums pēc maizes darba, moka acu slimība. Pārāk daudz rakstnieces dzīvē salauzts 1941. gadā un pārāk daudz nozīmējusi dzimtenes zaudēšana. Savu autobiogrāfiju rakstniece pabeidz ar vārdiem: "Ir cilvēki, kas uzvar apstākļus, un ir cilvēki, kas pakļūp zem laikmeta smagajiem riteņiem, un es esmu viena no tiem."¹ Rakstniece mirusi 1977. gada 24. jūlijā Kresentsitijā, Kalifornijā, ASV, apglabāta Palo Alto, Kalifornijā.

* * *

E. Kociņas pirmā publicētā romāna "Pēdējā laime" centrā jauna sieviete Elga, kuru atstājis mīļotais cilvēks, un vienlaikus viņa uzzinājusi, ka ir smagi slima ar tuberkulozi. Laulības dzīvei krāto naudu Elga nolemj iztērēt braucienam uz ārzemju kūrortu. Romāns būtībā veltīts diloņslimās Elgas piedzīvojumiem Bulgārijā, Varnā, kur viņa, cenšoties atlikušo dzīves brīdi aizvadīt "skaisti", staigā pa restorāniem, un viņā iemīlas viens vīrietis pēc otra. Cilvēku attiecībām daudzviet trūkst psiholoģiskās motivācijas, romānam nav īpašas mākslinieciskas vērtības, un to var uzskatīt tikai par mēģinājumu prozā.

Rakstnieces turpmākajā romāndaiļradē saskatāmi vairāki periodi. Pati E. Kociņa par to raksta: "Šos romānus esmu

¹ Zeltiņš T. Pašportreti. – Ņujorka, 1965. – 181. lpp.

uzrakstījusi dažādos laikmetos, katrā no šiem dzīves periodiem arī pati būdama gluži citāda persona."¹ Pirmais ir agrīnais daiļrades periods, kad rakstnieces romānu centrā ir jaunas sievietes – Liene ("Dārzniece"), Ruta un Baiba ("Dīvī likteņi"), Maija ("Mantojums"), kuras ar mērķtiecību un darbu spēj sasniegt stāvokli sabiedrībā, saglabājot un attīstot sirds iejūtību, izkopjot garīgās vērtības.

Grāmatā pirmais iznācis romāns "Dārzniece". Tā galvenā varone Liene ir skaista, talantīga sieviete, kas studējusi vēsturi un uzstādījusi slēpošanas rekordus. Viņas vīrs Ivars slēpojot krīt, pēc tam progresē karā gūtā ievainojuma sekas, un Ivars kļūst par gulošu slimnieku. Lai pastāvīgi būtu pie vīra, Liene sāk citu dzīvi – viņi pārvācas uz mājiņu laukos, kas mantota no tēvoča, un nolemj iekopt dārzniecību. Jau otrās nodaļas sākumā teikts, ka pagājuši pieci gadi, Liene guvusi panākumus, viņai ir jauna, liela māja, siltumnīcas, kurās jau februārī zied rozes un briest tomāti.

Tikai tad īsti sākas sižets. Starp Lieni un viņas vasarnieces pielūdzēju Udo rodas savstarpējas simpātijas. Lienes attieksme pret Udo, viņas pārdzīvojumi, mainīgās noskaņas, cīņa ar sevi veido romāna tālāko darbību.

Psiholoģiski labi pamatota Udo pievēršanās Lienei. Sieviešu aplidotajam vīrietim labprātīgā ieslodzījumā dzīvojošā sieviete sākumā šķiet interesanta iespēja pārbaudīt savu neatvairāmību. Lienes pretestība iekvēlina arvien vairāk. Tikai pamazām viņa jūtas vēršas nopietnībā. Ivars ir bruņniecisks līdz galam, viņš saka Udo: "Lienei par smagu dzīvot kopā ar mani. Ēmiet viņu līdz." Udo atbild: "Liene nav paņēma."²

Liene savukārt nevis par katru cenu grib saglabāt uzticību vīram, bet noskaidrot pati sev, ka šī uzticība Ivaram un kopējam liktenim visvairāk vajadzīga viņai pašai, jo "viņa atkal lieku reizi guvusi pārlicību, ka jābūt uzticīgai savai būtībai līdz galam".³ Udo, aizbraucot uz ārzemēm, aizved līdz

¹ Zeltiņš T. Pašportreti. – Ņujorka, 1965. – 181. lpp.

² Kociņa E. Dārzniece. – R., 1940. – 123. lpp.

³ Turpat, 65. lpp.

atmiņas par Lienu kā par savas zemes sievietes ideālu: "Mana Liene, mana dzimtene."

Pašas Lienes ideāls ir vecā zemniece Dzeguzēnu Ieviņa, Lienes labais gars un padomdevēja, tautas gudrības glabātāja, zālīšu un "vārdu" zinātāja. Ieviņa ievada Lienu lauku dzīves praktiskajās gudrībās, taču visnozīmīgākais ir vecās sieviņas gaišais garīgais spēks, sirsnība, viņas dabiskā attieksme pret visu pasauli. Sākumā Lienu pārsteidz, ka "Ieviņa izturas tā, it kā šinīs mājās nebūtu nekādas nelaimes, it kā te ritētu dzīve tāpat kā visur".¹ Romāna gaitā Liene pati iegūst šādu dabisku attieksmi pret savu dzīvi. Otrs Lienes paraugs ir bagātā Ārgaļa kundze, Cēsu pati cienījamākā dāma, allaž stingri pārliecināta par sevi un savas dzīves negrozāmo kārtību. "Lienei kaisla vēlēšanās ieiet Ārgaļa kundzes stingrajā un drošajā pasaulē."² Tā abas sievietes, kurās Liene saskata savu ideālu, ir vecas, dziņu un kaislību laikmets viņām jau sen aiz muguras, mūža gaitā viņas ieguvušas stabilitāti un apskaidrību.

Romāns apliecina E. Kociņas spēju atklāt sievietes dvēseli un rakstnieces ciešo pārliecību, ka bezdomu padošanās kaislības vilinājumam nav iespējama, ja sieviete grib saglabāt savu ētisko kodolu, saskaņu ar sirdsapziņu. Šis iekšējais konflikts gan pirms, gan pēc E. Kociņas daudzkārt apspēlēts latviešu literatūrā (līdz pat R. Ezeras "Akai"), un konflikta atrisinājums acīmredzot sakņots latviešu sievietei raksturīgajā mentalitātē, latviešu tautas ētikā.

Romāna "Divi likteņi" ekspozīcijā tēlots skolas izlaidums, kurā lasītājs ierauga galvenās varones – bagātā Lāčgalvu saimnieka vienīgo meitu Baibu Strautiņu un nabaga atraitnes meitu Rutu Priednieci, pirmo skolnieci klasē. Jau pašā sākumā rakstniece varones glezno asā kontrastā no visiem viedokļiem: bagāta – nabaga, slinka – čakla, bezrūpīga – nobažījiesies par nākotni. "Ruta neredz ziedošos kokus, nejūt smaržīgo gaisu. Viņa noskumusi un nogurusi. Viņai nav nekā

¹ Kociņa E. Dārzniece. – R., 1940. – 11. lpp.

² Turpat, 67. lpp.

cita kā kaila dzīvība, gatavības apliecība ar piecniekiem un rūpes par rītdienu."¹

Turpretī Baibai "dzīve liekas svētki, kur viņa – Baiba Strautiņa – ieradusies brīnišķīgā tērpā".² Ruta ir lēna, mierīga, apdomīga. Baiba "joņo kā vējš", "iet kā atspole"³. Arī viņu nākotne rādās atšķirīga. Ruta sāk strādāt Finanšu ministrijā putekļainās telpās ierēdņu tenku un savstarpējās nenovīdības atmosfērā, Baibu bildina Lāčgalvu pārvaldnieks Juris. Rutai priekšā gari, maizes darba pilni gadi un nezināma nākotne, Baibai – saulaina, droša, pārticīga dzīve.

Taču lauku dzīve un darbs Baibai ir sveši un neinteresanti, un vēl pirms kāzām viņai ienāk prātā par tēva pūram doto naudu aizšauties uz Parīzi. Te īsti sākas romāna sižets – divu atšķirīgu likteņu risinājums. Darbība paralēli rit Parīzē un Rīgā. Rutas ceļš ir vienīgi neatlaidīgs, paš aizliedzīgs darbs, kamēr viņa kļūst par ārsti. Specialitātes izvēli – plaušu slimības – rakstniece motivē ar personisku pārdzīvojumu – Rutas talantīgā māsa mirst ar tuberkulozi. Konsekventa ir Rutas atteikšanās no jebkādam izpriecām, arī no bagāta pielūdzēja. Grāmatas beigās, kad Ruta jau šķiet neglābjama vecmeita, ir viņas likteņa *happy-end*, Ruta atkal satiek jaunībā iemīlēto Andri Krastu, kas pēc klejojumu gadiem atgriezies dzimtenē, un viņi uzsāk kopīgu dzīvi.

Rakstniece gribējusi tēlot Rutu kā viengabalainu un harmonisku personību ar neparastu gribasspēku, kurai gan ir īsi, nenozīmīgi vājuma mirkļi, taču nav nekādu šaubu, novēršanās no mērķa, atkāpšanās. Taču iznācis psiholoģiski plakans, neinteresants tēls, tāds, ko vēlākajos gados apzīmēja ar vārdiem "pozitīvā varone" vissliktākajā nozīmē. Rutas tēlam neapšaubāmi ir didaktiska pieskaņa – neatlaidīgais darbs un uzticība jaunības mīlestībai galu galā tiek bagātīgi atalgoti.

Mainīgāks, dažādos pavērsienos tēlots un tādējādi arī mākslinieciski interesantāks ir Baibas raksturs. Bez mātes augusī izlutinātā meitene, kurai nekas nav bijis liegts,

¹ Kociņa E. Divi likteņi. – R., 1942. – 6. lpp.

² Turpat.

³ Turpat, 13. lpp.

izbauda dzīves traģiskās puses daudz dziļāk nekā taisnprātīgā Ruta.

Parīzē Baiba apjauš savu mākslinieces aicinājumu, cītīgi studē un strādā, taču viņas sapnis ir kā mirāža – meitene sekmīgi beidz studijas, par savām skulptūriņām iegūst godalgas, ar avantūristiskās marķīzes palīdzību pat īsu laiku nonāk slavas spožumā, viņai ir draugi, ir piedzīvojumi, ir mīļākie, taču nav cilvēka, uz kuru varētu paļauties kā uz klinti, kāds nepieciešams ikvienai sievietei un it īpaši sievišķīgi trauslajai Baibai. Ar gadiem viņa saprot: "Tikai darbs un mīlestība ir vērtība. Šī saderība ir nepieciešama." Laimi neatnes ne īslaicīgā slava un bagātība, ne mēģinājums pēc klejojumu gadiem dibināt laulības dzīvi ar itālieti Flavio.

Saviļņojoša ir Jura un Baibas atkalsatikšanās Lāčgalvās: viņi vēl joprojām viens otru mīl, taču Jurim ir bērni, viņš ir dziļi ieaudzis savā ģimenē. Uz sievas pārmetumiem Juris atbild: "Tev ir daudz taisnības, Ilz. Jā, es mīlu Baibu, bet, ja man tagad jāatstāj tevi, es apgrieztu savai dzīvei saknes.

Es nepiederu viss ne tev, ne Baibai. Tā nav mana vaina."¹

Baibas iekšējās pretrunas nav atrisināmas; gluži simboliski viņas mūža pēdējās dienas pāriet uz kuģa, kas brauc no Eiropas uz Ameriku un atpakaļ.

Kā skumjš, bet gaišs noslēguma akords izskan izstādes aina Rīgā pēc Baibas nāves, kurā Jura meitiņa Annele ierauga atveidotu savu tēli un ābeļdārzā ieskrējušo zaķīti. Dzīves laikā Baiba nav apzinājusies savu latviskumu, kas palicis nesaprasts Parīzē, slavu dzimtenē viņa iemanto pēc nāves. Tā metaforiskā nozīmē arī Baiba ir izlauzusies "*per aspera ad astra*" un sasniegusi cerēto.

E. Kociņa ir pārliecināta, ka bez darba un mīlestības cilvēkam nepieciešams vēl trešais atbalsta punkts – dzimtene. Baibai tās pietrūcis.

Pretstatot Rutas un Baibas raksturus, rakstniece izvēlas kontrastējošas situācijas. Ruta tēlota galvenokārt ikdienas dzīvē, tur ir vieta viņas paraugčaklumam un paraugiejūtībai, tur atplaukst viņas sirsnība un līdzjūtība pret slimo māsiņu

¹ Kociņa E. Divi likteņi. – R., 1942. – 245. lpp.

cita kā kaila dzīvība, gatavības apliecība ar piecniekiem un rūpes par rītdienu."¹

Turpretī Baibai "dzīve liekas svētīki, kur viņa – Baiba Strautiņa -- ieradusies brīnišķīgā tērpā".² Ruta ir lēna, mierīga, apdomīga. Baiba "joņo kā vējš", "iet kā atspole"³. Arī viņu nākotne rādās atšķirīga. Ruta sāk strādāt Finanšu ministrijā putekļainās telpās ierēdņu tenku un savstarpējās nenovīdības atmosfērā, Baibu bildina Lāčgalvu pārvaldnieks Juris. Rutai priekšā gari, maizes darba pilni gadi un nezināma nākotne, Baibai – saulaina, droša, pārticīga dzīve.

Taču lauku dzīve un darbs Baibai ir sveši un neinteresanti, un vēl pirms kāzām viņai ienāk prātā par tēva pūram doto naudu aizšauties uz Parīzi. Te īsti sākas romāna sižets – divu atšķirīgu likteņu risinājums. Darbība paralēli rit Parīzē un Rīgā. Rutas ceļš ir vienīgi neatlaidīgs, paš aizliedzīgs darbs, kamēr viņa kļūst par ārsti. Specialitātes izvēli – plaušu slimības – rakstniece motivē ar personisku pārdzīvojumu – Rutas talantīgā māsa mirst ar tuberkulozi. Konsekventa ir Rutas atteikšanās no jebkādām izpriecām, arī no bagāta pielūdzēja. Grāmatas beigās, kad Ruta jau šķiet neglābjama vecmeita, ir viņas likteņa *happy-end*, Ruta atkal satiek jaunībā iemīlēto Andri Krastu, kas pēc klejojumu gadiem atgriezies dzimtenē, un viņi uzsāk kopīgu dzīvi.

Rakstniece gribējusi tēlot Rutu kā viengabalainu un harmonisku personību ar neparastu gribasspēku, kurai gan ir īsi, nenozīmīgi vājuma mirkļi, taču nav nekādu šaubu, novēršanās no mērķa, atkāpšanās. Taču iznācis psiholoģiski plakans, neinteresants tēls, tāds, ko vēlākajos gados apzīmēja ar vārdiem "pozitīvā varone" vissliktākajā nozīmē. Rutas tēlam neapšaubāmi ir didaktiska pieskaņa – neatlaidīgais darbs un uzticība jaunības mīlestībai galu galā tiek bagātīgi atalgoti.

Mainīgāks, dažādos pavērsienos tēlots un tādējādi arī mākslinieciski interesantāks ir Baibas raksturs. Bez mātes augusī izlutinātā meitene, kurai nekas nav bijis liegts,

¹ *Kociņa E.* Divi likteņi. – R., 1942. – 6. lpp.

² Turpat.

³ Turpat, 13. lpp.

izbauda dzīves traģiskās puses daudz dziļāk nekā taisnprātīgā Ruta.

Parīzē Baiba apjauš savu mākslinieces aicinājumu, cītīgi studē un strādā, taču viņas sapnis ir kā mirāža – meitene sekmīgi beidz studijas, par savām skulptūriņām iegūst godalgas, ar avantūristiskās marķīzes palīdzību pat īsu laiku nonāk slavas spožumā, viņai ir draugi, ir piedzīvojumi, ir mīļākie, taču nav cilvēka, uz kuru varētu paļauties kā uz klinti, kāds nepieciešams ikvienai sievietei un it īpaši sievietei, kas vēlas kļūt par māksliniece. Ar gadiem viņa saprot: "Tikai darbs un mīlestība ir vērtība. Šī saderība ir nepieciešama." Laimi neatnes ne īslaicīgā slava un bagātība, ne mēģinājums pēc klejotāju gadiem dibināt laulības dzīvi ar itālieti Flavio.

Saviļņojoša ir Jura un Baibas atkalsatikšanās Lāčgalvās: viņi vēl joprojām viens otru mīl, taču Jurim ir bērni, viņš ir dziļi ieaudzis savā ģimenē. Uz sievas pārmetumiem Juris atbild: "Tev ir daudz taisnības, Ilz. Jā, es mīlu Baibu, bet, ja man tagad jāatstāj tevi, es apgrieztu savai dzīvei saknes.

Es nepiederu viss ne tev, ne Baibai. Tā nav mana vaina."¹

Baibas iekšējās pretrunas nav atrisināmas; gluži simboliski viņas mūža pēdējās dienas pāriet uz kuģa, kas brauc no Eiropas uz Ameriku un atpakaļ.

Kā skumjš, bet gaišs noslēguma akords izskan izstādes aina Rīgā pēc Baibas nāves, kurā Jura meitiņa Annele ierauga atveidotu savu tēli un ābeļdārzā ieskrējušo zaķīti. Dzīves laikā Baiba nav apzinājusies savu latviskumu, kas palicis nesaprasts Parīzē, slavu dzimtenē viņa iemanto pēc nāves. Tā metaforiskā nozīmē arī Baiba ir izlauzusies "*per aspera ad astra*" un sasniegusi cerēto.

E. Kociņa ir pārliecināta, ka bez darba un mīlestības cilvēkam nepieciešams vēl trešais atbalsta punkts – dzimtene. Baibai tās pietrūcis.

Pretstatot Rutas un Baibas raksturus, rakstniece izvēlas kontrastējošas situācijas. Ruta tēlota galvenokārt ikdienas dzīvē, tur ir vieta viņas paraugčaklumam un paraugiejtībai, tur atplaukst viņas sirsniņa un līdzjūtība pret slimo māsiņu

¹ Kociņa E. Divi likteņi. – R., 1942. – 245. lpp.

Lonīti, darbabiedri Intu, slimniekiem, pat pret bagāto Gu-
nāru Kļavu un viņa sievu Gerdu kā pret cilvēkiem, kas nespēj
saskatīt dzīves patiesās vērtības.

Ruta visvairāk domā par citiem, turpretī Baiba ir aiz-
ņemta ar sevi un saviem pārdzīvojumiem. Baibas rakstura
evolūcija atklājas kaleidoskopiska raibuma epizodēs visā
Eiropā – Parīzē, Itālijā, Latvijā, uz kuģa, taču būtībā Baiba
dzīvo ļoti noslēgtā vidē – mākslinieku ateljē, mākslinieku
sabiedrībā, viesnīcās, dažādās izpriecās, ceļojumos. Savā ziņā
tā ir pat noslēgtāka pasaule nekā Rutas ikdiena. E. Kociņa
plaši zīmē Parīzes ainas, tā ir rakstnieces pašas redzētā
Parīze, to jūt detaļu un cilvēcisko tipu konkrētībā. Šajā visas
pasaules mākslinieku Mekā redzam raibu internacionālu
sabiedrību, gan īstus māksliniekus, gan apmākslas sabied-
rību un vienkārši laimes meklētājus – serbieti Ilču, arābu
Faridu Hrani, francūžus Režiju un Reno Armidu, norvēģus
Solveigu un Helgi.

Izjūtu daudzveidībā un likteņa dramatismā Baiba ir viens
no interesantākajiem tēliem E. Kociņas daiļradē. Tas ir viens
no izcilākajiem modernās, pretrunu plosītās sievietes rakstu-
riem latviešu romānistikā, sievietes, kuru vairs neapmierina
zemnieku sētas šaurība, kura raujas ārā plašajā pasaulē
apliecināt savu individualitāti, savu talantu. Un nav vairs tie
laiki, kad sabiedriskā doma vai tuvinieki asi vērsās pret sie-
vietes patstāvības alkām – Baibas studijām naudu dod tēvs,
un, lai kā sāp sirds par zaudēto līgavu, viņu atbalsta arī Juris.
Taču izrādās, ka brīvība piepildīt savu aicinājumu nenozīmē
laimi.

Trešais pirmā posma romāns ir "Mantojums". Arī tas vēsta
par cilvēka uzvaru pār apstākļiem, par trūcīgas ģimenes bērna
it kā iepriekšnolemtību un tai pašā laikā par cilvēka dziļākā
iekšējā aicinājuma un paša izvīrzīto mērķu pretrunu.

Galvenā varone ir Maija, kuras dzīves ceļam rakstniece
izseko vai pusmūža garumā. Ekspozīcijā Maija ir maza mei-
tene, nabadzīgo Gaigalu bērns, kurai neveicas mācībās. Izšķi-
roša nozīme ir nejaušai tikšanās reizei ar bagātā būvuzņē-
mēja Salenieka dēlu Olafu un zēna teiktajam: "Es tevi

precēšu." Salenieku māja kļūst par mazās Maijas sapņu pili un Olafs par princi, no šī brīža dzīvei radies mērķis, ko meitene cenšas sasniegt ar izcilu neatlaidību – čakli mācīdamās, vasarās strādādama laukos pie saimniekiem un pelnīdama skolas naudu.

Elvīras Kociņas redzējumā Gaigalu nabadzību nosaka ne tik daudz sociālie apstākļi, kā tēva klaidonīgais raksturs. Šī iemesla dēļ sarežģīti veidojas Maijas attiecības ar mūziku. Tēvs māca spēlēt vijoli, Maijai mūzika patīk, taču praktiskās mātes iespaidā Maija domā, ka mūzika ir kaut kas tāds, kas ved uz postu, ka uz tās nevar balstīt nākotni. Cīņā par meitu Gaigals ir zaudējis. "Paldies Dievam, ka viņa ir mans bērns!" saka māte, un tēvs viņai atbild: "Muļķe, ja viņa būtu mana meita, viņa iekarotu pasauli!"¹ Ar lielu psiholoģisko precizitāti attēlotas Maijas pretrunīgās jūtas pret tēvu – mīlestība, dziļa, iekšējas garīgas radniecības sajūta, tēva traģēdijas apjausma un tai pašā laikā naidis un rūgtums pret viņu, kura dēļ māte tik daudz cietusi.

Dzīves otrais cēliens sākas tad, kad vidusskolas izglītība un sapņu princis ir iegūti. Bagātībā uzaugušais Olafs uzņemas pieticīgu dzīvi kopā ar Maiju un tikpat sīksti kā kādreiz Maija sāk ceļu augšup. Rakstniece parāda cilvēka neatlaidības un gribasspēka otro pusi –, karsti vēlēdamies kļūt bagāts kā kādreiz tēvs, sacenzdamies ar savu pusbrāli, kam tēvs bijis labvēlīgāks, Olafs zaudē gan savus cildenos sapņus (celt tik skaistas mājas kā Rundāles pils), gan garīgās saites ar sievu, gan savstarpējo saprašanos ģimenē, savam pusbrālim atņemt miļāko.

Nevar piekrist Kārlim Kārkliņam, kas raksta: ". . . šīs pārmaiņas Olafa raksturā loģiski nav pietiekami pamatotas. Ja jau Olafam bija tik daudz spēka, ka viņš varēja atstāt vecāku mājas un apprecēt Maiju, tad grūti ticēt viņa lielajai mantas kārei vēlāk."² Šķiet, ka viss ir cieši psiholoģiski pamatots. Aiziet no vecāku mājām un apprecēt nabadzīgu meiteni – tas

¹ Kociņa E. Mantojums. – R., 1943. – 21. lpp.

² Kārkliņš K. Elvīras Kociņas divi romāni // Latvju Mēnešraksts. – 1943. – Nr. 8. – 503. lpp

ir romantiski, tas ir skaisti, un jaunam cilvēkam nemaz nav tik grūti, jo viss notiek mīlestības karstumā. Pavisam kas cits ir garīgi izrauties no savu vecāku vides, no viņu vērtību sistēmas. Daudz gadu vēlāk par to rakstīs I. Indrāne "Ūdensnesējā". Uz Olava jautājumu "Vai tu domā, ka man nav iespējams norauties?" (no ķēdes – A. S.) Klinta atbild: "No saviem senčiem? No sava laikmeta? Tas nav vienas paaudzes spēkos."¹ Arī nabadzībā E. Kociņas Olafs ir un paliek bagātā Salenieka dēls, un būtu divaini, ja viņam būtu cita vērtību sistēma. Olafa merkantilisms nav tikai viņa personiskais trūkums; tā ir būtiska tendence, kas valda tā laika latviešu uzņēmēju vidū. Maijas atkalsatikšanās ar bērnības draugu, nu jau pasaulslaveno vijolnieku Inguardu Zemdegu, viņu jūtu uzliesmojums apstādina Olafu bezjēdzīgajā skrējienā.

"Mantojumā" ir visblīvākā īstenības faktūra no visiem E. Kociņas romāniem. Romāns sniedz bagātu, konkrētu izziņas materiālu par dzīvi 30. gadu Latvijā. Tur ir Maijas mātes sūrais mūžs, visiem spēkiem pūloties "savilkt galus kopā", nomales skolas dzīves ainas, trūcīgo pilsētas bērnu darbs vasarās pie lauku saimniekiem, nabadzīgais Gaigalu dzīvoklis, nomales ļaužu pulcēšanās vakaros pie vārtiem, krogus ainas, viesības bagātā Salenieka mājā, Maijas pieticīgais, aukstais dzīvoklītis, kur saslimst un dzīvību zaudē viņas meitiņa Anita, namīpašnieka dzīvokļa un īres dzīvokļu kontrasts u. c. Labi atspoguļotas dzīves ritma maiņas Maijas mūža gaitā, bagāto un nabago ļaužu dzīvē utt. Romānā daudz raksturīgu vides, apģērba, interjera detaļu, kas nebija vērojams iepriekšējos E. Kociņas romānos. Kā jau sievietē, E. Kociņa labprāt apraksta, kā ģērbusās viņas varones. Romānos "Pirms pusnakts" un "Divi likteņi" apģērbu apraksts lielākoties maz dod psiholoģiskajam portretam, taču "Mantojumā" tas precīzi raksturo personu gan sociāli, gan psiholoģiski (Maijas un Sīļu bērnu ārienes kontrasts bērnībā, Maijas apģērbs dažādos dzīves posmos un dažādās situācijās, vecā Gaigala un Sīļu Metas apģērba izmaiņas, Salenieka kundzes rūpīgi izvēlētie greznie tērpi kā dvēseles nemiera slēpēji u. c.).

¹ *Indrāne I. Ūdensnesējs*. – R., 1971. – 83. lpp.

Gribasspēkā līdzīga Rutai romānā "Divi likteņi", dvēseles dzīves sarežģītības un iekšējo pretrunu ziņā Maija ir līdzvērtīga Baibai, tomēr viņas raksturā nav Baibas svaidīgums. Tā ir maiņa uz augšu, vērtību pārvērtēšana, ko arvien no jauna izdzīvo Maija. Vispirms tas ir bērnišķīgais sapnis apprecēties ar Olafu, pēc tam – līdzdzīvošana vīram, padevība viņam, pēc tam – reāli kritisks skatiens uz vīru, vēlāk – traģiski izjustā atsvešināšanās no viņa. Tā ir Maijas mūža traģika – viņa iegūst visu, ko gribējusi, taču novārtā atstāts pats dārgākais – sirdsbalss un no tēva mantotais talants. Izlīdzinājumu šī traģiskā apjausma gūst tad, kad Maija savu mērķi saredz dēla Īvja talanta veicināšanā, kad viņa apjauš arī savu vainu abu atsvešinātībā, un viņi abi ar vīru nolemj sākt dzīvi no jauna.

"Mantojumā" krietni progresējusi rakstnieces meistarība raksturu izveidē. Te ir ne tikai pilnasinīgi sieviešu tēli – līdzās Maijai viņas māte, māsiņa Vera, vecā Alma, Salenieka kundze, Garā Līna, Siļu Meta, prostitūta Sērmūkšu Marele –, bet arī daudzkrāsaini, reljefi vīriešu raksturi, katrs ar savu domāšanas veidu, temperamentu, likteni – vecais Gaigals, Olafs, Ingwards.

"Mantojums" ir pats spēcīgākais no Elvīras Kociņas psiholoģiskajiem romāniem. Tajā laikmeta kolorīts, sociālās vides precīzs tēlojums apvienojas ar krāšņu raksturu individualitāti un psiholoģisko motivāciju patiesīgumu un niansētību. Lai arī te ir sava Pelnrušķīte un Princis, romānā ir vismazāk atkāpju no dzīves patiesības vēlamā *happy-end* labad.

Ar "Mantojumu" noslēdzas Elvīras Kociņas daiļrades pirmais posms, kurā romānu varones ir *self-made women* Liene, Ruta, Baiba, Maija – sievietes, kas pašas veido savu likteni.

Šai daiļrades posmā ir nobriedis talants, izveidojies iemīļotais varones tips – sieviete, kas cenšas kaut ko sasniegt pati saviem spēkiem, kas nenorobežojas ikdienā, bet tiecas pēc nopietnām garīgām vērtībām. Šo E. Kociņas latviešu sievieti nesaista tukšas un vieglprātīgas izpriecas, viņai raksturīga jūtu stabilitāte, viena mīlestība visam mūžam.

Lai gan romāniste ar cieņu un sirsnību rakstījusi arī par lauku cilvēkiem, tomēr labāk viņa pazīst un izprot pilsētnieku psiholoģiju. Un viskošāk rakstnieces novērotājas spējas un izteiksmes līdzekļi uzplaukuši Rīgas priekšpilsētas savdabīgās atmosfēras un tās iedzīvotāju tēlojumā romānā "Mantojums".

Par Rutu ("Divi likteņi") rakstniece saka: "Apzinīgu dzīvi Ruta sākusi kopā ar pirmajām Latvijas pastāvēšanas dienām. Viņa pieder pie paaudzes, kas nepazīst ciņu savas zemes dēļ. Viņa saņēmusi to kā mantojumu. Šīs paaudzes garīgie spēki aug un veidojas zem sarkanbaltsarkanā karoga zīmes. Tie ieaug cieši savām saknēm tēvu zemē, meklējot barības vielas."¹ Pie šīs paaudzes pieder arī rakstniece pati. Augušai reizē ar savu valsti, viņai ir cieša pārlicība par iespēju cilvēkam, tāpat kā tautai, pašam veidot savu likteni. Romānu atmosfēra, vide, cilvēku raksturi, viņu plāni un mērķi liecina par mierīgas dzīves, par stabilitātes izjūtu. (Lai arī "Mantojums" publicēts periodikā un grāmatā vācu okupācijas laikā, t. i., jau pēc liktenīgā 1940./41. gada, tā stabilitātes un dzīves perspektīvas izjūta, kas valda romānā, liecina, ka tas uzrakstīts līdz 1940. gada vasarai.) E. Kociņas romānos ("Divi likteņi", "Mantojums") ir asi sociālie kontrasti, taču nav sociālās nolemtības. Nabadzībai veco Gaigalu un viņa kaimiņus Siļus lemj viņu raksturi. Gaigals un vecais Salenieks, vēlākais bagātais būvuzņēmējs, savulaik kopīgi kājām ienākuši Rīgā, lopus dzīdami un godkārīgus sapņus lolodami.

E. Kociņas romānos saskatāmi latviešu pasaku arhetipi. Ruta un Baiba – romāna sākuma daļā tas ir sava laika bārenītes un mātesmeitas variants, Ruta un Maija – tās ir Pelnrušķītes, kas ar čaklumu un labestību iegūst princi. Šie arhetipi, rakstnieces paļaušanās uz cilvēka darba un prāta spējām, ētiskās skaidrības ideāls viņas darbos liecina par organisku sasaisti ar tautas domāšanas veidu.

Taču jārunā arī par to, ka E. Kociņas romānos, it sevišķi pirmajos, ir situācijas, kas balansē uz banalitātes robežas; rakstniecei ir savi štampi, kas atkārtojas no romāna romānā.

¹ *Zeltiņš T. Pašportreti. – Ņujorka, 1965. – 180. lpp.*

Piemēram, visas viņas romānu varones ir ļoti skaistas, un visās viņās iemīlas vairāki vīrieši. Visos romānos darbojas vīrietis – valdzinātājs: "Pirms pusnakts" – Cvjatko, "Dārzniece" – Udo, "Divos likteņos" – Gunārs, "Mantojumā" – Inguards.

Tomēr no romāna uz romānu pilnveidojas rakstnieces meistarība, un "Mantojums" ir gandrīz pilnīgi brīvs no minētajiem trūkumiem.

Aizvien izkoptāks kļuvis rakstnieces stils. E. Kociņa īpaši iecienījusi vienkāršos teikumus, bieži vien tajos trūkst vai nu teikuma priekšmeta, vai izteicēja. Tas dara stilu lakonisku un vieglu. Romānos daudz dialogu, detalizēti portreti.

* * *

Otrais periods E. Kociņas daiļradē sākas pēc 1940. /41. gada, kas ir galvenā robežšķirtne rakstnieces liktenī un līdz ar to dzīves uztverē. Ir pārdzīvota tautas traģēdija un smaga personiskā traģēdija. Viņa raksta: "Lielinieku laiks man atņēmus, ar ko kopā dzīvoju daudz gadu. Tas paņēmu manu laulāto draugu. Piecpadsmit gadu es nekā nezīnu, kas ar viņu noticis, tad pienāk ziņa, ka viņš miris 1942. gadā Krasnojarskā. Lielinieku laiks atņēmu arī mīļu draudzeni, radus un draugus, kas man reiz deva tik daudz sirsniņas un prieka."¹

Laiks ir izgāzies no eņģēm, Latvijā ir karš, vienai okupācijai sekojusi otra, nav vairs nesenās stabilitātes izjūtas, cilvēks nevar vairs izvīrīt savus personīgos mērķus, jo pāri visam ir bažas par kara iznākumu, par tautas pastāvēšanu divu lielvaru cīņā.

Tas viss lielā mērā noteicis E. Kociņas pievēršanos vēsturiskajam materiālam, un viņas nākamajā romānā cilvēks tēlots kā rotaļlieta bargā likteņa rokās. Materiālu, kurā risināt aktuālas sava laika problēmas par tautas likteni iekarotāju varā, par sievietes traģēdiju divu naidīgu varu cīņā, par cilvēka brīvības alkām, rakstniece atradusi krietni senā

¹ *Zeltiņš T. Pašportreti. – 1965. – 182. lpp.*

vēsturē, un tapis viņas vienīgais vēsturiskais romāns "Dievi dusmo" par senajiem kuršiem un dāņu vikingiem.

Īsumā jāizklāsta romānā tēlotā vēsturiskā situācija un daiļdarba avoti. Senā Kursā aizņēma plašu teritoriju Rietumlatvijā, krietni ietiecoties tagadējās Lietuvas teritorijā, pēc dažām ziņām – līdz pat Kauņai. Rimberta hronikā "Svētā Ansgara dzīve"¹ ("Vita s. Anscarii", sar. ap 875. g.) minēts, ka Kursā sastāvējusi no piecām valstīm, kuras nav nosauktas. Laiku pa laikam Kursu vai tās daļu pakļāvusi Zviedrijas karaļvalsts, un laiku pa laikam Kursai atkal izdevies no zviedru kundzības atsvabināties. Ap 650.–800. gadu pastāvējusi zviedru kolonija Grobiņas tuvumā.

Spriežot pēc arheoloģiskām liecībām, Kursas aizvēsturiskā kultūra sasniegusi savus ziedu laikus jaunākā dzelzs laikmeta sākumā (800–1000). Tieši šai laikā – ap 10. gadsimtu notiek romāna "Dievi dusmo" darbība. Līdz 1998. gadam, kad iznāca A. Miglas un V. Rūmnieka romāns "Kuršu vikingi", E. Kociņas romāns bija vienīgais daiļdarbs latviešu vēsturisko romānu saimē par kuršu un dāņu savstarpējām attiecībām un cīņām, kas ilgušas gadsimtiem un par kurām ir daudz liecību senajās hronikās – Brēmenes Ādama hronikā, Rimberta "Vita s. Anscarii", Egila sāgā, Indriķa hronikā, Atskaņu hronikā, Sakša Gramatiķa "Gesta Danorum", P. Dusburga hronikā, Islandes vēsturnieka Snorres Sturlusona norvēģu karaļu vēsturē "Heimskringla".

Parasti par senajiem baltiem runā kā par miermīlīgām arāju ciltīm, ko ar uguni un zobenu pakļāvuši svešzemnieki. Taču kurši ir viena no kareivīgākajām ciltīm Baltijas jūras areālā, vēsturē pazīstami gan kā plašu somu-ugru cilšu apdzīvoto teritoriju iekarotāji 7.–8. gadsimtā tagadējās Rietumlatvijas teritorijā, gan arī kā sirotāji un jūras laupītāji, kas regulāri iebrukuši Skandināvijas valstīs. Dāņu baznīcās vēl 12. gadsimtā skaitīta lūgšana: "Dievs, sargi mūs no kuršiem!"

¹ Svētajam Ansgaram (801–865), t. s. Ziemeļu apustulim, bija uzdots katolizēt Ziemeļeiropu. Viņa misijas centrs bija Hamburgā, kur no 831. gada Ansgars bija virsbīskaps, bet no 845. g. arī Brēmenes bīskaps. Sv. Ansgars devās misijas ceļojumos uz Skandināvijas valstīm.

Sirošanas tradīcijas turpinājušās vēl 13. gadsimtā. Par to liecina Livonijas Indriķa hronika. Indriķis, aprakstīdams, kā sāmi ar divpadsmit kuģiem iebrukuši Dānijā, nodedzinājuši kādu baznīcu, nogalinājuši un sagūstījuši dāņus, piebilst: "Sāmi bij nopostījuši arī šo zemi un aizveduši zvanus un baznīcas lietas, kā to līdz šim igaunī un kurši bij paraduši darīt dāņu un zviedru karaļvalstīs."¹ Savukārt arī dāņi vēl 12. un 13. gadsimtā laiku pa laikam iebrukuši Rietumlatvijā. Kā jau tas viduslaikos parasts, politiskās attiecības bija mainīgas – reizēm kurši kopā ar dāņiem cīnījušies pret kādu citu cilti, reizēm – viens pret otru. Jau kādā 740. gada kaujā starp dāņiem un zviedriem piedalījušies arī kurši un lībieši. Kuršiem bijusi sava kara flote, un vēsturisks fakts ir jūras kauja starp kuršiem un dāņiem ap 852.–854. gadu, kad kurši uzveikuši dāņus un saņēmuši gūstā viņu kara kuģus.

Spriežot pēc vikingu kara laupījuma aprakstiem hronikās, Kursai bijusi ārkārtīgi bagāta ar zeltu, sudrabu un citiem dārgumiem. Piemēram, lai izpirktu savējos no gūsta, Kursai ir bijusi spējīga dot dāņiem pusmārciņu sudraba par katru vīru. Šis bagātības, protams, nebija sastrādātas, Baltijas līdzo zemīti kopjot, bet iegūtas jūras laupīšanā un jūras tirdzniecībā, kas tais laikos viena no otras nebija īsti atdalāmas.

Aprakstot dāņu (romānā – dēņu) liktenīgo uzbrukumu Kursai vikinga Frodija vadībā, E. Kociņa izmantojusi vēsturisko materiālu no Sakša Gramatiķa (ap 1150–1220) "Dāņu vēstures" ("Gesta Danorum")² Frodija sāgās. Frodijs (hronikā Frotho) un viņa tēvs vikings Hadings (jeb Hastings), kas arī minēts romānā, ir vēsturiskas personas tāpat kā Kursas valdnieks (rex) Dornis (hronikās Dorno). Vēlākajos gadsimtos zinātnieki noskaidrojuši, ka Frodijs galvenokārt karojis Skotijā un Īrijā, bet Saksis Gramatiķis mākslinieciski apvienojis stāstus par viņa karadarbību ar citu vikingu varoņdarbiem, kuri cīnījušies Kursā. Sakša Gramatiķa Hadinga sāga un Frodija sāga latīņu valodā publicētas grāmatā "Latvijas vēstures avoti. II sēj. Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtn."

¹ Švābe A. Straumes un avoti. – R., 1938. – 56. lpp.

² "Gesta Danorum" aptver dāņu vēsturi līdz 1185. gadam.

(Rīga, Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1937). Taču visticamāk, ka rakstniece pati nav iedziļinājusies latīņu tekstos, un viņai pieejamais vēstures avots bijis A. Švābes grāmatas "Straumes un avoti" (1938) I sējums, kurā ir plašs apcerējums "Senā Kursā". Tajā analizētas vēsturiskās ziņas no hronikām, kā arī sīki atstāstīta Frodija sāga. Dorņa taktika – atstāt uzbrucējiem izpostītu zemi – un Frodija viltība, ar kuras palīdzību viņš ievilina kuršus slazdos, E. Kociņas romānā saskan ar to, kā tas attēlots Frodija sāgā. Turklāt Sakša Gramatiķa sāgās vēsturiskie notikumi savijušies ar teiksmu motīviem, no kuriem daži nākuši no antīkās literatūras, bet E. Kociņa izmanto tikai vēsturiskos notikumus. Arī tas liecina, ka viņa izmantojusi A. Švābes apcerējumu, jo viņš hronikas analizē skaidri atdala teiksmainos motīvus no vēsturiskajiem.

Lai arī romānā ietverts plašs vēsturiskais materiāls ar kuršu un vikingu dzīves un paražu tēlojumu, centrā ir divas sievietes – Dārgete, Kursas lielkunga Dorņa brāļa Sirgas meita, un vecā ciltsmāte Baida, Dorņa audzinātāja, Dārgetes vecā-tēva trešā sieva.

Abas vienas dzimtas sievietes ir krasi pretstati no dažādiem viedokļiem. Dārgete ir jauna un cerību pilna, Baida – veca. Dārgete ir ļoti sievišķīga, viņa vēlas tikai vienu – dzīvi kopā ar mīloto vīrieti. Baida turpretī ir it kā atbalss no reiz pastāvējušā matriarhāta – viņa ir politiķe, Dorņa padomdevēja, Kursas varenības kaldinātāja ar visiem līdzekļiem – zobenu, dunci, indi, uzpirkšanu u. tml. Dārgete pārstāv mīlestību, Baida – spēka politiku. Rūpēs par savu mīluli Dārgeti romāna sākumā Baida domā: "Kā lai nocielinu šo jūtīgo, trauslo sirdi, ja šai saulē miksta sirds nav viena šķaudiena vērtā?"¹

Iepriekšējo E. Kociņas romānu ekspozīcijā iezīmēts ceļa sākums personas augšupejai, romānā "Dievi dusmo" viss notiek otrādi – ekspozīcijā Dārgete ir zenītā – jauna, daiļa, bagāta un slavēna tēva meita (Dārgetes tēvs Sirga ir ne vien lielkunga brālis, bet arī slavens sirotājs, kas allaž ar bagātu

¹ Kociņa E. Dievi dusmo. – Oldenburga, 1952. – 24. lpp.

guvumu atgriezies no jūras braucieniem), no svešām zemēm vestu rotu izgreznota, viņa ir pārliecināta par gaidāmajām precībām ar mīļoto Uldi. Romāna gaitā Dārgete visu zaudē. Taču jau ekspozīcijā iezīmēta Dārgetes stāvokļa nedrošība – viņai nav mātes radu, mātes dzimtas aizstāvības. Māte, svešzemniece, Dārgetes tēva jūras laupījums, kura nav pratusi kursenieku valodu, mirusi, meiteni dzemdējot.

Blakus Dārgetei ekspozīcijas virsotnē ir arī pati Kursas, to rāda gan kuršu kuģu atgriešanās pēc sekmīga sirojuma, gan greznie svētki Dorņa pilī, kur Dārgete mirdz kā princese.

Rakstniece iezīmē pretrunas arī Kursas iekšējā dzīvē. Baida ir līdzējusi Dornim saglabāt un vairot varu, viņa cīnās par Kursas vienotību, par nākotnē iecerēto Kursas un Zemgales apvienošanu Dorņa vadībā, un tādēļ viņai nācies ne vienu vien nepakļāvīgu virsaiti novākt.

Savi konflikti iezīmēti Sirgas sētā. Vecākais dēls Rudaks, uz kura pleciem ir visa saimniecība, kamēr Sirga kuģo, nav mierā ar to, ka sētā viņam un viņa sievai nepieder pirmais vārds.

Baida māca Dārgetei savas gudrības par dziedinošām zālītēm, ņem viņu sev līdzi, ārstējot slimos un saņemot bērnus. Luteklīte Dārgete iepazīst apkārtējo dzīvi arī tās sūrumā un likstās. Beidzot Baida grib dot meitenei visstiprāko bruņojumu – ar galvenā reģa Krimstas atbalstu attiecīgā maģiskā rituālā Dārgete tiek pasludināta par reģi. Ka Dārgete nekļūst par īstu reģi, par tik varenu sievu kā Baida, formāli vainojams tas, ka rituālā Baida izliekas neievērojam nieka puspirksta platumu, kas pietrūkst odzes trim pilniem lokiem ap Dārgetes kāju. Taču īstenībā iemesli ir būtiskāki. Cita ir jau pati vēsturiskā situācija, Kursas tiek iekarota, Dārgete pārāk ātri tiek atrauta no dzimtenes, no savas skolotājas Baidas, kuras rīkojumus un padomus paklausīgi izpildījusi. Pilnīgi citāds ir arī Dārgetes raksturs – pēc savas dabas viņa nav spējīga tiekties pēc varas kā Baida.

Kurzemieņu mierīgo dzīvi pārtrauc vikingu iebrukums, daudzus aizved verdzībā, arī Dārgeti.

Romāna otrajā daļā ir Dārgetes sāpju ceļi gūstā, dzīve Aksela mājās Raginbrodās.

Ar savām zināšanām un pašcieņu, ar spēju palīdzēt cilvēkiem un lopiem Dārgete iemanto apkārtējo ļaunu, arī saimnieces, Aksela māsas Herdas cieņu. Turpretī Aksela un Dārgetes psiholoģiskās attiecības sarežģījas arvien vairāk. Senā kursiete E. Kociņa romānā dzīvo modernās sievietes sarežģīto dvēseles dzīvi.

Zenta Mauriņa, ievadot S. Unsetes romāna "Kristīne, Lavransa meita" izdevumu, raksta par autori: "Stāstīdama par viduslaiku cilvēkiem, ar zinātnieka precizitāti minēdama tā laika ieražas un dzīves iekārtu, viņa īstenībā stāsta tikai par mums, 20. gadsimteņa cilvēkiem. Kā viņa pratusi mūsu sāpes, mūsu dzīvi ielikt tik senās pagātnes, un vēl tik reāli un uzskatāmi tvertās pagātnes tērpā, ir viņas mākslas lielais noslēpums."¹ Zināmā mērā šķiet, ka to varētu teikt arī par Elvīru Kociņu un viņas Dārgeti. Ar laiku Dārgete iemīl Akselu, taču ir par lepnu, lai atzītos savās jūtās pret cilvēku, kurš viņu tur verdzībā. Arī Aksels nav spējīgs pārkāpt pāri savam lepnumam. Kad Dārgete jūt, ka gaida bērnu, "atplaukst viņā Sirgas dzimtas lepnums, izdarība, spēks". Jābēg, lai bērns nepiedzimtu verdzībā.

Romāna trešajā daļā ir Dārgetes atgriešanās nabadzīgajā, vikingu pakļautajā Kursā. Kā apzīmogojot šo bezcerību, Dārgete kļūst tēva nāves aculieciniece.

Baida ir vīlusies Dārgetē. "Daiļuma spēku viņa kā pameslu nosviež pie svešinieku kājām un savu gudrību neapjauš."² Lai kā Baida ir mīlējusi Dārgeti, nu lielā politiķe neko vairs necer no viņas.

Kad Dārgete pārcietusi smagu karsoni un Aksels viņu atradis, kad visi pārpratumi noskaidroti un viņi abi dodas pretī jaunai dzīvei, Dārgete mirst, ar savu augumu aizsargādama Akselu no brāļa Mingas šķēpa.

Baida turpina politisko darbību, lai apvienotu Kursu cīņai pret iebrucējiem.

Romānā ir skaidri saskatāmas paralēles starp seno Kursu un brīvo Latvijas valsti – abas šīs ziedošās zemes okupē

¹ Mauriņa Z. Ievadam // Undsete S. Kristīne, Lavransa meita. – R., 1930. – 1. sēj. – 8. lpp.

² Kociņa E. Dievi dusmo. – Oldenburga, 1952. – 24. lpp.

svešzemnieki, daudzus ļaudis aizved verdzībā, palikušajiem jāmācās dzīvot nabadzībā un pakļautībā. Kursas bagātās, krāšņās dzīves tēlojumā jūtama nostalgija pēc kādreizējās miera laika dzīves Latvijā, kas nu jau liekas nesasniedzams sapnis.

"Dievi dusmo" ir cita tipa romāns nekā E. Kociņas psiholoģiskie romāni. Lai gan arī tajā liela vieta sievietes psiholoģijai, jūtams cits vērienīgums, runa ir ne tikai par sievietes personisko likteni, Dārgetes salauztais mūžs ir tikai daļa no tautas likteņa. Dārgete ar mīlas pilno sirdi neko neiespēj tai pasaulē, kur viss tiek atrisināts tikai no spēka pozīcijām.

Pārvērtusies arī rakstnieces vēstījuma maniere, tā pacēlusies pāri ikdienībai, kļuvusi monumentālāka. Dārgetes, Ulda, Sirgas, Baidas portreti romāna sākumā ir ar zināmu romantiskas teiksmainības oreolu, kas tos tuvina folkloras varoņiem. Dramatiskāks kļuvis dialogs; tādās epizodēs kā Baidas un Frodija tikšanās pēc kuršu pils ieņemšanas, Herdas un Dārgetes saruna pēc Jorga nogalināšanas skan iespaidīgi un vareni kā senā sāgā. Neapšaubāmi romānā jaušama skandināvu un ziemeļnieku literatūras ietekme.

Šai sakarībā jāatceras, cik liela bija skandināvu literatūras popularitāte Latvijā 20. un 30. gados, īpaši romāni, kas tēlo pagātni. Latviski bija tulkoti S. Unsetes "Kristīne, Lavransa meita" (1930–31), "Olavs, Auduna dēls" (pirmais izdevums 1933, divi izdevumi 1937), iznākuši S. Unsetes "Kopot raksti" 16 sējumos (1936–1937), T. Gulbransena "Un mūža meži šalc" (1938) un "Bjerndālu mantojums" (1939), islandiešu rakstnieka G. Gunnarsona "Borgu dzimta" (1938). Visos tajos ir monumentālie ziemeļnieku raksturi. Uz šo monumentalitāti tiekusies arī E. Kociņa Baidas, Frodija, Sirgas, Aksela u. c. raksturos.

Romānam ir sava nozīmīga vieta latviešu vēsturisko romānu pulkā, tas ir vizuāli krāšņs, ļoti dinamisks, varētu teikt – kinematogrāfisks, un raksturu attiecībās pārlicenošs.

Īpatnēja vieta E. Kociņas daiļradē ir romānam "Eiropas vārtos", kas stāsta par latviešu likteņiem 1940./41. gadā. Rakstniecei bijis nepieciešams izkliegt latviešu tautas

ciešanas un viņiem nodarīto netaisnību, attēlot savas tautas izmisumu un postu.

Tomēr romāniste nav ļāvusies nedz savu personisko pārdzīvojumu mākslinieciskam izklāstam, nedz arī izvēlējusies labi apgūto psiholoģiskā romāna formu, bet mēģinājusi radīt kaut ko sev gluži neraksturīgu (40. gadu beigās vai 50. gadu sākumā mēs to sauktu par panorāmas romānu) – tiekusies parādīt gandrīz visus latviešu tautas slāņus, cilvēkus pilsētā un laukos, fabrikā un slimnīcā, čekas cietumā un diplomāta dzīvoklī, strādnieku mājoklī un karaspēka daļā utt. Mākslinieciski spilgti raksturot tādu personu gūzmu, kāda ir romānā, E. Kociņai neizdodas, raksturojums ir fragmentārs, daudzas personas plakātiskas.

Romāna centrā ir Varleju ģimene – pulkvedis Andrejs Varlejs, kura mūžs noslēdzas Litenes traģēdijā, viņa sieva Silvija, viņa māsa Mārīte, viņa brālis Kaspars, kas sākumā aizrāvies ar komunisma idejām, Mārītes ligavainis virsnieks Pauls Ozols. Romānā tēloti arī no Krievijas iebraukušie ļaudis – simpātiskais ārsts Rozānovs, ko nometina pulkveža Varleja dzīvoklī, un viņa sieva Eļēna. Epizodiski romānā darbojas daudzas vēsturiskas personas – Augusts Kirhenšteins, Vilis Lācis, Jūlijs Lācis, Muntera kundze un citi.

Pārlicenošākais romānā ir Silvijas raksturs, viņas pārdzīvojumi, pārvēršanās no labklājībā dzīvojošas laimīgas sievietes par ciešanu dziļumu pārdzīvojušu būtni. Veiksmīgi raksturotas arī dažas mazāk nozīmīgas personas, no kurām īpaši pieminama Varleju mājsaimniece, labsirdīga Amālija, kura "... gaida, kad komunistus aiztrieks, bet par krievu, kas atnācis dzīvot viņas tuvumā, sirsnīgi norūpējusies, kad viņam vajadzīga rīta kafija".¹

Romānā ir spoži uzrakstītas dramatiskas ainas, tāda kā īpašuma rekvizēšana Akmenājos, Mazā Kārlēna traģiskais liktenis izsūtīšanas dienā, Amālijas nāve uz dzelzceļa sliedēm, meklējot Kārlēnu izsūtāmo vagonos, Eļēnas ierašanās Varleju dzīvoklī, Jūlija Lāča un Kaspara Varleja saruna u. c.

¹ Kociņa E. Eiropas vērtos. – 1951. – 1. d. – 176. lpp.

Tai pašā laikā "Eiropas vārtos" ir vienīgais E. Kociņas romāns, par kuru jāteic, ka rakstnieci brīžiem atstājusi mēra sajūta un literārā gaume. Visvairāk tas attiecas uz komunistu – tādu patoloģisku briesmoņu tēlojumu kā Fredis Akmentiņš, komisāre Marfa Makārova un sadiste Rozālija Vīgrieze.

Nevar noliegt zināmu šī tēla spilgtumu, taču epizodes ar Rozāliju ir ārpus ticamības un ārpus reālistiskā romāna ietvariem. Īstenība, kā zināms, bija daudz vienkāršāka un briesmīgāka.

Tiklab pufantastiskās, it kā no šausmu romāniem un lētiem piedzīvojumu romāniem ņemtas epizodes, kā arī ķeršanās pie dzīves materiāla, ko rakstniece nepazīst (piemēram, fabrikas dzīve), degradē romānu, un tas nekļūst par nopietnu mākslas darbu un par vērienīgu latviešu tautas likteņa atspoguļojumu, kā bijis iecerēts.

Romāna rašanās fakts ir liecība par rakstnieces ģimenes traģisko likteni 1940./41. gadā, par latviešu rakstnieka psiholoģisko situāciju pēc padomju varas gada. Tas sniedz atbildi uz to, kāpēc gan Elvīra Kociņa, gan vispār liela latviešu tautas daļa devās trimdā. Taču rakstnieces romāndaiļradē "Eiropas vārtos" ir krietns noslidējums un nav samērojams ar viņas labākajiem romāniem. Romānu asi kritizējis ievērojamais kritiķis Jānis Rudzītis, viņš nosaucis to par "lētas markas oleogrāfiju literārā nozīmē". Viņš raksta: "Nebūdamā gluži bez talanta, krietni vien ierakstījusies, autore visu savu varēšanu, liekas, apzinīgi vērsusi tikai uz to, lai lasītājam pasniegtu "aizkustinošas" bildītes par zināmo notikumu secību."¹ J. Rudzītis pārmet rakstniecei žurnālistisko stilu, "pārbraukšanu pāri" traģiskajiem notikumiem un atzīmē arī dzīves un mākslas patiesīguma pilno pirmās daļas nobeigumu (J. Rudzītis recenzē romāna I daļu).

Rakstnieces trešajā daiļrades periodā – kad viņa raksta emigrācijā un par emigrāciju – ir tikai viens romāns "Jādzīvo vien ir". Arī tas nesasniedz E. Kociņas labāko romānu līmeni. Viena no galvenajām vainām ir tā pati, kas "Eiropas vārtos", – rakstniece pūlējusies vienā romānā izstāstīt par latviešiem

¹ Rudzītis J. Raksti. – Vesterosa, 1977. – 402. lpp.

Amerikā it visu, attēlot visdažādākos likteņus, un tā ir pārāk daudz personu, lai likteņa līnijas un savstarpējās attiecības varētu mākslinieciski izstrādāt. Tur ir gan negausīgais naudas pelnītājs Bruno Sārnis, gan pianiste Velta, kura nekur nevar aizbēgt no savas 1940. /41. gadā iedragātās psihes, gan ķīmiķa Alekša Nātrēna ģimene un citi. Jauni un veci, veiksmnieki un neveiksmnieki, gan naudas un panākumu kārie, gan dziļi dvēseles cilvēki, kā krustmāte Ieva, Mārcis Bite, viņa padēls Ivars, Māra Nātrēna un citi.

Romāna centrā Mārcis Bite un viņa ģimene, Ieva Kalnāja un amerikāniete Pegija Kleja, kurai ir sena latviska izcelsme un kura latviešos atrod sev garīgi tuvus cilvēkus.

Latvisko neatlaidību un reizē dziļu dvēseliskumu un labestību sevī iemieso dārznieks Mārcis Bite. Rakstniece atgriežas pie jaunības romānu iemīļotā tēla – dārznieka –, kas ar savu neatlaidīgo darbu sasniedz iecerēto mērķi, veido savu dzīvi un ar sirds dāsnumu dara labu citiem.

Pēdējā romānā dialektiski apvienojas dzīves filozofija, kas valdījusi E. Kociņas pirmajos romānos – cilvēks pats savas laimes kalējs – ar atziņu, kas pausta romānos "Dievi dusmo" un "Eiropas vērtos", – cilvēks ir tikai bezspēcīga rotaļlieta likteņa rokās, nevarīgs pret laikmeta šausmām. Vistiešāk šis atziņas izsaka Mārcis Bite sarunā ar padēlu Ivaru, kurš ar smagu pārdzīvojumu iedragātu psihi atgriezies no Vjetnamas kara. Ivars vaicā, vai vispār vērts dzīvot, ja visur ir ļaunums, Mārcis atbild: "Nav iespējams ieslodzīt ļaunumu, bet vienmēr var nostāties gaismas pusē, ja to gaismu saredz acs."¹

Lai gan tēloti daudzu latviešu panākumi un sasniegumi, romānam pāri klājas it kā rezignācijas plīvurs. Tas ir emigrācijas literatūrā labi pazīstamais trimdinieciskums, kad dzīvei un darbam vairs nav īstā un vienīgā pamata – dzimtenes.

---

¹ Kociņa E. Jādzīvo vien ir. – Ņujorka, 1974. – 261. lpp.

Elvīras Kociņas daiļrades augstākie sasniegumi koncentrējušies nelielā laika posmā – 30. gadu pašās beigās un 40. gadu pirmajā pusē. Tie ir divi psiholoģiskie romāni un viens – vēsturiskais. Šie romāni sniedz spilgtas liecības par sava laika cilvēku raksturiem, dzīvesveidu un vērtību orientāciju. E. Kociņas romānu uzbūvē nav nekā samākslota, tie rakstīti klasiskā romāna tradīcijās ar skaidru kompozīciju un tēlu izkārtojumu. Liela loma romānos ir tiešajam raksturojumam, portretam, dialogam. Rakstniece pamazām aptvēra arvien sarežģītāku cilvēku attiecību samezģlojumus, kļuva dziļāka un patiesāka tēlu psiholoģiskajā atklāsmē.

Rakstot "Mantojumu", viņa bija pašā daiļrades plaukumā, un normālos apstākļos varēja gaidīt vēl daudz interesantu darbu. Taču laikmets bija lēmis citādi...

Kad 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā literatūrā Latvijā atdzīvojās psiholoģiskais romāns un stāsts, kad tapa V. Eglona (V. Lāma), D. Zigmontes, E. Vilka, Z. Skujiņa u. c. daiļdarbi, kuros uzmanība bija pievērsta indivīda psiholoģijai, runājot un rakstot par šo jaunienesumu literatūrā, tā laika kritikā netika ņemtas vērā tās psiholoģiskā romāna un stāsta tradīcijas, kas Latvijā bija veidojušās 20., 30. un 40. gados. Netika runāts par P. Roziša, A. Niedras, E. Kociņas, I. Leimanes u. c. rakstnieku devumu psiholoģiskajā romānā. Lai varētu pilnībā izvērtēt latviešu literatūras procesu, bija nepieciešams apzināt šo rakstnieku daiļradi, citu vidū izdodot arī E. Kociņas romānus, jo tie ir izturējuši laika pārbaudi, nav novecojuši, tie runā par to, kas aktuāls cilvēkam visos laikos – par cilvēka spēju pastāvēt pasaules priekšā ar savu darbu, ar patiesām jūtām, sirids siltumu.

ERIKS ĀDAMSONS
(1907–1946)

Eriks Ādamsons dzimis Rīgā 1907. gada 22. jūnijā Ceppa mašīnfabrikā, kur viņa tēvs strādāja par grāmatvedi. Mājas atmosfēra rosināja Erika un viņa māsas Lilijas (Vilkas-Ādamsones) interesi par mākslu – literatūru, teātri, glezniecību. Abi ne tikai mīlēja mūziku, bet arī bieži kopā muzicēja. Kad E. Ādamsons mācījās Rīgas pilsētas 1. vidusskolā (1920–1924), viņa dzejnieka talantu ievēroja latviešu valodas skolotājs Vilis Plūdonis. Pēc vidusskolas beigšanas E. Ādamsons iestājas Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē, taču drīz to atstāj un nododas tikai rakstniecībai. Kad 1926. gadā viņa dzejoļi sāk parādīties "Jaunākajās Ziņās", "Brīvajā Zemē" un citos tā laika periodiskajos izdevumos, Edvarts Virza viens no pirmajiem novērtē E. Ādamsona talantu. E. Virza iepazīstina E. Ādamsonu arī ar jauno Rīgas radiofona diktori Mirdzu Ķempi, kura 1931. gadā kļūst par E. Ādamsona dzīvesbiedri. Vācu okupācijas laikā rakstnieks krīt oficiālās varas nežēlastībā, tāpēc savu vienīgo romānu "Sava ceļa gājējs" spiests publicēt ar pseidonīmu Eriks Rīga. E. Ādamsona dzīvi 1946. gada 28. februārī aprauj nedziedināma slimība – kakla tuberkuloze.

E. Ādamsons ar saviem dzejoļu krājumiem ("Sudrabs ugunī", 1932; "Ķerboņi", 1937; "Saules pulkstenis", 1941; "Sapņu pīpe", 1951, Stokholmā), novelēm (krājumos "Smalkās kaites", 1937; "Lielais spītnieks", 1942), nepabeigto romānu "Sava ceļa gājējs" (public. laikr. "Tēviņa" 1943.–1944. g.), lugām un bērniem

veltītajiem darbiem ir atstājis latviešu literatūrā īpatna un oriģināla vārda meistara slavu. Līdz šim E. Ādamsona savdabība gan ir atzīta, tomēr mazāk uzmanības pievērsts tiem estētisko tradīciju avotiem, kas veidojuši viņa īpatnējo daiļradi.

20.–30. gadu gara dzīvē bija vērojama pastiprināta interese par Rietumeiropas kultūru, un E. Ādamsons šajā ziņā nebija izņēmums. Viņš prata vairākas svešvalodas – angļu, franču, vācu, krievu – un jau agrā jaunībā īpaši aizrāvās ar dekadences un simbolisma mākslu. Būtisku lomu E. Ādamsona dzīvē ieņēma latviešu dekadences ciltstēva Viktora Eglīša personība. Ar viņa dēlu Anšlavu Eglīti izveidojās tuva draudzība, ko veicināja kopējais darbs sava laika nozīmīgākajā literārajā žurnālā "Daugava". Tāpat kā daudzus simbolistus, arī E. Ādamsonu aizrauj Oskara Vailda daiļrade, un viņš uzraksta apceri par sudrabu O. Vailda lugā "Salome". E. Ādamsonu īpaši piesaista angļu prerafaelītu – A. Tenisona, A. Svinbērna – māksla un dzeja. Prerafaelītu dzejā dīvaini un nedaudz groteski apvienojās viduslaiku misticisms un svēt-svinīgums ar interesi par dzīves juteklisko un emocionālo pusi. Rakstnieku saista tas, kā prerafaelīti pārvērš mākslas tēlos ikdienišķas, spontānas un intuitīvas izjūtas. No viņiem E. Ādamsons manto spēju izsmalcināti apdziedāt skaistas nianses. Dzejnieks vienā no vēstulēm māsai (1929. g. 14. VII) raksta, ka veco sapni par Sengrieķiju un par antīko kultūru nomainījis otrs sapnis – "sapnis par priedēm, jāņogu krūmiem, augļu kokiem, par baltām, mazām porcelāna tasītēm... par vijoli un klavierēm".¹

Lasītāju parasti pārsteidz lietu un priekšmetu – gan ikdienišķu, gan eksotisku – lielais daudzums, kas bieži sastopams Ādamsona dzejā un prozā. Te ir gan viduslaiku ķēnišķīgie ģerboņi, gan vecāsmātes adatas ar balto dzijas dzīparu, gan sarkanās kafijas tasītes un zila māla krūzītes, gan ripu saktis un deķi košām dzijām, gan cēlais Zvans Rolands, gan pulkstenis ar svaru bumbām un krāšņi lindraki. E. Ādamsonam patīk kavēties pie tām lietām, kas atsauc apziņā dārgu izjūtu,

¹ Ādamsons E. Vēstules // Karogs. – 1987. – Nr. 6. – 156. lpp.

personīgas asociācijas vai arī piesaista skatienu ar oriģinālu formu. E. Ādamsona prozā lietas un priekšmeti bieži virknējas garos uzskaitījumos, pat katalogos, turklāt tie var nebūt tieši saistīti ar sižetisko risinājumu. Lūk, E. Ādamsonam raksturīgs fragments: "Graciosos rožu, magoņu un palisandra koka plauktos kāda neredzama roka sarindoja visneparastākā veidā gulbja vai fazāna kaklu, dzēves vai irbes kāju, zemas brangas vai garas tievas sārta un gaišzila porcelāna krūzes, vāzes, urnas, mirdzošu vāpi, veikli izliktām osām un knābjiem, apgleznotām un iededzinātām, lāsainiem vai svītrainiem izrotājumiem, ģerboņiem vai ziediem, vai arī krāsainām ainām no seniem kariem, no teikām, no dievu dzīves, no zvaigžņu gaitām..."¹ Rakstnieku interesē priekšmetiskā pasaule pati par sevi – pirmām kārtām eksotiskas un oriģinālas lietas. Līdzīga aizraušanās ar priekšmetu uzskaitījumu atrodama Anšlava Eglīša prozā. Arī Aleksandra Čaka savdabība slēpjas spējā neierasti paskatīties uz vienkāršām, agrāk neievērotām lietām. 20. gs. mākslas pastiprināto interesi par priekšmetu un lietu spilgti noraksturojis austriešu dzejnieks R. M. Rilke: "Cilvēks ir zaudējis savu nozīmību, viņš ir atkāpies lielo, vienkāršo un nepielūdzamo priekšmetu priekšā, kas pārspēj viņu ar saviem izmēriem un ilglaicību... Cilvēks ir samazinājies – tagad uz viņu skatās ar tādām pašām acīm, kā skatās uz dabu, cilvēks nozīmē ne vairāk kā koks, taču viņš nozīmē daudz, jo arī koks nozīmē daudz."² Šāda attieksme pret priekšmetu pasauli atrodama arī itāļu futūristu, Braka, Pikaso un citu kubistu kolāžās, Sezana klusajās dabās un pat kino – piemēram, garajos lietu un priekšmetu tuvplānos Tarkovska filmās. Franču filozofs Anrī Bergsons uzskatīja, ka gaisma, ar ko cilvēka skatiens apvelta priekšmetu un lietu pasauli, atstarojoties spēj izgaismot pašu cilvēku.³

Vēl viena iezīme, kas sarado E. Ādamsona daiļradi ar modernisma estētiku, ir stingru robežu trūkums starp dažādiem

¹ *Adamsons E. Sava ceļa gājējs // Raksti 2. sēj. – Stokholma, 1960. – 2. sēj. – 324. lpp.*

² *Рилке Р. М. – Огюст Роден. Письма. Стихи. – 1971. – С. 57–58.*

³ *Бергсон А. Творческая эволюция. – Спб., 1913. – С. 16.*

mākslas veidiem.¹ E. Ādamsona proza bieži skan ļoti dzejiski. E. Ādamsona prozu dzejai tuvina liriskās atkāpes, caurviju motīvu un atsevišķu detaļu izcelšana, dzejai raksturīga ritmika teikumu un periodu uzbūvē (paralēlismi, anaforas, epiforas, asindētiskas konstrukcijas, neierasta vārdu kārtība). Novelēs fabuliskos elementus bieži pārmāc ekspresīvā izteiksme un emocionālais spriegums.

Līdzīga dzejas ritma un principu pārņemšana uz prozu spilgti izpaudās apziņas plūsmas literatūrā (V. Vulfa, M. Prusts, Dž. Džoiss), tā bija jūtama arī krievu t. s. "ornamentālajā" prozā (A. Belijs, I. Bābels, B. Piļņaks, A. Remizovs). Literatūrkritiķis M. Hiršmans minēto tendenci skaidrojis šādi: "Jo haotiskāka, iekšēji atsvešinātāka un saskaldītāka ir vārdā iemiesotā pasaule, jo vairāk tā tiecas sevi izteikt ārēji organizētā formā. Turklāt šī organizētība nav kompensācija vai iekšējo saišu aizstājēja, gluži otrādi, tā saasina iekšējo pretrunīgumu un līdz ar to "iekaļ" precīzas materiāla organizācijas rāmjos neapturamās iekšējās kustības milzīgo enerģiju."²

Savukārt dzejā E. Ādamsons lirisko pārdzīvojumu pauz vairāk prozai vai drāmai raksturīgā formā, piemēram, iedzīvojas dažādā "personāža" lomās – sapņu zīmētāja, fabrikas meitenes, kara kalpa, moderes, rātskunga meitas, nīcenieces, vieglprātīga cilvēka, gavētāja, priecīga ēdāja, pat gov, mušas, oda, runča, seska, vilka un citu "tā Kunga radību" lomās. Atsevišķi dzejoļi bieži tiek rakstīti par noteiktu tēmu: par to, kā nīcenieces godina dziesminieku (Edvartu Virzu), par zvejnieka un konfekšu tinējas kāzām, par dzīves gudrību un meliem, par priecīgo ēdāju vai par rasola darināšanu (cik neraksturīgs "temats" augstajai dzejas mākslai!). Aplūkojot visus dzejoļu krājumus kopumā, redzam, ka tie izkārtotas tematiskos

¹ Jau prerafaelīti, piemēram, brīvi izmantoja glezniecības un mūzikas estētiskos principus literatūrā un tādējādi iezīmēja vāgnerisko tendenci sintezēt dažādus mākslas veidus. Arī visu 20. gs. sākuma modernisma estētiku caurvij ideja par dažādu žanru un mākslas veidu mijiedarbību. Apziņas plūsmas romānā, piemēram, brīvi ieplūda kino principi (montāža, fokuss) un mūzikas struktūrelementi (vadmotīvi, kontrapunkts M. Prusta, V. Vulfas, O. Hakslija romānos).

² *Гиршман М. М.* Ритм художественной прозы. – 1982. – С. 122, 303.

lokos: senlatviešu, sengrieķu, bibeliskos, viduslaiku Rīgas, sapņu pīpes ciklos. Tas viss E. Ādamsona dzejai piešķir prozai raksturīga poētiska veseluma iespaidu.

Zīmīgi, ka E. Ādamsons, būdams garā tik moderns mākslinieks, savā dzejā nekad neizmanto brīvo pantu. Viņš bieži raksta noteiktu žanru ietvaros – tās ir elēģijas, idilles, romances, balādes, epitāfijas, odas, meditativā dzeja, ko laiku pa laikam pāršķeļ tradīcijai neraksturīga ironija vai humors.

Izteiksmes formā E. Ādamsonam nav spilgtu, disonējošu metaforu, kā, piemēram, A. Čakam, bet ir tādas struktūras, kas norāda uz līdzīgo, – paralēlismi, salīdzinājumi, stilizācijas, parafrāzes, alūzijas, kultūrreminiscences. J. Andrups un V. Kalve, apcerot E. Ādamsona daiļradi, uzsvēra to, ka dzejnieka stilizētā valoda sev ņēmusi par paraugu Bībeles valodas ritmiku. ¹ Savā programmatiskajā rakstā "Nacionālais šarms" E. Ādamsons latvju dainas salīdzina ar Veco Derību un kā kopīgo uzsver "asprātīgo un saistošo stilu": "Kas rozēm saule," raksta E. Ādamsons, "tas mākslas darbam stils." Tāpēc par vienu no mūsu tautasdziesmu noslēpumiem viņš uzskata "japāņu zīda zīmējumiem līdzīgo dainu grāciju, kas dod vārdiem spārnus un pantus aiznes kā vēsmas mazus mākoņus". Dainās viss ritot "viegli un ēteriski", "brīvi un jauki", "smalki un ar labu gaumi", gan apdziedot "puķes un bites", gan apdziedot "bēdas un karus". ²

E. Ādamsons dainās saskata to, kas atbilst viņa paša būtībai un stilam. Dzejnieka redzējumā latviskais šarms "ir pilns atjautības, dzīves prieka un hedonisma, arī mazliet melanholijas un drusku vairāk ironijas"³. E. Ādamsons dainu garu pārsvarā stilizē, t. i., ar sveša stila palīdzību atklāj "savu seju, savu gaumi un stilu"⁴.

Kritiķu un vērtētāju attieksme pret E. Ādamsona stilizācijām un estētismu ir bijusi pretrunīga. Jānis Grīns nosauca E. Ādamsona latvisko un reizē eiropisko talantu par "tādu,

¹ *Andrups J., Kalve V.* Latvian literature. – Stockholm, 1951. – P. 58.

² *Ādamsons E.* Raksti. – R., – 1. sēj. – 403.–404. lpp.

³ Turpat, 403. lpp.

⁴ Turpat, 404. lpp.

kas robežojas ar ģenialitāti"¹, taču vienlaicīgi uzskatīja, ka E. Ādamsons "nespēj šķirt labu no ļauna, kā to nespējuši Oskars Vailds un Jānis Poruks"². Pretēju ieskatu izteikusi Mirdza Bendrupe, kura uzsvēra "ar epikūrisma rotaļīgumu galīgi nesaskanīgās, bet varenās "Vilka dziesmas" traģisko, dziļi ētiskā līdzjūtībā bāzēto pasaules skatījumu"³. E. Ādamsona dzejā patiešām ir daudz rindu, kuras apdzied visu skaisto, taču turpat līdzās skan augsti ētisks prasīgums pret cilvēku: "Kā pārvarēt gara slāpes? / Tad topi aka [...] tu, kas tik lielas slāpes sevī nesi / Un remdē slāpes tiem, kas tevi lūgs."⁴ Skaistais un labais dzejnieka izpratnē ir sinonīmi jēdzieni. Lūk, viens no ierakstiem piezīmēs: "Personību, personību, personību radīt – tas mans kaislīgākais sauciens. Gribu, gribu, gribu stiprināt! Visus personības sikumus radīt – vienu rok-rakstu, žestus, gaitu, balsi, runas veidu. Radīt īpatnību – lielu, dziļu, varenu, smalku, skaistu."⁵ Un "nokāpt tik tālu, ka nav ne kaislības, ne naida. Vienaldzīgi sīkie dzīves panākumi un vērtības – pat sava kailā nabadzība. Un tad cilvēks ir brīvs."⁶ E. Ādamsona estētisms mazāk līdzīgs Rietumeiropas "kritušo eņģeļu" Rembo, Bodlēra, Trākla līdz traģismam saasinātajam labā un skaistā pretstatījumam. Tas tuvāks Ničes atziņai par to, ka skaistums nav atraujams no cilvēka pašradišanas skaistuma: "Šī slēptā vardarbība pašam pret sevi, šī mākslinieka nežēlība, vēlēšanās pašam sev kā smagam materiālam dot formu, iemūžināt gribu, kritiku, pretrunīgumu, nicināšanu, noliegumu [...] galu galā radija [...] jaunu, pārsteidzošu skaistumu,"⁷ rakstīja Niče.

Taču nez vai šajā "operetiskajā laikmetā" (E. Ādamsona paša salīdzinājums) ir iespējams runāt par "tīrā" skaistuma pasauli viennozīmīgi. Dzejnieka mocartiski maigais

¹ *Grīns J.* Redaktora atmiņas. – Stokholma, 1968. – 217. lpp.

² Turpat, 211. lpp.

³ *Bendrupe M.* Neko jau nevajag, izņemot patiesību iz sevis // *Avots*. – 1987. – Nr. 8. – 24. lpp.

⁴ Izslāpušais mūks // *Ādamsons E.* Raksti. – 1. sēj. – 117. lpp.

⁵ *Ādamsons E.* Vēstules // *Karogs*. – 1987. – Nr. 6. – 152. lpp.

⁶ Cit. no: *Avots*. – 1990. – Nr. 4. – 10. lpp.

⁷ *Ницше Ф.* Генеалогия морали. – Спб., 1908. – С. 44.

rotalīgums slēpj sevī pārvarētas sāpes par dzīves un nāves traģisko būtību. Šajā ziņā viņš ir tuvs J. Porukam, K. Skalben, A. Brigaderei, M. Bendrupei. Runāt savā balsī, turpināt dziedāt savu dziesmu kultūrai tik traģiskā gadsimtā nozīmē klusu, bet neatlaidīgu pretestību.

Jo skaudrāk veidojas paša dzejnieka attiecības ar dzīvi un laikmetu, jo biežāk starp pasauli un lirisko varoni nostājas "sapņu pīpes dūms". "Sapņu pīpes" ciklā dzejnieka valstība kļūst "migla, dūmi un padebeši"¹. Apreibuma un aizmiršanās motīvs sasaucas ar tām sapņu ainām, kas Bodlēram atplauka hašiša un opija dūmos un kas netieši pauda asu dzīves īslaicīguma izjūtu. E. Ādamsona dzejas laiks nereti ir pusnomods, pussnauds, miegs un reibums, jo tikai tā viņš spēj pieņemt dzīvi: "Kūp tabaka. Zemei nu piederu es / Kā papagaiļbalodis brīvei. / Krit lapas. Nu beidzot man netrūkst vairs zelta, / Kad lēni pār mani nāk bezgalīgs miegs – / Es saku: "Lai miera skūpstš dzīvei."²

Meditatīvajā dzejā bieži kļūst semantiski līdzvērtīgi tādi pretēji jēdzieni kā "dzīvot", "redzēt sapni", "šķirties no dzīves". Dzīve nereti dota tāpēc, lai tiktu "sapnī izsapņota": "Sapņot mums vajag arvien, / Dzīvē vēl vairāk kā sapnī."³ Dzīve var mīties ar Nāvi: "Kā draugs tam nāve nāk pretī, / Bet dzīve kā ienaidnieks. / Simts niknām mokām nereti / Ir jāizpērk mazākais prieks."⁴ Savukārt Nāve Ādamsona darbos nereti izpaužas kā Sapnis, kā miegs: "Dzeguze te ābelē kūko, tuvu pienākusi, / Un zem koka vecaistēvs atsēžas un iemieg klusi. / Sirmā silā vectēvs snauž. Muzejs burvju kokli glabā. / Tagad viņas dziesmas dzied tikai lakstīgala labā."⁵

Cilvēks sapnī ir gan šķirts no realitātes, gan atkarīgs no tās. Šo sapņa divdabīgo būtību bieži akcentējusi 20. gs. modernā māksla. Piemērus varam atrast gan Kafkas un Džoisas, gan Šagala un Dalī, gan Fellīni un Tarkovska daiļradē. Arī

¹ Balāde par sapņu dūmu // *Ādamsons E. Raksti.* – 1. sēj. – 258. lpp.

² Tabakas elēģija // *Ādamsons E. Raksti.* – 1. sēj. – 71. lpp.

³ Epikūriešu dzejnieka romance // *Turpat*, 9. lpp.

⁴ Žēlabu dziesma // *Ādamsons E. Raksti.* – 1. sēj. – 141. lpp.

⁵ Vectēva nāve // *Turpat*, 22. lpp.

E. Ādamsons sapnī atrod jaunas, dzīvē neesošas iespējas, kuras mijas ar slēptu izmisumu par atkarību no realitātes. Tāpēc viņa dzejā Dzīve, Sapnis un Nāve nemanāmi pārplūst cits citā, iznīcībai mījoties ar atjaunotni:

Es esmu tikai atgriezies
No turienes, kurp iešu,
Jo nav ne sākuma, ne gala
Dzīvībai un arī man,
Kaut te tik mirkli ciešu.¹

Dzīvības plūstamība, kad "viss zūd, bet reizē nezūd nekas", Ādamsona darbos atspoguļojas arī tēlainībā, kur materiāli konkrētā pasaule nemanāmi, bet nemitīgi pārplūst vispārinātā cilvēka dzīves izjūtā: "Vij zaru zars, vij miesa miesu, / Augu apvij otrs augs, / Tā vijas kopā visas moka."² Viens un tas pats tēls atkārtojas dažādos līmeņos: "Tāds dienām pēdējām ir tīkams skumīgums, / Kad vienaldzība sēd un klusē blakus mums. / Pa upi laiva brauc – bet vai mēs skaidri zinām, / Vai augļus prom tā ved vai dienas pēdējās."³ Te sākotnējā tālplāna ainava (nāve kā "vienaldzība", kā "dienas pēdējās") tiek papildināta ar ekspresīvu un konkrētu, tuvplānā pievilktu detaļu (upe, laiva, augļi), kas tūlīt pat atkal atspoguļojas tālplānā.⁴ Nereti E. Ādamsons ikdienišķo pasauli satūriski paplašina ar mitoloģisku, īpaši – bībelisku alūziju palīdzību. Labā Gana, Debesu dzirnavnieka, Gaismas Kunga, Lielmeistara tēls dzejniekam asociējas ar kūlēja, melderā, pārcēlāja tēliem, tāpat sējas, pļaujas, dzirnu, vakara, rudens, rieta motīviem: "Mantu skaita vakarā, / Kūlējs vēro, cik tam graudu, / Dievs liek ripot debesīs, / Dālderim ar sīko naudu."⁵ "Dievs tur nāk, balts apbārstīts debesu dzirnu miltu – / Dievs ņems tevi, sasildīs mākoņrijā siltu."⁶ Cilvēka dzīvi E. Ādamsons dažkārt salīdzina ar dārzu, kuru pārvalda Lielais

¹ Balāde par nāves noslēpumu // *Ādamsons E.* Raksti. – 1. sēj. – 164. lpp.

² Biezoknī // *Ādamsons E.* Turpat, 93. lpp.

³ Pēdējās dienas // Turpat, 73. lpp.

⁴ Līdzīgi tiek veidoti dzejoli "Kaļ it kā dzeņi zeltkaļi naudu", "Dārznieka elēģija", "Maza elēģija", "Skumjas pēc laukiem" u. c.

⁵ Ciemos pie vecāsmātes // Turpat, 21. lpp.

⁶ Balāde par kara kalpu // Turpat, 13. lpp.

Dārznieks un kurā cilvēks ir "kalps un ķēniņš reizē"¹.
Filozofisks vispārinājums kļūst vienlīdz nozīmīgs konkrēti
priekšmetiskajai pasaulei:

Un tad pret maigo zvaigžņojumu
Ik vilnis, pusnovītis zieds
Dveš nedzirdamu aizlūgumu.²

Dzejnieks pauž pietāti gan tā priekšā, kas ir augstāks par
viņu, gan tā, kas zemāks. Roze ir līdzvērtīga puķuzirnīm, un
sudrabs ir tikpat labs kā zelts. Te E. Ādamsons ir ļoti latvisks.
Arī dainu mentalitātē pietāte saplūst ar grāciju, bet spēks
top smalks un kluss.

Tomēr dzejnieka romantiskā pasaules izjūta nav uztve-
rama viennozīmīgi. E. Ādamsona dzejā Vecā Derība var lie-
liski sadzīvot kopā ar "krietno Pavārgrāmatu"³ un klasiskas
dzejas formas ziņģu ritmiku (nav nejaušība, ka Ādamsons
savā laikā ir tulkojis populārus "slāgerus"). Arī dzejoļa forma
reizumis var kontrastēt ar saturu – filozofiska meditācija
apvienoties ar asprātīgu vārduspēli, visskaudrākā atziņa
izpausties graciozā, rotaļīgā formā:

Lūk, sarkans tauriņš lidinās ap dillēm,
Bet manī gurdums bezgalīgs ir nu.
Es mūžībā caur milzu pētersilēm
Ar cukurbietēm rokās ieiešu.⁴

Šajās rindās interesants ir tas dinamiskais, kolāžai līdzī-
gais efekts, kas izveidojies starp atšķirīgiem dzīves slāņiem
un kas rezultātā piezemē "augsto" un apgaro "zemo". Rakst-
niekam patik rafinētā veidā aprakstīt dažādas baudas, īpaši
tās, kas saistītas ar "Lielā Vēdera nesātību". Šī E. Ādamsona
īpatnība sevišķi izceļas novelēs (sk. Balmaņu viesību galda
aprakstu novelē "Sarkanās asaras"⁵, krāšņo ēdienu un dzē-
rienu aprakstus novelē "Bada spēles"⁶). Līdzīgi franču

¹ Dārznieka elēģija // *Ādamsons E. Raksti.* – 1. sēj. – 75. lpp.

² Kuģi // *Turpat,* 99. lpp.

³ Garšvielas // *Turpat,* 147. lpp.

⁴ Dārznieka elēģija // *Turpat,* 76. lpp.

⁵ *Ādamsons E. Raksti.* – 2. sēj. – 102. – 103. lpp.

⁶ *Turpat,* 15. lpp.

simbolistiem rakstnieks nevairās no seksuālās simbolikas (piemēram, novelē "Gājiens ar lopiem"), arī perversais var kļūt par Ādamsona mākslas objektu ("Hermafrodīta dziesmas").

Šajā ziņā E. Ādamsona daiļradē atspoguļojas sava laika gara dzīvē rehabilitētā interese par cilvēka neapzināto un ķermeniski juteklisko pusi. Jau Š. Bodlērs "Ļaunuma puķēs" par mākslas objektu padarīja perverso un slimo, līdzīgas tendences atrodamas fovistu glezniecībā, I. Stravinska mūzikā, arī latviešu t. s. dekadentu (Fallija, V. Damberga, E. Virzas, V. Eglīša) darbos, kur izsmalcināta kultūras izjūta un īpatnējas, perfektas dzejas formas apvienojās ar interesi par juteklisko, seksuālo un intuitīvi spontāno dzīves pusi.

Atšķirībā no racionālisma kultūras, kas sapņus, ilūzijas, dīvainības un fantāzijas uzskatīja par neīstu realitāti, gadsimtu mijas kultūrā redzama izteikta interese tieši par šo cilvēka dzīves daļu. Niče, piemēram, uzskatīja, ka viss apzinātais saistās tikai ar parādību virspusi, bet cilvēka rīcības patiesā nozīme atklājas nejausajā, spontānajā un neapzinātajā. Uz šī pamata radušās psihoanalīzes idejas vēlāk ietekmēja daudzus lielus 20. gs. māksliniekus: psihoanalīzes piekritēji bija H. Hese, S. Cveigs, T. Manns, Dž. Džoiss, S. Dalī. Taču psihoanalīze ne tikai rehabilitēja cilvēka dzīves neapzināto daļu – tā tiecās nojaukt prāta uzcelto robežu starp cilvēka apzināto un neapzināto, starp slimo un veselo dzīves daļu. Modernisma estētikas ietekmētajā mākslā šī tendence realizējās kā tieksme sastatīt vienotā perspektīvā iepriekšējos kultūrtipos nesavienojamas dzīves sfēras: racionālo ar iracionālo, augsti poētisko ar profāno, traģisko ar komisko utt.

Visas minētās tendences liecināja, ka gadsimtu mijas kultūrā cilvēka tēls bija zaudējis savu tradicionālo viengabalainību. Viņa tēls sašķīda atsevišķās drumslās, kuras veidoja cilvēka subjektīvā un individuālā pieredze. E. Ādamsona daiļradē cilvēks kā pretrunīga un iekšēji sašķelta būtne visspilgtāk atklājas rakstnieka prozā. Viņa talantam visorganiskākais ir t. s. "īsaiss" žanrs – novele. Tas ir žanrs, kuram ir vislielākās iespējas izteikt cilvēka individualitāti un viņa psiholoģiskās

pieredzes zemtekstu. Arī rakstnieka vienīgajam romānam "Sava ceļa gājējs" kompozicionāli pietrūkst romānam nepieciešamās pabeigtības – tas vairāk atgādina iekšēji pabeigtu noveļu virknējumu.

"Smalko kaišu" ciklā (krāj. "Smalkās kaites") rakstnieks iekrāso romantisko un epikūrisko dzīves izjūtu ar zināmu ironijas un arī pašironijas devu. E. Ādamsons ironiski novērtē kā paštaisnu romantiskā estēta nostāšanos opozīcijā pret visu, kas atrodas ārpus viņa personības. "No sapņa un reālības pretstatiem izlobījās smaids par ačgārnībām, kas lāgiem kļūva traģiski grotesks, noraudams visus krāšņos romantikas pārvalkus," – rakstīja J. Sudrabkalns par E. Ādamsona prozu.¹ Sapņotājs te pārvērties cilvēkā, kas iekšēju kompleksu dēļ nav sevi realizējis. Ireāli impulsi, neapzinātas izjūtas vai apslēpti pārdzīvojumi pēkšņi izlaužas varoņu apzinātās dzīves virspusē un it kā pārņem visu viņu esamību, pārvēršoties negaidītos mērogos. Kā atspere vai katalizators te kalpo rakstnieka īpaši veidota, no ār pasaules norobežota un noslēgta situācija, kurā autors plastiski iemieso dažus, no kopējā dzīves konteksta izrautus psiholoģiskus stāvokļus vai izjūtas.

Dažādi savā dīvainībā ir šie sakāpinātie cilvēka izjūtu "fragmenti". Tas var būt dabas (!) zinātņu studenta Emīla Kalna patoloģiskais riebums pret cilvēku sīkajiem miesas neglītumiem ("Stāsts par nagu").

Lietu savstarpējais samērs zūd arī tad, kad E. Ādamsons īpaši izceļ kādu atsevišķu sīkdaļu. Piemēram, "Sarkanajās asarās" rakstnieks noveles gaitā vairākkārt fiksē Ivara Avota rokas. Roku vairākkārtējs atkārtojums, līdzīgi tuvplānam filmā, izrauj tās no ierasto saišu konteksta, "iznes" ārpus laika un telpas un pārvērš simbolā. Tādējādi ar izteiksmīgas metonīmiskas detaļas palīdzību rakstnieks izgaismo no zemapziņas slāņiem varoņa iekšējos kompleksus un labilo emocionālo stāvokli.

Līdzīgi ekspresionistiem E. Ādamsons iekšējā pārdzīvojuma atklāsmē nekad neizmanto psiholoģisko analīzi, t. i., tiešu to aprakstu. Rakstnieks neanalizē cilvēku kā noteiktu

¹ *Sudrabkalns J.* Kopoti raksti. – R., 1959. – 3. sēj. – 169. lpp.

īpašību summu. Viņa apzinātās dzīves daļa ir tikai neliela aisberga virspuse no tām potencēm, kas slēpjas cilvēkā. Ādamsona prozā izjūtas, kaislibas un emocijas izpaužas netieši – ar izteiksmīgas materiālās realitātes palīdzību. Lūk, kā notēlots galvenās varones atklāsmes brīdis novelē "Gājiens ar lopiem":

"Balts teļš mīkstu, siltu mēli laiza manas rokas... Es dzirdu jaunās eglītēs baložu "rukkukū-rukkukū" dūcienus; es redzu gandru, kas cēli it kā zēns uz sarkanām koka kājām staigā purvā, – un nu es zinu, ka nekas nav skumjāks par iznīcību un liksmāks par dzīvību.

Es vairs neraudu. Es paceļu galvu.

Divas nedēļas esmu skatījusi tikai karstu tumsu. Nu es ieraugu cilvēkus, dzīvniekus, kokus un augus.

Cik te – strauta gravas nogāzē – daudz pelēko alkšņu, lazdu un balto skābaržu krūmu! Dobumainu vītolu stumbros ieauguši aveņu krūmi. Tūkuma zāle izpletusi leknās, zaļās lapas pār dzelteniem ziediem. Piekalnē zaļo stalti kadiķu kociņi pamelnām ogām un ap priežu celmiem, kas aptecējuši sveķiem kā gaišbrūni māla podi liepu medu, vijas zemenāju stīgas. Zied baltās meža nelķes, violetās kazu rozes un zilie cigoriņi; zied arī meža vijolišu pogaļas, lauka atraitnītes un trīsvienības puķes. Cekulotās zilītes, žubes un meža kauķi knābj meža rožu sarkanos augļus, melnās krūkļu ogas un meža avenes."¹ Jūtu sasprindzinājuma brīdī meitenei viss apkārtesošais pēkšņi palielinās. Govis kļūst ārkārtīgi lielas – "kā faraona elefanti", "kā kuģi pa zaļiem ezeriem".² Govju kāju nospiedumi dubļos ir milzīgi, viņu dvaša ir spēcīga, mutes lielas, balsis kā bazūnes un jautras taures.

Meitenes emociju un izjūtu iespaidā ārpus viņas esošā pasaule pārvēršas un mainās varones apslēpto pārdzīvojumu ietekmē. E. Ādamsons iekšējā pārdzīvojuma telpu iznes ārpus cilvēka un iemieso to ekspresīvā situācijā un tēlos. Tādējādi rakstnieks notēlo "neatdzisušu" emociju visā tās ilgumā. Novelē minētajam mērogu palielinājumam ir arī idejiski simboliska nozīme. Tā saistās ar meitenes padevību, ļaušanos mīļotajam

¹ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 125. –126. lpp.

² Turpat, 127. lpp.

cilvēkam, dabai, visai pasaulei: "Jo es palieku mazāka un saimnieks lielāks, jo es vairāk gavilēju."¹

Lasot E. Ādamsona prozu, rodas sajūta, ka tēloto izjūtu tiešums nemitīgi apvienojas ar vieglu stilizāciju, ka dabiski radušās emocijas tiek apvītas ar nelielu imitācijas gaisotni. Rakstnieks to bieži panāk, ritmizējot tekstu, piemēram, noveles "Gājiens ar lopiem" sākumā.² Bagātīgā augu, ziedu, putnu, dzīvnieku un citu organisko formu stilizētā daudzveidība izrotā noveļu tekstu līdzīgi ornamentam, radot lasītājā asociācijas ar jūgendstila "valodu". Nav nejaušība, ka E. Ādamsona prozu saista ar barokālo tradīciju t. s. ornamentālo literatūru. Rakstnieks turpmākajiem darbiem, kuri nav pat vēl iecerēti, gatavo pārsteidzošus, svaigus un negaidītus epitetus, kuri vēlāk ir brīvi iekļaujami jebkurā tekstā. Tie funkcionē kā ornamenti un tādējādi simbolizē tēlojumu – te redzama ornamentālās literatūras saite ar simbolistisko kultūru.

E. Ādamsona noveļu struktūra ir tāda, kas ļauj pastāvēt atsevišķiem tās elementiem autonomi, t. i., atrasties līdzās, pat neesot savstarpēji saistītiem. Dekoratīvisms iznīcina dziļumprojekciju un trīsdimensiju laiktelpas koordināti ar tajā pastāvošo nākotni, tagadni un pagātņi, visam liekot skanēt vienlaicībā. Zīmīgi, ka rakstnieks nereti novelēs izmanto tagadnes laiku.

Līdzīgas laiktelpas izmaiņas atrodamas modernajā glezniecībā, kur dziļumprojekciju konsekventi nomainīja plakne. Arī E. Ādamsona poētiskās pasaules telpa nesadalās t. s. priekšplānā un fonā jeb vairāk un mazāk nozīmīgajā – ideja un ornamenti, būtiskais un nejaušais funkcionē kā vienlīdz nozīmīgas vērtības. Rezultātā zūd robeža starp īstenību un izdomu, starp dzīvi un spēli.

Reti kuram rakstniekam latviešu literatūrā ir tāda interese par joku joka pēc, spēli spēles pēc. Kā E. Ādamsona gara radīniekus šajā ziņā varētu nosaukt Anšlavu Eglīti un Jāni Ezeriņu. Ar ironijas un humora palīdzību E. Ādamsons mīl pagriezt šķietami jucekliģo un antikvāro pasauli negaidītā

¹ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 128. lpp.

² Turpat, 118. – 119. lpp.

perspektīvā, kurā reizēm pavīd viegla groteska un klaunāde (noveles "Riču račs", "Sevis pārvarētājs", "Brēkšana", "Nāve gaiļa izskatā", "Krokodila asaras", "Neistā ģimetne", "Lielais spītnieks", "Jāšana uz lauvas"). E. Ādamsona varoņi, piemēram, var atstāstīt ar noveles darbību tieši nesaistītus gadījumus un situācijas tikai tāpēc, ka tie ir interesanti vai asprātīgi. Spēle rakstniekam nozīmē radošo brīvību, spēlei pakļaujas viss, ko var pārvērst mākslas materiālā. Pats savu dzīvi E. Ādamsons arī dzīvo "spēlējot", t. i., padarot par mākslas objektu. Ādamsons ironiski saka: "Kad mani vajā neveiksmes, / Kā seskam slazdā kad man klājas, / Tad paciešos, jo zinu es – / Tas Kungs ar mani rotaļājas."¹ Šīs rindas sasaucas ar slavenajiem Platona vārdiem: "Dievs var atļauties būt pilnīgi nopietns, bet cilvēks ir Dieva rotaļlieta, un tā ir viņa labākā daļa. Tāpēc cilvēkam dzīve jādzīvo, spēlējot viscēlākās spēles, un nekad nav pārāk jāpaļaujas uz esošo stāvokli. Dzīvē jāspēlē zināmas spēles – jādzied, jādejo, arī jāupurē spēlējot... Jo cilvēks ir tikai lelle un marionete, kurai tomēr piemīt neliela, bet sava patiesības daļiņa."²

Interesi par spēli un tās estētiku veicinājusi E. Ādamsona mīlestība uz Rablē un Petronija daiļradi. Raksturīga šajā ziņā ir spēlesprieka pilnā novele "Lielais spītnieks". Gan ilūziju ironisks ievijums, gan eksotisku un banālu detaļu apvienojums, arī teatralizētā un parodētā situācija liek sajust karnevālisku gaisotni. Ēzelītis Pantofilando ir apturējis uz lielceļa vai visu steidzīgo Spāniju – sākot ar laupītājiem un čigāniem un beidzot ar dižciltīgajiem aristokrātiem. Pati daba ēzeliša izskatā ir likusi uz mirkli apstāties vai visai Spānijai, un uz šī ceļa visi izrādās vienādi ēzeliša priekšā – pat karalis. Ironiski, taču slēptā nopietnībā izskan ēzeliša saimnieka vārdi steidzīgajiem ceļiniekiem: "Bīstieties zaimot to Kungu, runājot par steigu, jūs, ārzemnieku kungi, jo nāve panāk tikpat

¹ Tā Kunga Rotaļlieta // *Ādamsons E. Raksti.* – 1. sēj. – 266. lpp.

² Cit. no *Huizinga J. Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture.* – London, 1955. – P. 178. Dāņu zinātnieks Huizinga paskaidroja, ka spēles elements ir pamatā visām reliģijām un rituāliem un ka ikviena kultūra izaug no spēles.

viegli medību vanagu, kā vēzi. [...] Kauns jums, kastilieši, ja jūs vēl nezināt, ka laika mums diezgan tiklab piedzimšanai, kā nomiršanai, – galvenās rūpes, kā to patīkamāk pavadīt."¹ Pēc nesekmīgajiem ēzeļa spītības uzveikšanas mēģinājumiem "sākās divvainākais gājiens, kāds jebkad redzēts lepnajā Kastīlijas karaļvalstī"², jo pat skaudrākie pretinieki – laupītājs Brokaburno un kāds Svētās ermandadas kvadriljers – šai gājienā rāmi soļo blakus. Taču arī ēzelīša triumfs nav ilgs. Zemnieki viņu uz rokām atnes mājās, taču naktī pēkšņās dusmās saplosa sīkos gabaliņos un aiznes tos sev līdzī "kā dārgas relikvijas"³.

Līdzās nopietnā un komiskā savstarpēji papildinošajai mijai E. Ādamsona prozā atrodam arī traģisku cilvēka likteņa apjautu. Vienā no savām labākajām novelēm "Kaina skaudība" rakstnieks pretstata divus cilvēka meklējumu ceļus – Kaina un Ābela. Labsirdīgā un raupjā Ābela Dievam nestais upuris ir vientiesīgs, taču priecīgs un atdevīgs, jo "kas ar patiku drāž skalus, ir vairāk vērts kā tas, kas ar īgnumu norok kalnus".⁴ Taču Ābela "alga" ir nāve – viņš kļūst par upuri Kaina grēkam. Kainā savukārt uzsvērts vārums, trauslums, bālums, vājums. Viņš vairāk domā, viņa acis ir ļoti redzīgas, taču Kains ir Ievas bērns, bet Ieva atzīst tikai veiksmīgo. Kains strādā tāpēc, lai saņemtu uzslavu, lai sevi celtu un otru darītu zemāku. Bet Dievs saka Kainam: "Ja tu apzinātos īsti sava darba vērtību, tu kļūtu tik pašapzinīgs, ka nekādas uzslavas tev vairs nevajadzētu, tāpat kā nespētu nenieka kaitēt tas nesaudzīgākais nopelums."⁵ Pēc Ābela nonāvēšanas Kaina brēciens pret debesīm ir bez asarām, bez "bēdu ūdens", kas ir īstie dziedētāji. Līdzīgi Oidipam, viņš ļoti ilgi nezina, kur viņa vaina slēpjas, bet tad, kad uzzina ("Es taču necēlu akmeni pret Tevi, bet pret savu nelabumu,"⁶ Kains

¹ Lielais spītnieks // *Ādamsons E. Raksti.* – 2. sēj. – 149. lpp.

² Turpat, 155. lpp.

³ Turpat, 157. lpp.

⁴ *Ādamsons E. Raksti.* – 2. sēj. – 203. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

izmisumā sauc), tad cerību vairs nav – atstumtība ir mūžīga, viņš kļūst par mūžīgo tekuli. Kaina liktenis simbolizē cilvēka dzīves bieži vien ironisko likteni – viņš ir tiecies pēc zemes dzīves un Ēdenes dārza saldā miera, kur "kokiem nemaz neesot lapu, tikai ziedi vien"¹, taču šāds miers izrādās sākums vēl lielākam nemieram. Šajā egocentrisma un nesavtības ceļu krustpunktā uzvarētājs izrādās Ābels, kaut arī tā ir traģiska uzvara: ".. Ābela ģindeņa krūšukurvī dūca liels meža bišu pulks... un tas pauda dzīvību, ne iznīcību."²

Un tomēr rakstnieks meklē reālu pamatu, uz kura cilvēkam balstīties šajā nestabilajā pasaulē. Tam apliecinājums ir īsi pirms nāves sarakstītais, bet nepabeigtais vienīgais rakstnieka romāns "Sava ceļa gājējs". Romāns veidots kā audzināšanas romāns, kura centrā ir jauna cilvēka – Askolda Kalnamalas – vērtību meklējumu ceļš un kurā atrodamas arī dažas autobiogrāfiskas iezīmes. Jānis Rudzītis 1960. gadā Stokholmā izdotajos E. Ādamsona Kopotajos rakstos "Sava ceļa gājēju" nosauc par pašu vērtīgāko, skaistāko, valdzinošāko romānu par vēlās pubertātes gadu jaunieša piedzīvojumiem un alkām un reizē par vienu no "vissavdabīgākajiem un visvērtīgākajiem romāniem, kas latviešu literatūrā radušies pēc neatkarības posma"³. Pilnīgi pretējos ieskatos bija pēckara literatūrzinātne, kas neatzina romānu par veiksmīgu. Savdabīgais romāns patiešām neieklaujas reālpsiholoģiskās prozas gultnē. Ārēji tas atgādina iekšēji pabeigtu noveļu virkni. Te ir gan avantūriskā romāna elementi, gan ekspresīvi tēlojumi, kur prozas valoda tuvojas dzejas rītmam un kur tiek izceltas īpatnējas, ar sižetu tieši nesaistītas detaļas. Šur tur mēs varam atrast arī E. Ādamsonam tik raksturīgo spēles elementa klātbūtni, tāpat eksotisku vai oriģinālu priekšmetu un lietu virknējumus, dažādu dīvainību un savdabību kolekcijas (piemēram, nedaudz "sirreālais" krusttēva Jēkaba mājas apraksts), lai gan E. Ādamsons vairākkārt piezīmēs uzsvēris nepieciešamību veidot romānu lielās, vienkāršās līnijās.

¹ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 199. lpp.

² Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 203. lpp.

³ Ādamsons E. Sava ceļa gājējs // Raksti. – 2. sēj. – 397. lpp.

Romānā daudzējādā ziņā tiek izvērsti E. Ādamsona dzejā un novelēs jau sastaptie motīvi. Askolds Kalnamala sākumā ir lasītājam jau no novelēm pazīstamais "tips" – viņā mājo vēlēšanās pacelties ļoti augstu, bet paša raksturs un iekšējie kompleksi neļauj to izdarīt. Tās ir tipiskas jauna un nedaudz infantila cilvēka izjūtas, kurš nav vēl sevi pārbaudījis un apliecinājis: varonis jūtas vientuļš un nošķirts, savas izjūtas viņš slēpj un kautrējas izpaust. Viņā mājo gan vēlme iekļauties sabiedrībā, gan nespēja to izdarīt, viņš grib atbrīvoties no savu draugu ietekmes, taču vienlaicīgi alkst viņu novērtējuma. Skolas beigšana kļūst par robežliniju Askolda dzīvē. Viņu pēkšņi pārņem sajūta, ka kaut kur plašajā pasaulē ārpus viņa rit "istā" dzīve:

"Pār labības lidzenumiem, mūža mežiem, kalnu grēdām, pār jūrām, salām, okeāniem trauca lidmašīnas no vienas lielpilsētas uz otru, vēl varenāku lielpilsētu; pār tiltiem un caur tuneļiem joņoja vilcieni, pārpilni dažādāko tautību ļaudīm un dažādākām precēm; ostās atņēma elpu tvaikoņi ar vērtīgām kravām, lai drīz dotos uz ziemeļiem vai dienvidiem, uz austrumiem vai rietumiem. Un šīs lidmašīnas, šie kuģi un vilcieni stāstīja savā spēcīgajā valodā gan par gleceru un fjordu, gan vulkānu un zelta smilšu, gan vīnogu, palmu un ķenguru zemēm."¹

Apskurbinošais dēku prieks, kas pēkšņi pārņem Askoldu, un iedoma, ka "laime atrodama tikai kaut kur pie jūrām, kalniem un ielejām", liek viņam izvirzīt sev uzdevumu – sekot Kolumba un citu renesanses cilvēku paraugam un iekarot visus piecus pasaules kontinentus. Šai nolūkā Askolds izveido savu "labo un ļauno īpašību reģistru"² un kā mīnusu izceļ stipras gribas trūkumu. Askolds nu ķeras pie pašaudzināšanas – viņš pats raksta sev pavēles un pats uzliek sev sodus par to neizpildīšanu, un atkal raksta jaunas pavēles.

Taču dzīve, ko Askolds dzīvo, visu laiku "nesakrīt" ar viņa "plāniem", un viens no šiem "neparedzētajiem faktoriem" ir Askolda jūtas pret Kseniju – jaunu, gudru, valdzinošu

¹ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 246. lpp.

² Turpat, 352. lpp.

sievieti, kas rosina Askoldu cilvēcisko vērtību meklējumu ceļā, kaut arī neatbild viņa jūtām. Kolumba vietā nu tiek ierakstīts vārds "Ksenija", un Askoldam jāiztur pirmais pārbaudījums – neatbildēta mīlestība.

Otrs pārbaudījums, kas Askoldam jāiztur, ir pārbaudījums "ar neganto godkārību" – ar to varu, ko var dot manta un nauda. Askolds pakļaujas vecāku vēlmei – izpelnīties mantojuma tiesības pie mirstošā un bagātā krusttēva Jēkaba gultas.

Sekojošā renesanses cilvēka loģikai ("ja es gribu, tad visu varu"), Askolds nonāk pie secinājuma: jo ātrāk krusttēvs nomirs, jo ātrāk Askolds saņems mantojumu un jo ātrāk viņš varēs parādīties Ksenijai "metropolīta baltā klobukā", "senatora tumšsarkanā talārā" vai "ģenerāļa zvaigznēm apsētā uniformā".¹ Šis pārbaudījums tomēr beidzas ar Askolda sirdsapziņas uzvaru – viņš atsakās no nepelnītā krusttēva mantojuma. Taču galvenā atziņa, ko Askolds iegūst pēc visiem pārbaudījumiem, izrādās paradokssāla: ar pārsteigumu viņš ir spiests atzīt, ka viņā mīt pavisam citi trūkumi, nekā viņš to sākotnēji bija iedomājies. Renesanses cilvēka ideālam nepieciešamās īpašības – drošsirdība, pacietība, izturība – izrādās pārvērtušās pārdrošībā, nepacietībā, godkārībā. E. Ādamsons ne tikai ironiski novērtē cilvēka "dalījumu īpašībās", bet liek varonim apšaubīt paša sākotnēji izvirzīto ideālu – "uzvarētāju", "iekarotāju". Viena no bagātā krusttēva atbildēm skan tā: "Visu var iegūt, ko vēlas, ja neko pārāk nevēlas." Jo "dod tam, kas neprasa"². Askoldam romāna izskaņā nākas atzīt: "Vienu laiku es iedomājos, ka tikt uz priekšu pa savu ceļu vistālāk var ar luksa ekipāžām un ļaizmariskiem eskortiem... Bet šāds graciozs, it kā no zemes atraisīts divjūgs prasa daudz naudas un noder tikai izpriecām. Es domāju, ka vispamācošāk un valdzinošāk iet savu ceļu paša kājām."³ Ideāla apšaubīšanas ideja izpaužas arī daudzajos salīdzinājumos, kuros ieslēpts oksimorons: "Askolds jutās kā vientulīgs gājējs, kam kāds bezgodis piešķiedis seju ar dubļos samērcētām

¹ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 352. lpp.

² Turpat, 361. lpp.

³ Turpat, 386. lpp.

vijolītēm, tā ka vaigu klāj gan ceļa netīrumi, gan ziedlapiņas¹, "maigais smagums", "viņam brīžam šķita, it kā viņš būtu nolīnčots ar tulpēm"² u. c. Ksenijas klātbūtne, sarunas ar docentu Ernsonu un sirdsapziņas pārbaudījumi krusttēva Jēkaba mājā Askoldu arvien vairāk tuvina atziņai, ka pasaule var atklāties nevis pārdrošos iekarojumos, bet "skaistā sīkumā", "mazā laukumīņā"³. Simbolisks šajā ziņā ir Askolda un Ksenijas gājiens uz spilvu pļavu: "Zem sava pļavai piekļautā auguma viņš arvienu skaidrāk samanija zemeslodes griešanos."⁴

Spraigā tēlu un sižeta darbība romānā parasti vainagojas ar lakoniskām filozofiskām atziņām, ar noteiktu apjēgas un sapratnes iegūšanu. Atbrīvošanās no draugu Gedimina un Oresta ietekmes Askoldam nozīmē arī atteikšanos no noteiktas dzīves vērtību izpratnes. Askolds intuitīvi norobežojas no robustā un spēcīgā Gedimina "spēlēšanās ar dzīvi no ārpuses". Gedimins ir dēkainis, kas vienmēr cenšas no visa izsist kādu praktisku labumu, – arī uz Spāniju viņš dodas tāpēc, lai nodarbotos ar ieroču piegādāšanu abām karojošām pusēm. Savukārt lielais skeptiķis un zobgalību kolekcionārs Orests "spēlējas ar dzīvi no iekšpuses" – garā viņš radniecīgs E. Ādamsona novelēs sastaptajiem estētiem. Askolds nevar pieņemt Oresta iekšējo neticību un dzīves bezjēdzīguma izjūtu (Orests savu dzīvi beidz pašnāvībā), kas netieši izaugusi arī no laikmeta kolīzijām. Orests saka Askoldam: ".. īstenībā mans skats uz pasauli ir dzimis baigāko dažādu iekārtu un šķiru sadursmju, bojā un augšup ejas laikā, pie kam mans tēvs un īpaši māte piederēja pie tiem, kurus gribēja iznīcināt. Dažus mēnešus pirms manas dzimšanas mana māte redzējusi, ka pūlis nolīnčoja viņas tēvu. [...] Tādēļ viņa nekad nerādās tur, kur notiek ļaužu sapulcēšanās un drūzmēšanās, jo viņa pārliecināta, ka viens cilvēks vēl var būt augstsirdīgs, bet desmit cilvēku kopā jau pārvērtušies vilkos. Tu būsi ievērojis, ka es ļoti atgādinu savu tēvu. Zobgalība viņam tikpat raksturīga kā man. Bet kas ir mana tēva zobgalība,

¹ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 291. lpp.

² Turpat, 332. lpp.

³ Turpat, 323. lpp.

⁴ Turpat, 369. lpp.

salīdzinot ar manu! Viņam tā netraucēja tapt par ievērojamu zinātnieku, tādēļ ka viņš, cilvēkus izsmiedams, uzkrājis sevī lielus spēkus, kas bija vajadzīgi, lai tos labotu. Bet kāds esmu es? Manu no tēva mantoto zobgalību padarīja skaudrāku, rūgtāku, ļaunāku mātes baigie pieredzējumi, kas vistiešāk atspoguļojās manī; arī agrā bērnībā nejauši dzirdētie vārdi, ko teica kalpone, – ka "tas mazais knauķis ir vēl lielāks velns nekā tas lielais", padarīja mani aizdomīgu pret visiem."¹

Askolds šādai Oresta dzīves izpratnei liek pretī tādu drošsirdību, kas spēj pieņemt dzīvi visu – arī tās pretrunas un nepilnības, arī nāvi un neesamību. "Bet tāda taču ir dzīve!..." atbild Askolds. "Krāj, lai nozog, ceļ, lai sagrauj."² Šī rūgti ironiskā doma atskan arī vienā no Ādamsona melnraksta piezīmēm par romānu. Viņš raksta: "Milzu sevis izveidošanas darbs un... niecīga nomaldījusies lode."³ Askoldā pakāpeniski veidojas atskārsme par to smalko spēku, kas spēj atteikties labvēlībā, pazemībā un klusumā. No pasaules iekarotāja un pakļāvēja Askolds pamazām pārtop par cilvēku, kas cenšas iekļauties pasaulē, "just siltu pateicību tuvākai apkārtnē"⁴. "Atklāt jaunu pasauli var, tikai sevi uzvarot," saka docents Ernsons. Un viena no šīm uzvarām ir "nepārtraukts vienmērīgs darbs"⁵, turklāt skaidri apzinoties, ka viss cilvēka radītais ir nepilnīgs un ierobežots.

E. Ādamsons savā rotaļīgajā manierē lasītājam būtībā uzdod fundamentālus jautājumus: kas ir ideāls un kāds ir tā piepildījums, vai robeža starp ideālu un ilūziju nav pārāk trausla, vai bieži netiek darīts tāds darbs, pēc kura pāri paliek tikai mieles. Ar savu romānu rakstnieks iekļaujas tajā lielajā 20. gs. problemātikā, ko ievērojamais krievu filozofs Nikolajs Berdjajevs nosauca par "jaunrades krīzi"⁶ un kuras centrā ir

¹ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 297. lpp.

² Turpat, 298. lpp.

³ Raiņa lit. un vēst. muz. – Rokr. Inv. Nr. 168450.

⁴ Ādamsons E. Raksti. – 2. sēj. – 338. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Бердяев Н. А. Судьба человека в современном мире // Новый мир. – 1990. – Т. I. – С. 212.

jautājums par to, vai cilvēka jaunrades spēja attaisno viņa esamību. T. Manna "Doktorā Faustā", A. Kamī "Sizifā", V. Goldinga "Smailē" – visos šajos darbos saasināta cilvēka mokošā neapmierinātība ar paša radīto šā vārda visplašākajā nozīmē. Ne velti Rilke nosauca Ilūziju par Ikara meitu: "Ilūzija ir ilgā un bezgalīgā kritiena apžilbinošs iemiesojums."¹

Arī E. Ādamsona romānā līdzās audzināšanas un pedagogiskajai idejai vienlaicīgi tiek modelēta pati cilvēka tāpšanas situācija, tāpat kā M. Ļermontova "Mūsu laika varonī", A. Puškina "Jevgeņijā Oņeginā" un O. Vailda "Doriāna Greja portretā". Atšķirībā no reālpsiholoģiskā audzināšanas romāna, kur varoņa tapšanas process ir atkarīgs no tā, kā viņš saprot un sevī atspoguļo reālo vēsturisko laiku, E. Ādamsona romānā varonis tieši nereaģē uz laikmeta ārējiem notikumiem. Romānā nozīmīga vieta ir Rīgas tēlam ar estetizētu Vecrīgas, Arkādijas, Viestura dārza, Ilģuciema, Spilves, Dzegužkalna zīmējumu, taču tas ir distancēts no konkrētā laika. Romāna varonis nevis pārveidojas un mainās, bet sasniedz jaunu kvalitāti ar to, ka atrod sevī nemainīgo, t. i., pats sevi, savu patību. Būt patiesam pret sevi izrādās "lielākā drošsirdība, kas pārspēs visas konkistadoru un tamlīdzīgu "pilnasinīgu cilvēku" nežēlības,"² atzīst Askolds. Pēc E. Ādamsona pārlicības, cilvēks sevi var ziedot sabiedrībai un nonākt saskaņā ar to, tikai radot un izveidojot pats sevi.

E. Ādamsons nepaspēja romānu pabeigt. Trešo daļu viņš bija iecerējis sekojoši: "(Askolds) atmet zēna pārmērības, arišķības, beigās atrod lielu saskaņu ar sevi, no vienas puses, un sabiedrību un apkārtni, no otras." Noslēgumā varonis ir "gatava, nobriedusi, galīgi izveidota personība, kas "uzvarējusi sevi", ieiet dzīvē un mierīgi, nosvērti, drosmīgi skatās pretī tās pārbaudījumiem (kariem, etc.)"³. E. Ādamsona pie rakstos atrodam arī tādu romāna risinājuma variantu, kur

¹ *Рилке Р. М.* – Огюст Роден. Письма. Стихи. – М., 1971. – С. 14.

² *Ādamsons E.* Raksti. – 2. sēj. – 383. lpp.

³ Raņa lit. un vēst. muzejs. – Rokr. Inv. Nr. 168450.

paredzētas nevis trīs, bet sešas romāna daļas – katra jauna daļa veltīta citam varonim.¹

Rezumējot varam teikt, ka rakstnieks savā pasaules uzskatā balansē starp pretējiem dzīves poliemi – starp kultivēto un pirmatnējo, starp civilizēto un vitālo, spēku un nespēku, slimo un veselo, estētiski epikūrisko un ētiski maksimālo. E. Ādamsona slimīgi garīgajiem varoņiem bieži pietrūkst vitālas un dabiskas attieksmes pret dzīvi. "Ak, neirastēnija, tu māsa, / Tu visu man liec smalkāk just / [...]. Tā salda nasta, bet par grūtu, / Un maz pats nesējs bauda to," raksta dzejnieks. Taču arī gara veselību nesaista ar viengabalainu vitalitāti – pēdējā var slēpt sevī barbarisko, pirmatnējo, pat mežonīgo ("Vilka dziesmu" cikls, dzejoļi "Svētā Hironima dziesma", "Barbaru mīla", "Vētra pār mielastu galdiem"). Ar ironijas palīdzību E. Ādamsons bieži nolīdzina un harmonizē šos pretpolus, dzīvi redzot pārsteidzoši tuvu sapnim un nāvei. Viņa daiļradē cilvēks sevi izjūt tikai kā daļu no tā, kas viņš varētu būt. "Ak, šis riets ir pārāk dižens, / Cilvēks ir tik mazs pret to..." – saka rakstnieks. Un tomēr E. Ādamsona pasaulē kā maza, trausla saliņa paliek sapnis par kultūru, personību un tās atdevīguma izstaroto gaismu:

Ak, šis riets ir pārāk dižens,
Cilvēks ir tik mazs pret to [...],
Bet vai nepietiek, ka redzu
Es – tik nevarīgs un mazs,
Rudzu druvas, varavīksni,
Bērzu birzes mīlīgas.²

¹ Raiņa lit. un vēst. muzejs. – Rokr. Inv. Nr. 168450. III daļa būtu veltīta Orestam, viņa dienasgrāmatai, kas atklāj Askoldam daudz jauna ne tikai par draugu, bet arī paša dzīves izpratnē; IV daļa – tam, kā pārvērties Gedimins pēc saviem ceļojumiem, arī Askolda tēva bērnības atmiņām; V daļa – Sofijas tālākajam liktenim; VI daļa – visu varoņu likteņiem pēc 10 gadiem, īpaši uzsverot Ksenijas lomu, kas nu kļuvusi Askolda "gaišā ceļa" rādītāja.

² Oda pasaules krāšņumiem // *Ādamsons E. Raksti.* – 1. sēj. – 170. lpp.

ALFRĒDS DZIĻUMS (1907–1976)

Prozaiķis A. Dziļums dzimis 1907. gada 2. maijā Doles pagasta Jenčos. Divu gadu vecumā viņš zaudē māti un bērniņu pavada gan Jenčos, gan Baldones pagasta Pūriņos, kur saimnieko tēvs, otrreiz apprecējies. 1919. gadā nomirst tēvs, un jaunības gadus A. Dziļums pavada māsas Almas ģimenē. Nākamā rakstnieka bērniņai pietrūkst vecāku aprūpētas ģimenes ligzdas aizvēja un drošības. Viņš strādājis gan lauku, gan mežu darbos, gan pie plostu pludināšanas. Pašu pirmo "literāro" sacerējumu A. Dziļums ar sev raksturīgo vieglo humoru piemin grāmatā "Zeme dzīvo" (1962). Mazais Alfrēds ir uzrakstījis šādu "stāstu" uz pamātes iesvētību dienas fotogrāfijas: "Anna. Viņa ir mana pamāte un tēva sieva no Lipšiem. Viņa tur bija kalpone. Viņai mugurā ir balta kleita un galva ar lieliem matiem. Viņai pieder Janka; un viņa ir dikti dusmīga. Un tā viņa te stāv šo baltu dien." (73. lpp.) A. Dziļums mācījies V. Olava komercskolā, taču nav to pabeidzis. Viņš turpina lauksaimnieka darbu, reizē krājot iespaidus, izjūtas vēl neapjaustam mērķim. "Rudens vakaros, kad vējš šalca kokos, mana sirds dziedāja tiem līdz. Dažkārt es staigāju tumsā pa Siliņu smalcis līdzienākajām takām un iztēlē pārdzīvoju dažādus notikumus. Bet es nepratu tos izteikt, domu pārpilnība mani smacēja. Tādēļ es bieži jutos saīdzis un drūms." ("Pēdas rīta rasā", 1964) Pirmie literārie mēģinājumi – nelieli tēlojumi – tiek publicēti 1925. g. mežu darbinieku arodbiedrības mēnešrakstā "Meža Dzīve" ar pseidonīmu Vizuls. Un turpmāk literatūra kļūst par A. Dziļuma otro dzīvi, par darbu, kas prasa

ne mazāk spēka un piepūles kā zemes apsaimniekošana. 1932. g. A. Dziļums apprecas. Atgriežoties no karaklausības un sadalot tēva mantojumu, ir iegūts 11 ha liels zemes gabals – Baldones pagasta Rietumi. Top paša jaunsaimniecība, piedzimst dēli. Maizes rūpes, ikdienas neatliekamie, dabas noteiktie darba ritmi tomēr neiznīdē rakstniecības aicinājumu. Dzīve un literatūra sasiemas ciešos mezglos, viena otru stiprinot un arī pagēroši atprasot laiku, uzmanību, mīlestību.

Romāna "Saplēstā krūze" (1942) tapšanas laikā – 1939. g. rakstnieks pat noīrē kādas kaimiņmājas neizbūvētu istabu, lai varētu būt vienatnē ar saviem varoņiem. "Bija vasara, karstākais darba laiks pļavās un dārzos, bet sievai bieži bija jāiztiek bez manas palīdzības.

[..] Vakaros, staigājot meža vientulībā, es bieži satikos ar iecerētajiem cilvēkiem, arvien dziļāk man atklājās viņu dabas. Ar visu sirdi es dalījos viņu likteņos. Un reizēm aizmirsu, ka sieva mājās mani gaidīja ar vakariņām.

"Mums vajadzētu pastiegties ar sienu vešanu," Mirdza norūpējusies teica. "Es paraudzīju zārdus, tie ir jau sausi, un radio ziņoja lietu."

"Bet ne šovakar!" Es jutos nepatīkami iztraucēts no savas pasaules.

"Jūgsim Briku agri no rīta, pirms nesāk līt!"

Tajā stundā man bija jāved cits siens, jāredz, kā to krauj greisirdīgais puisis Jēcis un kā to saņem pretī spītīgā Nate. Un jādzird, kā viņi strīdas.

"Nē, velns lai parauj!"

Velns parāva, mūsu siens aizlija" ("Pēdas rīta rasā", 1964).

1944. g. rudenī A. Dziļums tiek iesaukts latviešu leģionā un nokļūst vāciešu okupētajā Polijā pie Tornas, kur latviešu vīri tiek baroti ar veltām cerībām par jaunu ieroču izmēģināšanu un apmācībām. Patiesībā tā ir nožēlojama veģetēšana, rokot tanku aizspustu grāvjus un tverot katru ziņu no lielās politikas; izmisīga cerība mijas ar pilnīgu bezcerību, domājot par Latvijas likteni. Daudzi līdz pēdējam brīdim nespēj noticēt, ka pasaules sabiedrība varētu atstāt bez ievēribas Latvijas okupāciju. Tomēr nākas rūgti pievilties. Daudz

autobiogrāfiska par šo dzīves posmu romānos "Tornas grāvrači" (1949), "Pārvietotie" (1955), "Mežlejas Taurētājs" (1956), "Nokaltis zars" (1960). Šo gadu pārdzīvojums fiksēts arī atmiņu grāmatā "Aizaugušās drupas" (1968): "Mūs šķīra naida žogs. Es jutos, it kā ar varu pārrauts uz pusēm. Bet es nebiju vienīgais kroplis. No ģimenēm atrauti bija lielākā daļa leģionāru. Mēs ieguvām sevišķu nosaukumu – vieninieki. [...] Man tomēr bija liela priekšrocība, salīdzinot ar citiem vieniniekiem. Patiesībā es nejutos gluži viens, arī manu dzimteni karš nebija spējis nolaupīt. Es radīju to par jaunu savos literāros darbos. Iztēlē es vienmēr atgriezšos savā zemē, savos ļaudīs" (141. lpp.).

Acīmredzot tieši dzimtenes slāpes rada nepieciešamību kultivēt latvisko vidi. Sākumā tas ir tikai leģionāru literārais žurnāls, pēckara Vācijas DP nometnēs jau rit rosīga kultūras dzīve. Atkal kopā pulcējas latviešu mākslinieki un literāti. Notiek rakstnieku vakari, koncerti, teātra izrādes. Uz izpostītās Eiropas drupām trimdinieki spītīgi ceļ savu Latviju. 40. gadu beigās A. Dziļums pārceļas uz Zviedriju un nokļūst pavisam citā vidē. Latvieši tur dzīvo visai savrupi, literārā sabiedrība izkļiedēta. Tuvāka pazišanās izveidojas ar J. Grīnu, M. Zivertu, Andreju Eglīti. A. Dziļums atrod darbu kādā papīrfabrikā. Vēlāk ar savu jauno ģimeni (aktrisi I. Vārpu un meitiņu Kristīni) viņš nokļūst Vermlandē, kur strādā mežu darbos. Dzīve ir metusi savādu kūleni – viņš atkal ir ģimenes vidū, dzīvo dabā, strādā vienkāršu fizisku darbu un uztur savu "jaunsaimniecību". Tomēr tā ir tikai šķietama saskaņa. Šīs divas dzīves – tur, Latvijā, un šeit, svešumā, – nav sasiemas. Bet dzimtenes klātbūtne jūtama pastāvīgi, tieši un netieši to atgādina itin viss. Vēstulē J. Jaunsudrabiņam 1947. gada 3. jūlijā A. Dziļums raksta:

"Jūs sveicināt arī manus piederīgos. Žēl, viņu nav šeit, palika tur, kur visa mūsu lielā tautas daļa. (Pats biju iesaukts.) Varbūt tāpēc es uz ziemeļu pusi skatos vairāk nekā uz Angliju un tik bieži dzīvoju klusēdams. Un taisni tādēļ man patika Jūsu vēstules pēdējās rindas, kur Jūs izsakāt cerību vēl atgriezties mājās. Tiešām, Jaunsudrabiņa kungs, kaut

skeptiķi smeļ, bez šīs domas mēs nespējam elpot. Tāpat kā pēc ziemas nāk pavasaris, tikpat nenovēršami nāks arī mūsu diena."¹

Tomēr cerība atgriezties dzimtenē sarūk ar katru gadu. Vēl vieni Jāņi, vēl vieni Ziemassvētki bez Latvijas... Turpat Zviedrijā 1976. g. 31. maijā arī noslēdzas rakstnieka mūžs – "[...] atrasts bez dzīvības laivā uz ezera"².

A. Dziļums nav bijis teorētiķis, literāras diskusijas nav viņa stihija. Arī viņa interesantajās kultūrvēsturiski bagātajās autobiogrāfiskajās grāmatās "Zeme dzīvo" (1962), "Pēdas rīta rasā" (1964), "Aizaugušās drupas" (1968) un "Mežu aizvējā" (1974) neatrast daudz vispārīgu spriedumu par mākslas uzdevumiem, saviem rakstniecības principiem utt. Tikai konkrēti vērojumi, cilvēcisko attiecību kolorīti zīmējumi. Arī zaļvārniesu bohēmisko sadzīvi A. Dziļums vēro iztālēm, kaut ir biedrības biedru sarakstos un, protams, pazīstams ar daudziem Rīgas literātiem. A. Dziļums dzīvo savrupu, nedaudz vienpatnīgu dzīvi laukos, iekopjot savu jaunsaimniecību, rūpējoties par ģimeni. "Rakstnieks ar cietām rokām" – šis A. Čaka dotais raksturojums ("Atpūta", 1938, 28. XII), šķiet, ir precīzs A. Dziļuma būtības uzminējums. Rakstnieks, kas vispirms ir zemnieks. Rakstnieks, kas radis pašauties vienīgi uz sevi, uz paša rokām, prasmi un apķērību. Tomēr paradoksālā kārtā A. Dziļuma prozai ir visciešākais sakars ar 20.–30. gados literārajā sabiedrībā uzviļņojušām diskusijām par mākslas uzdevumiem. A. Dziļuma darbi, kas ir organiska viņa pasaules uzskata izpausme, izskan unisonā ar "jaunās literatūras" teorētiskajiem meklējumiem. A. Dziļums godīgi dara savu rakstnieka darbu, ieliekot tajā savu pārliecību, dzīves pieredzi un zemnieka gudrību. Un pēkšņi izrādās, ka tas ir "moderni", ka tas notiek uz laikmeta aktuālo garīgo meklējumu āderes. Tādēļ man šķiet, ka tā laika rakstniecības teorētisko (nereti arī sholastisko) disputu fons var palīdzēt izprast A. Dziļuma prozas vietu un lomu latviešu literatūrā.

¹ Jaunsudrabiņš J. Tā mums iet. – Imanta, 1965. – 80. lpp.

² Laiks. – 1976. – Nr. 45.

Sākot no 1929. gada presē parādās raksti, kuros dažādi variēta doma par jaunu literāru vai vēl plašāk – sabiedrisku parādību, "jaunu pasaules izjūtu", "jauno garu", kas "visās savās parādībās par pamatprasību uzstāda dzīvo, radošo, kārtojošo garu, tāpēc viņu var nosaukt par celtniecisku vai, mazliet jēdzienu paplašinot, par pozitīvismu"¹.

Šie visai abstraktie formulējumi, protams, nav uzskatāmi par filozofiju noteiktas teorētiskas sistēmas nozīmē; varbūt drīzāk tie ir mēģinājumi fiksēt intuitīvi uztverto sabiedriskās apziņas "pašsajūtu", garīgās esamības "klimatu" 20. gadu nogalē. Tomēr tiem piemīt zināma radniecība ar O. Konta filozofisko pozitīvismu, bet it īpaši ar tā modifikāciju estētikā – franču filozofa, vēsturnieka un rakstnieka I. Tēna uzskatiem. Divi viņa priekšlasījumi – "Mākslas filozofija" un "Par ideālu mākslā" 1897. g. E. Pīpiņa (Vizuļa) latviskojumā publicēti grāmatā "Tēna domas par mākslu". Tajā izklāstītā metodoloģija, kuras kodolu veido analītiskuma un vēsturiskuma princips, rosinājusi socioloģiskās kritikas attīstību Latvijā 20. gs. sākumā. E. Pīpiņa (Vizuļa), Līgotņu Jēkaba u. c. rakstos mākslas darbs tiek skatīts visciešākajā kopsakarībā ar sabiedriski ekonomiskajiem apstākļiem, ar dažādiem materiālās dzīves parametriem. Taču I. Tēna mācībā slēpjas zināms pretrunīgums – no vienas puses, tā ir uzticēšanās racionālai, it kā neitrāli bezkaislīgai analīzei, no otras puses – mākslas darbs tiek pakļauts tikumiskam, t. i., emocionāli subjektīvam novērtējumam. I. Tēns daiļdarba "vērtību" tieši atvasina no tajā tēloto raksturu "vērtības":

"Pie citiem gluži vienādiem nosacījumiem ražojums, kas tēlo derīgu raksturu, augstāks par to, kur tēlots ļauns, kaitīgs raksturs." Tieši šī I. Tēna mācības daļa izveido latviešu pozitīvisma platformu, no kuras raugoties ir pilnīgi saprotama, piemēram, Līgotņu Jēkaba nepatika pret dekadenci, simbolismu u. c. literārām "novirzēm" – no tikumisko kritēriju viedokļa tā varbūt tiešām var likties izvirtīga, pesimistiska, pornogrāfiska māksla. Taču gadsimta sākumā pozitīvisms ne latviešu literatūras kritikā, ne pašā literatūrā vēl neiesakņojas.

¹ Francis A. Priekšvārds J. Ķelpes romānam "Tevi aicinu" (1933).

Latvijā tas īsteni piedzimst 20. gados, kad arī pasaules filozofiskā doma piedzīvo neopozitīvisma vilni. Iepriekš pieminētā "jaunā pasaules izjūta" mākslā faktiski nozīmē mākslas darba idejiski tikumiskā satvara noteiktu prasību, t. i., dzīvi apliecinošu, optimistisku dominanti. No šādas mākslas klasifikācijas loģiski izriet pozitīvismam antagonisks literārs strāvojums – negativisms. (K. Kārklīšs. "Latviešu literatūras vēstures" 6. sējumā (1937) runā par pozitīvo un negatīvo reālismu.) Ap šiem diviem "ismiem" tad arī galvenokārt koncentrējas 20.–30. gadu diskusija, daudzviet skarot arī mūžveci aktuālo un nekad neizsmeļamo jautājumu par mākslas un dzīves attieksmēm. Bet ar ko tad viss sākās?

20. gadu otrajā pusē aktivizējas latviešu jaunie rakstnieki, veidojot nelielas koleģiālas brālības uz jaunu preses izdevumu bāzes. 1927. gada decembrī izdevniecība "Seši" (P. Atspulgs, A. Čaks, A. Francis, O. Kučers, K. Rabācs, E. Raisters) izdod žurnāla "Jauno Lira" 1. numuru. 1928. gada novembrī P. Ķikuta, J. Plauža un J. Grota aprūpē parādās žurnāla "Trauksme" 1. numurs, bet 1929. gada janvārī gaitu sāk žurnāls "Zaļā Vārna" (redakcijas kolēģijā K. Baltgailis, A. Čaks, F. Gulbis, vēlāk arī V. Ciesnieks, A. Francis, K. Rabācs, P. Šterns). "Jauno Liras" priekšvārdā A. Čaks šīs biedrošanās jēgu īsi formulē kā nepieciešamību nostiprināt jauno literātu stāvokli, dodot vietu katra radošās individualitātes attīstībai. Un "[...] mūsu, jauno, pienākums novērst nīkulību latviešu literatūrā," uzsvērts "Jauno Lirā". Daiļrunīgāk jaunās literātu paaudzes mērķus izsaka "Trauksmes" grupa, jau žurnāla 1. numurā publicējot savu manifestu "Mēs esam". Tas veido it kā netiešu opozīciju 1906. gadā izskanējušam "Dzelmes" grupas manifestam, kas akceptēja mākslinieka individualitātes pašvērtību un neatkarību. Trauksminieku karogā turpretī nepārprotama bija orientācija uz mākslas un laikmeta sakarību jeb t. s. prezentismu. Viņi iestājās par "organisku, estētiski un idejiski savu laikmetu izteicošu mākslu" un tās aktīvo lomu dzīves pārveidošanā. Arī "Zaļās Vārnas" 1. nr. ievietotajā F. Gulbja programmas rakstā "Mēs jaunie" un 4. nr. redakcijas piezīmē "Mēs sapratīsimies..." tāpat uzsvērtā

laikmeta diktētā nepieciešamība meklēt jaunajām sociālajām norisēm adekvātu izpausmi mākslā. Neapmierinātība ar literatūras vietu un lomu sabiedrībā, apziņa par "literāriskā mietpilsoņa laikmetu" (A. Čaks), par "bālasinīgu epigoņu" savairošanos (J. Plaudis) izlaužas skaļos prasījumos pēc jaunas mākslas un apņēmīgā gatavībā to radīt. Protams, pretenzija uz laikmetīgas mākslas pionieru lomu, it īpaši samērojumā ar lielas daļas visai pieticīgo māksliniecisko devumu, nevarēja neizraisīt protestu solidākajā rakstniecības spārnā. R. Rudzītis rakstā "Negatīvās tendences mūsu visjaunākā dzejā" (Daugava, 1929, 9) aprāda jauno dzejā saskatīto huligānismu, pesimismu un naidu. J. Dziļleja rakstā "Par nēģeriem, ķīniešiem, ielas meitām un – prezentistiem" (Signāls, 1929, 3) atzīmē, ka jaunākās paaudzes darbos, tāpat kā pēc 1905. gada, vērojami savu "faunu un klaunu" elementi. Bet 1930. gada "Signāla" 6. (maija) nr. viņš visu jauno plejādi nosauc pavisam strupi – ciniķi. Savukārt A. Ķeniņš "Piesaules" 1930. g. 1. nr. izsaka domu, ka "mūsu miglainā kultūras dzīvē tagadējais rakstniecības stāvoklis visumā nav dzīvi augšup virzošs, gaišas personības audzinošs. Mūsu kultūras dzīve no šādas rakstniecības nesakustas. No rakstniecības gara ierosme, ne tikai aistētiska bauda tomēr ir noteikti prasāma..." Pavīd arī "saprāta balss" (galvenokārt K. Zariņa rakstos), kas aicina apzināties mākslas un realitātes attieksmju komplicētību: "Vai tas "ārdošais", noliedzošais, negatīvais, ko kritika – raudzīdamās, protams, no sabiedriskā un ne literāriskā viedokļa – redz un nosoda tagadējā rakstniecībā, nav ilgas pēc gaišākas dzīves un gaišākiem varoņiem? [...] Ja jau rakstniecības nozīme par katru cenu jāpārtulko sabiedriskā valodā, – bet uz to iziet kritika, – tad katrs viņas "noārdošais" vārds patiesībā ir viņas spēka, viņas neatkarības apliecinājums."¹

Lielākoties tomēr jauno mākslā, neatkarīgi no viņu deklarācijām, tiek saskatīta tikai aizraušanās ar nebūtisko un āršķīgo, vienpusīga dzīves nomelnošana, kas neveicina sabiedrības tikumisko atdzimšanu. Kā pretstats šādai mākslai tad

¹ Zariņš K. Pozitīvais un negatīvais. – Piesauļe. – 1923. – 3. lpp.

arī izvirzās prasība pēc gaišas, apliecinošas jeb pozitīvas mākslas, kas atspoguļotu tautas vitālo garu un vienlaikus stimulētu to tālākai attīstībai. Diskusija no jauno "negatīvistu" apspriešanas pamazām pievēršas principiāliem mākslas jēgas un mērķu skaidrojumiem. J. Akuraters rakstā "Vai mūsu rakstniecība saskan ar dzīvi?" (Jaunākās Ziņas, 1930, 8. III), runājot par ideālu meklējumiem sabiedrībā un mākslā, par "pozitīviem cilvēkiem ar lielām tieksmēm uz pilnību", viens no pirmajiem šos meklējumus saista ar noteiktu sociālu slāni – jaunsaimniekiem un studējošo jaunatni. Šo domu turpina un paplašina P. Ķikuts rakstā "Virziet – pozitīvi!": "Īsto dzīvi pārstāv darbīgs jaunsaimnieks, strādnieks un zemnieks. Jaunākā literatūrā to neredz. [...] Tagad valdošās rakstnieku paaudzes kļūda – viņa nerāda izeju. Aizbaidināšanās ar politisku frāzi neder. Vajag tās vietā pozitīvi virzošu un izbūvētu mākslas darbu. Tagadējais literāriskais negatīvisms un pesimisms nav mūsu garu atraisošs un atbrīvojošs."¹ Turpmāk pozitīvisma jēdziens tiek identificēts vienīgi ar zemniecības tēlojumu un lauku vidi kā tautas fiziskas un garīgas atveseļošanas garantu. Programmatiski to izsaka K. Ieviņš rakstā "Medulājs sāk uzvarēt Putras Dauķi": "Tas ir jaunā, gaišā, apzinīgā latvju zemnieka – Medulāja uzdevums un darbs – ne vien atjaunot un iekopt tēva māju, bet arī celt sava pagasta dzīvi, šķīstīt to no visiem nevēlamiem sārņiem tur, kur tā sagānīta. Jo lielā mērā visas tautas nākotne atkarājas no tā, cik mūsu lauku dzīve kulturela, godīga, tīra, saulaina un gaiši nacionāli skanoša."² Šinī citātā jaušama vēl kāda nianse – pozitīvisms ir cieši saistīts arī ar uzsvērtu nacionālo akcentu. Nacionālās pašapziņas prasījumi dažviet tuvi tautiskai aprobežotībai, visa ļaunuma sakni saskatot tikai "kaitīgajās" austrumu vai rietumu ietekmēs. Pārsteidzoši kareivīgs šinī ziņā ir, piemēram, V. Egliša raksts "Kaitīgais virziens jaunākā literatūrā un žurnālistikā"³, kurā rakstnieks nopietni cenšas apkarot ārzemju kultūras invāziju, kas ar savu

¹ Jaunākās Ziņas. – 1930. – 19. jūl.

² Atpūta. – 1930. – 10. okt.

³ Pēdējā Brīdī. – 1930. – 15., 16. apr.

rafinēto dekadenci (īpaši M. Prusts, P. Valerī, A. Žids) apdraudot latviski tīrās un gaišās kultūras uzplaukumu.

Nav grūti pamanīt, ka sarunas gaitā izkristalizējas noteikts "ideālās" mākslas modelis, pa daļai uz jau esošu daiļdarbu pamata, bet lielākoties vēlamības izteiksmē, kā nākotnes perspektīva. Un šī radāmā, "laika garam" visatbilstošākā māksla, kuras apzīmējumam lietots pozitīvisma termins, būtībā ir klasicisma estētikai tuva māksla. Stabilo, mūžīgo vērtību apliecinājums monumentālās, himniskās formās. Cilvēka pakārtotība dabas spēku nemainīgajam ritumam. Atsevišķa indivīda iekausējums lielākās sociālās struktūrās – ģimene, tauta, valsts. E. Virza grāmatā "Jaunā junda" (1936), kas gan nav tieši saistīta ar diskusiju, tomēr to loģiski papildina, raksta: "Latviešu dzeja no tīra un skaista rasas piliena, kurā sīkumos atstarojas apkārtējo lietu daiļums, grib tikt par tekošu un gaišu straumi, kas nes savā dziļumā tālās pagātnes dvēseles, tagadnes darbību un nākotnes paredzējumus. Tāpēc tā ir izgājusi ārā no šaurā, gluži individuālās dzejas loka, pieņemdama episkas un slavās dziesmas formas. [...] Kā pusdienas karstumā, pa lauku ejot, mēs sevi atļaujām vasaras vējam, rakstniekam sevi jāatļauj laikmetam."

A. Čaks runā par "spēcīgu, pirmatnēju dzīves un dzīvības izjūtu", par "brāzmīgu, rupji spēcīgu izteiksmi",¹ daudzos rakstos uzsvērts darba, jauncelsmes motīvs; A. Francis aicina atgriezties pie balādes, poēmas, eposa. Jāpiebilst gan, ka A. Francis ir viens no tipiskākajiem normatīvās kritikas pārstāvjiem. Viņa izpratnē māksla ir tikai valsts politikas instruments un sociālo pasūtījumu algotnis: "Vai tas nebūtu izglītības un citu garīgo dzīvi regulējošo iestāžu uzdevums plānveidīgi veidot literatūru. [...] Atsvabināties no sveša gara iespaidiem, rādīt ceļo zemes izcīnītāju un izmantotāju latvietizemnieku ir tuvākais zemnieciskās rakstniecības uzdevums."²

Līdzīgi spriedumi arī J. Ķelpes darbos, kurš, būdams viens no dedzīgākajiem pozitīvisma aizstāvjiem, visvairāk to vulgarizējis. Rakstos "Uzbrukumi pozitīvismam"³, "Pozitīvisms un

¹ Kamdēļ mēs esam huligāni un pesimisti? // Daugava. – 1929. – 10. lpp.

² Zemnieciskās dzejas elementi // Brīvā Zeme. – 1931. – 25. apr.

³ Latvija. – 1933. – 25. aug.

sociālisms"¹ u. c., kā arī brošūrā "Izkurtējusi rakstniecība" (1933) J. Ķelpe šausta gan rakstniekus-sociālistus, gan pil-sētas padibeņu apdziedātājus (A. Čaks), gan pesimistus-anar-histus (A. Grigulis) u. c., kuriem neesot nekā svēta. Ticība rakstniekam, viņaprāt, sagandēta, kritika kļuvusi personiska. Šim nenormālajam stāvoklim jādara gals. Un tas iespējams vienīgi caur zemniecību – tanī rodami gan valsts pamati, gan rakstniecības spēka avoti. Un visbeidzot: "Man liekas, ka arī mūsu likumdošanas iestādēm vajadzētu nākt talkā. Būtu nepieciešams konfiscēt tos literāriskos ražojumus, kuros nopulgota valsts iekārta, latviskie tikumi un sasniegumi. Pretvalstiskām tendencēm mūsu zemē nav vietas. [...] Jāsoda arī rakstnieki – pretvalstisku ideju paudēji, kūdītāji uz vispa-saules revolūciju."²

Bet zaļvārniešu nometne nebija ne mākslinieciski, ne idejiski viendabīga, un līdzās pozitīvisma apoloģētiem bija arī tā piesardzīgi vērtētāji. A. Čaks, piemēram, rakstīja: "Tā latviešu labā spārna kritika, kas tagad par visu varu meklē un mēģina audzināt dzejniekus ar optimisma un pozitīvisma iezīmēm, neapšaubāmi cenšas atrast un izaudzēt tādus trubadūrus, kas šauri valstiskā garā lielītu un cildinātu tagadnes sabiedrību, viņas vadoņu lieliskās spējas un darbus, kā arī visos tos sīkos un lielos pasākumus, kas beidzamā laikā paveikti, visu to vēl apbirdinot kā ar cukuru ar saldenu jūsmu par Latvijas dabu un tautiskumu. [...] Mums gribētos ticēt, ka šie dzejnieki, kas tagad sāk pamazām iet pozitīvisma ceļus, izvairīsies no šī nāvējošā tikko pieminētā zemūdens akmeņa un nepaliks par īstiem šauriem kroņa pozitīvistiem, kas bez kādiem iebildumiem slavēs un aizstāvēs visu esošo, iegūto, tamdēļ arī sastingušo, bet gan vareni un kaislīgi tieksies nākotnē, tālāk."³

Pozitīvisma "teorijā" maz konkrētu literāru darbu nosau-kumu. Starp visbiežāk minētajiem pozitīvistiem – A. Francis

¹ Latvija. – 1933. – 13., 20., 27. okt.

² Ķelpe J. Izkurtējusi rakstniecība. – 1933. – 29. lpp.

³ Čaks A. Pozitīvisms jaunākā latviešu dzejā // Sociāldemokrāts. – 1931. – 5. maijā.

ar poēmu "Jaunsaimnieks Zelmenis" (1932) un dzeju krājumu "Savā pusē" (1933), K. Rabācs ar dzejoļu krājumu "Vasara" (1931), P. Aigars ar krājumu "Mans marts" (1932), E. Raisters ar krājumu "Men" (1931), J. Ķelpe un viņa romāns "Tevi aicinu" (1933). K. Kārklīšs kā pozitīvistiem tuvu stāvošu nosauc arī J. Sārtu un A. Grīnu. Citos rakstos pavidē E. Virzas, L. Breikša vārdi. Par pirmo pozitīvisma sacerējumu tiek atzīts J. Veseļa romāns "Tīrumu ļaudis" (1927). Taču acīmredzami, ka atsijāt "tiro" pozitīvisma ražu nav tik viegli. Interesanti, ka, piemēram, K. Ieviņš nemaz netiek pieminēts, kaut viņa tautas romāni principiāli atspoguļo jauno literāro pavērsienu – modernā, izglītotā cilvēka atgriešanos pie zemes. Ja par pozitīvismu uzlūko tikai iepriekš nosauktos, lielākoties mākslinieciski bālos sacerējumus, tad jāatzīst, ka pozitīvisma kā vienota idejiski estētiska strāvojuma latviešu literārajā praksē nemaz nav. Taču var runāt par pozitīvisma tendenci latviešu lauku tēmas risinājumā, kurā iekļaujas daudzi talantīgi, arī no literārajiem strīdiem un teorijām tālu stāvoši mākslinieki. Un šī parādība nav hronoloģiski norobežojama dažās desmitgadēs vien – tai ir savi agrīni aizmetņi tālākā pagātnē un recidīvi šodienā. 20.–30. gados šīs tēmas izvērsumā konceptuāla kļūst lauku un urbanizētās pasaules opozīcija. Daba, vienkāršais darbs parādās kā sabiedrisko krīžu, sastrēdzināto attiecību remdētāji. Kā vienīgā dabiskā un cilvēka attīstībai labvēlīgā vide. Kopš Ž. Ž. Ruso laikiem nav dzisusi cerība rast harmoniju, atgriežoties "atpakaļ" civilizācijas šūpulī, sākot "no sākuma". Latvijas valsts nostiprināšanās periodā, it īpaši saistībā ar 1920. gadā sākto agrārreformu, jūtama spēcīga lauku tēmas aktualizācija. "Savs stūrītis zemes" no atpalcības un šaurpracticisma sinonīma kļūst par garantētas nākotnes laimes simbolu. Zemes cilvēks – tikumisko reliktu glabātājs, visu vērtību mērs: "Kāpēc zemniekus sauc par stipriem ļaudīm? Ne tāpēc vien, ka pār viņiem pacelts stāv darbs kā nikna Dieva pātaga, bet tāpēc, ka viņi uzglabājuši instinktus labos un ļaunos vienlīdzīgi stiprus."¹

¹ Virza E. Jaunā junda. – R., 1936. – 183. lpp.

Lauku tēmas ietvaros top stilistiski ļoti dažādi darbi, taču tos vieno cilvēka jēgpilnas eksistences apliecinājums, viņa darba cildinājums. Šādā nozīmē pozitīvismam piederīgi ir arī A. Dziļuma darbi. Tie ir romāni "Gaišie logi" (1940), "Saplēstā krūze" (1942), Celmenieku triloģija ("Celmenieki" (1948), "Rīta cēliens" (1949), "Dieva dzirnas" (1953)), "Aklā ezera velns" (1965), "Vilka zobs" (1967), "Vienas vasaras zieds" (1971) u. c., tāpat noveļu krājums "Pelni" (1946), stāsts "Meži deg" (1947), stāstu cikls "Plosti sēkli" (1976). Īpašu atzaru Latvijas lauku tēlojumā veido romāni "Cilvēki vētrā" (1961), "Daugavas krāces" (1964), "Gaidi mani" (1975) un "Kurzemīte, sērdienīte" (1976), kuru darbība risinās Otrā pasaules kara beigās un pēckara gados. Mākslinieciski tie ir visproblemātiskākie, jo līdzās pilnasinīgiem raksturiem pavīd arī shematiski, kariķēti personāži. Bet tieši raksturi ir A. Dziļuma prozas pamatvērtība. Atmiņā paliek viņa neatlaidīgā, sparīgā Nate, gaisīgā Melita ("Saplēstā krūze"), sīkstulīgais Teļaploku Gusts, visziņgais balamute Karstais Maksis ("Celmenieku" triloģijā) un vēl daudzi citi. Sižetiskais elements A. Dziļuma prozā nav noteicošais. Nereti laika tecējums, sociālās pārmaiņas tautai nozīmīgos vēstures posmos iezīmētas galvenokārt caur individuālu likteņu un raksturu izmaiņām. Panorāmisko tautas kopplānu rakstnieks sasniedz ar atsevišķu detaļu summējumu. Šis īpatnības dēļ viņa romānu darbība pa lielākai daļai virzās it kā palēnināti, daudzus tuvplānos apstādinot laika tecējumu, it kā bremsējot vēstures rata skrējieni. Šis gaušums ievieš zināmu atkārtotošanos un vienmuļību, piemēram, plašajā "Celmenieku" triloģijā. Turklāt tieši caur raksturu pilnasinīgo, mērķtiecīgo veidojumu A. Dziļuma prozā ienāk viņa pozitīviskā dzīves uztvere. Rādot konkrēto, ikdienišķo, atsakoties no jebkādas filozofēšanas par dzīvi, viņa varoņi tomēr rada savdabīgu dzīves filozofiju. Viņos ielikta izpratne par darba tikumisko nozīmi, par dabas rituma vienkāršo skais-tumu veido stabilas, mūžīgas pasaules ainu. Pārejošais un mūžīgais – šīs kategorijas neuzbāzīgi ierakstītas A. Dziļuma varoņu likteņos, kaut viņos pašos nav ne skaļas varonības, ne ārkārtīgas veiksmes vai sevišķa daiļuma. A. Dziļums stāv

tālu no rustikālās vides poetizācijas vai himniska cildinājuma (kas izteikti jūtams, piem., A. Grīna, K. Ieviņa, E. Virzas darbos). Viņa tēlotā lauku vide ir pat naturālistiski piezēmēta, skarba, raupja un netīra. Tēlaini šo atšķirību iezīmējis J. Rudzītis, 1951. gadā recenzējot A. Dziļumā romānu "Vēja kaņepe": "Ir pozitīvistī, kam lauku dzīve rādās kā dzidrs atvars, bet vajag viņiem sevišķas izmaiņas, lai dabūtu tīklā tur zibošo zelta zivtiņu, šīs dzīves būtisko elementu. Pilnīgs pretstats tādiem pozitīvistiem Alfrēds Dziļums, kas mēdz dukurēt pa brikšņainiem ličiem, aizaugušām pacerēm, saglumējušiem akmeņājiem."¹ Būtiski arī tas, ka A. Dziļums visai tieši balstās personīgajā pieredzē. Viņš godprātīgi veic šķietami pieticīgu uzdevumu – rādīt to, ko pats pārzina, ko pieredzējis un izjutis. Viņš atzīst, ka daudzi viņa varoņi ir reālajā dzīvē noskatīti, taču ne akli "fotografēti": "Man ir bieži jautāts, vai romānā tēlotie cilvēki ir ņemti no dzīves, vai darbs sīkumos pašā sākumā jau izplānots. Tiesa, dažiem manu romānu tipiem ir līdzība ar dzīvē novērotiem cilvēkiem, bet tie nav kopēti. Tādā gadījumā viņi būtu bāli un neinteresanti. Dažas rakstura īpašības tiek atmestas, dažas izmantotas no citiem cilvēkiem. Bieži vien kāds dzīvāks literārs tēls ir sakausēts no vairāku cilvēku raksturu īpašībām. Tāpat romānā reti der atsevišķu cilvēku piedzīvojumi, kaut paši par sevi tie būtu interesanti. Ja rakstnieks pats tos nevar pārdzīvot, tad tie radoši neieklausies literārā darbā. Es gribētu teikt – rakstnieks neraksta, bet pārdzīvo, rada no jauna."² Pozitīvisma personības koncepcijai tipiskā raksturu subordinācija ir būtiska arī A. Dziļuma prozai. Kaut arī viņa veidotie tēli parasti ir psiholoģiski niansēti un izpausmēs krāsaini, tomēr tikumiski strikti diferencēti, un līdzās darbīgajam, aktīvajam cilvēkam vienmēr eksistē arī slinķis, balamute, nevīža. Tāds ir Nikus ("Gaišie logi"), Miķelis ("Vilka zobs"), Tūtumu Pēteris ("Viršu druvas"), Mārtiņš ("Saplēstā krūze") u. c. A. Dziļuma labākajos darbos šis kontrasts nav didaktiski vienkāršots, rakstnieks tikai šķietami objektīvi fiksē dažādus tipus un dzīves

¹ Rudzītis J. Raksti. – Ziemeļblāzma, 1977. – 401. lpp.

² Zeltiņš T. Pašportreti. – Ņujorka, 1965. – 84. lpp.

pozīcijas. Godīgi padarīts darbs – tā ir ass, ap kuru centrējas A. Dziļuma prozas pasaule. Zemnieks ne vien kā sociāla, bet arī (un galvenokārt) kā tikumiska kategorija – šis latviešu pozitīvisma pamatpostulāts A. Dziļuma darbos organiski izaug no viņa pieredzes un pārlicības. Tādēļ nereti lauku videi kontrastējošus tēlus veido palutināti, pienākuma un dzimtas sakņu nesaistīti pilsētnieki – Melita ("Saplēstā krūze"), Hanna ("Vienas vasaras zieds"), Laila ("Laila no Rīgas") u. c. Tie ir ne vien vieglprātīgi raksturi, bet arī atšķirīgas kultūras un pasaules uztveres nesēji, egoistiskas patērētājfilozofijas paudēji. Interesanti, ka dažos vīriešu tēlos šādi raksturi modelēti kā romantiskā tipa varoņi. Tie ir nemiera gari, fantasti, sapņotāji – K. Hamsuna Augusta attāli līdzinieki. Savā vidē neiederīgas personības, kuru klātbūtne katalizē principu noskaidrošanos, atgādina par citas, "svešas" dzīves kārtības un ideālu eksistenci. Spilgtākie no tiem – mežsargs Knuts ("Meži deg") un saimniekdēls Ēriks. Nates un Ērika likteņus romānā "Saplēstā krūze" veido ne vien viņu raksturu pretišķības, bet arī divu dažādu pasaules uzskatu sadursme. Nates dzīves saturs ir darbs, Ērikam – pati dzīvošana. Nates praktiskais prāts un stingrā griba nemitīgi konfliktē ar Ērika neizlēmību un bezrūpību. Taču romānā viņi rādīti kā līdzvērtīgi spēki, kuri savdabīgi papildina viens otru. Vienīgi romāna izskaņā, pavisam neuzbāzīgi autors liek pavērot katra dzīves piepildījumu, izsvērt gūto un zaudēto. Natei, šķiet, ticis tik daudz, viss kādreiz kārotais – gan saimnieces gods, gan Ēriks un bērni. Bet viņa pati no maigas un gaišas meitenes tapusi par cietu, skarbu sievu. Izrādās, darbīgajai Natei pietrūcis laika mīlēt un saprast. Spēja mīlēt A. Dziļuma prozā rādīta kā viena no patiesas cilvēcības mērauklām. Mīlestība kā glābjošs, radošs spēks pretstatīts tukšai, pazudinošai kaislībai. Varētu pat teikt, ka mīlestība A. Dziļuma traktējumā arī ir pienākums, ne mazāk svēts un svarīgs par darba pienākumu.

Iespējams, ka pozitīvistisko, dzīvi apliecinošo A. Dziļuma prozas ievirzi rosinājis arī K. Hamsuna talants. Viņa romānus A. Dziļums nosauc pie pirmajiem spilgtākajiem literāriem iespaidiem (grāmatā "Pēdas rīta rasā", arī sarunā ar A. Čaku).

K. Hamsuna ietekme latviešu literatūrā vispār ir apbrīnas vērts fenomēns. Zināma taisnība A. Johansonam, kurš rakstīja: "Uzskati, kas "Zemes svētībā" un pārējos Hamsuna "ciema romānos" parādījās kā spilgta personiskā pārlicība, latviešu literatūrā, īpaši pēc 1934. gada, izpaudās kā oficiāli kultivēta tendence. Jaunsaimniekam Īsakam ir daudz atšķaidītu radnieku mūsu pozitīvistu "pagasta" stāstos un romānos."¹

Neapšaubāmi, katrai tendencei ir gan savi reproducētāji, gan arī organiski pēcteči. A. Dziļumu gribētos ierindot pēdējos. Dabas spēku un cilvēku vienotība, vides detalizēts, nedaudz smagnējs zīmējums, vienkāršās dzīves atturīgā poētika, ikdienībā slēptā vitalitāte – tās ir A. Dziļuma prozas kvalitātes, kurās tiešām jaušama radniecība ar K. Hamsuna mākslinieciskās domāšanas tipu. Taču vienlaikus A. Dziļuma proza ir viņa personiskās pārlicības, viņa dzīves pozīcijas izpausme. Stāvot pāri jebkādiem partiju pasūtījumiem vai tendenču deklarācijām, A. Dziļuma stāsti un romāni nes sevī 20. gs. apjukušā, saplosītā, nogurušā modernā cilvēka mierinājumu, mēģinot sakārtot pasauli un atdot ticību humānisma spēkam.

---

¹ *Johansons A. Divu gadsimtu Hamsuns // Leoparda āda. – Grāmatu Draugs, 1956. – 114. lpp*

KNUTS LESIŅŠ
(dz. 1909)

Knuts Lesiņš – rakstnieks un profesionāls mūziķis, pazīstams arī kā žurnālists un lietpratīgs mūzikas un literatūras vērtētājs. Tomēr šī daudzšķautņainā un intelektuāli gaišā personība, tāpat kā daudzi citi trimdas mākslinieki, visus pēckara gadus no mūsu kultūras dzīves ir tikusi izslēgta.

K. Lesiņš piederīgs tai rakstnieku kopai (Anšlavs Eglītis, A. Čaks, V. Strēlerte, E. Ādamsons, L. Breikšs u. c.), kas sava talanta uzplaukumu piedzīvoja Latvijas patstāvības pēdējā posmā – trīsdesmito gadu vidū. Latvijas valstiskā traģēdija šo literātu paaudzi arī skāra visbargāk. Dzīves un mākslas izjūta, kas bija brīvi veidojusies, tika smagi pārbaudīta divu lielvaru okupācijas apstākļos, arī bēgļu gaitās un ilgajā svešatnes trimdā.

Tā bija pirmā īstenā latviešu mākslinieku urbānistu paaudze, ne vairs autodidakti, kā, piemēram, K. Skalbe vai J. Jaunsudrabiņš, kuru izaugsmi galvenokārt ietekmēja vācu un krievu kultūra. Vispusīgi izglītoti, valodas zinoši, tā laika "jaunie" bija iepazinuši arī Vakareiropu, labi orientējās pasaules mākslas norisēs un strāvojumos. Viņu radošajā darbā jūtama angļu un franču literāro tradīciju, arī modernisma ietekme.

Kā ļoti atšķirīgas mākslinieciskas individualitātes viņus vienoja sava veida anarhisms jeb negativisms: vispirmā kārtā tā bija vēršanās pret tradicionālo, konvenciālo, tāpat arī patētisko, idealizēto mākslā un literatūrā. Uzsvērtā estētizācija kā pasaules skatījumā, tā izteiksmē noteica zināmu

formas ekscentriku, stila izsmalcinātību vai arī gluži pretēji – jebkuru poētismu jeb stila "smalkumu" ignorēšanu. Atsakoties no nedaudz smagnējās vēstījuma plastikas, episka plūduma, izteiksme veidojās nervozāka, akcentēta, ar tieksmi pēc atjautībām vai sentencēm, citkārt groteskām, ornamentāliku, nedaudz konstruktīvām vārdu spēlēm.

Ļoti populāra bija Šopenhauera mākslas absolutizēšanas ideja, piešķirot īpaši mūzikai augstāko vērtību citu vērtību skalā. Otrā vietā – cilvēka dvēsele, kurā meklēja ne vien neparastu skaistumu, bet arī neparastu baigumu. Rakstnieki izsekoja modernā cilvēka – visbiežāk pilsētnieka psihes vislepenākiem, nereti pat patoloģiskiem izlocījumiem un samezģlojumiem, dažādiem "dvēseles kumēdiņiem", daudzās norisēs dažkārt akcentējot iracionālo, nenovēršamo.

Kad 1929. gadā J. Grīna vadītajā žurnālā "Daugava" tiek publicēts divdesmitgadīgā Knuta Lesiņa pirmais īsprozas darbs – novele "Atzīšanās" – par divu jauniešu romantisku mīlestību ar gauži traģisku finālu, te jau visai skaidri samānāmas autora mākslinieciskā rokraksta jeb stila pamatkontūras: visu norišu zināms fatālisms, ar to momentu akcentējumu, kad cilvēka dvēselē uzvirto kādi tumši, līdz tam neapjausti spēki, kā arī skumji rezignētais, bet tai pašā laikā it kā atsvešinātais vēstījums. Lai dzēstu jebkuru sentimentu, autora pozīcija ir nedaudz ironiska.

No K. Lesiņa trīspadsmit grāmatām (stāstu un noveļu izlases, romāni, dzejoļu, aprakstu un tēlojumu krājumi, apceres par mūziku), 30. un 40. gados iznāk tikai trīs (noveles "Zīmes tumsā", 1938; romāns "Mīlestības zīmogs", 1943; rakstu kopojums "Problēmas un sejas latviešu mūzikā, 1939), tomēr viņa piederība tieši Latvijas kultūrai ļoti cieša un organiska. Lai arī mūža lielāko daļu nodzīvojis un strādājis ārpus savas dzimtenes, viņš ir patiesi nacionāls rakstnieks. 1955. gadā Zviedrijā izdotā noveļu krājuma "Aklā iela" pēcvārdā "Daugavas" izdevējs par K. Lesiņu teicis zīmīgus vārdus: "Trimda viņu tikko skārusi, nekā nav mainījusi viņa pasaules skatījumā. Viņš ir tas pats agrākais, inteligēntais, drusku skeptiskais, drusku rezignētais, bet arī gaišais un asprātīgais

dzīves vērotājs. Svešumu viņš sastop ar atturīgu, dažreiz skumju laipnību, bez lieka rūgtuma, bet vismiļāk kavējas pie senām, no Latvijas līdz paņemtām tēmām, tās miera laiku dzīvi acu priekšā paturējis aprīnojami plastisku, patiesu un raksturīgu ikvienā detaļā."

Pēc ilgiem svešatnē aizvadītajiem gadiem rakstnieks pats ir teicis: "Šī dzimtene jau kļuvusi par teiksmu; tādu, kādu to esam paņēmuši līdz savās atmiņās, mēs to nekad vairs ne-skatīsim [...] Bet tanī ir mūsu dzīves un mūžības daļa."¹

Likteņa gaitas K. Lesiņu ir vadījušas pa tāliem un patiesi likumotiem pasaules ceļiem. "[...] esmu savā mūžā piedzīvojis divpadsmit apvērsumus un varas maiņas, kas saistās ar divreizēju trimdu [...]" raksta viņš savā autobiogrāfijā.²

K. Lesiņš ir dzimis Pēterpilī 1909. gada 28. martā, kur tai laikā strādāja viņa tēvs, rakstnieks Valdis Lesiņš, pēc profesijas mērnieks un zemes taksators. Pēc neilga laika tēvs zemes mērīšanas darbos dodas uz Sibīriju, un zēna pirmie bērnības iespaidi saistās ar taigu, lielajiem zirgu ganāmpulkiem un to radošo māksliniecisko atmosfēru, kas valda viņa vecāku mājās. K. Lesiņa tēvs bijis filozofijas un mūzikas cienītājs, pats teicami spēlējis vijoli, māte, valodu skolotāja, kas izglītojusies Pēterpilī, labi dziedājusi un arī gleznojusi. Visai nozīmīgs ir fakts, ka vienīgā dēla kristībās Bībeli aizstāja F. Ničes "Tā runāja Zaratustra". Grāmatā arī ierakstīja zēna dzimšanas datus un viņa vārdu, kas savukārt ticis dots par godu vecāku tik iecienītajam rakstniekam Knutam Hamsunam.

Tikai Pirmā pasaules kara priekšvakarā Lesiņu ģimene uz īsu brīdi atgriežas Latvijā, tad dodas uz Orlas guberņu. Kā atceras rakstnieks, tur bijusi liela, skaista māja, viesības, mūzikas vakari, tālas izjādes kopā ar tēvu viņa zemes mērīšanas darbos, bet – "tad nāca Krievijas sabrukums, un visa raibā mirāža izkūpēja"³. Tēvu iesauc karā, un K. Lesiņš ar

¹ *Lesiņš K.* Latviešu rakstnieka uzdevums trimdā // Zem svešām zvaigznēm. – V. Diķa apgāds, 1956. – 439., 444. lpp.

² *Lesiņš K.* Mākoņu tēli // Trimdas rakstnieki. – Viļa Štāla apgāds, 1947. – III d. – 131. lpp.

³ *Lesiņš K.* Mākoņu tēli // Trimdas rakstnieki. – Viļa Štāla apgāds, 1947. – 135. lpp.

māti revolūcijas un pilsoņkara lielajās jukās šķērso vai visu Krieviju, no Krimas pa Melno jūru dodas uz Konstantinopoli, tad Viduseiropu, līdz beidzot 1920. gada rudenī atgriežas dzimtenē.

K. Lesiņam tad jau ir 11 gadi, bet skolu viņš nav apmeklējis, toties izlasījis oriģinālvalodās milzum daudz grāmatu, īpaši krievu klasiķus, vācu romantiķus. Puškina lirikas ietekmēts, sācis arī pats dzejot Ausekļa un J. Lautenbaha-Jūsmiņa garā. Pāris gadus K. Lesiņš mācās Mellužu un Rīgas pamatskolā, tad ģimene pārceļas uz Valmieru, kur tēva darbam mērniecībā piešķīra skaisto Lucavas muižiņu pašā Gaujas krastā. Te bija patiesas "brīvības, ūdens, gaisa un saules valstība"¹ ar laivu, makšķerēm, putnu dziesmu piestrāvotajiem agrajiem vasaras rītiem. Savukārt rudenī aizsākās pirmās sistemātiskās mācības Valmieras ģimnāzijā, kas nebūt netraucē viņu aizrautīgi nodoties zīmēšanai un arī dzejoļu rakstīšanai. Tomēr "dzejošanas un zīmēšanas niekkalbības", kā atzinis pats K. Lesiņš, "drīz nomainīja mūzika"². Mācoties Valmieras Mūzikas skolā, kopīgi ar J. Ķepīti top pirmās kompozīcijas vietējā teātra izrādēm. Visas šīs pagaidām vēl bērnišķīgās nodarbības tomēr zīmīgas, jo K. Lesiņu visu mūžu saistījušas vairākas mākslas nozares.

Nopietni gatavoties mūziķa, nevis literāta karjerai, viņš septiņpadsmit gadu vecumā, ģimnāziju vēl nebeidzis, dodas uz Rīgu un kļūst par Latvijas Konservatorijas studentu. Pēc gada uzsāk arī tieslietu studijas Latvijas Universitātē, kā arī visai centīgi divdesmito gadu nogalē raksta un sūta uz dažādām redakcijām savus dzejoļus, kuri, tā arī neviena nelasīti, nogulēja starp daudziem citiem un sagaidīja autoru, kad viņš 1930. gadā pats uzsāka savas avīžnieka gaitas. Vispirms K. Lesiņš iesaistās darbā par tehnisko redaktoru (tā saucamo "avīžu aplauzēju") "Pēdējā Brīdī", tad "Latvī", kur pa reizei raksta arī humoristiskus feļetonus (ar pseidonīmu Orions) un īsus apskatus par visdažādākajām saimnieciskām vai

¹ *Lesiņš K.* Mākoņu tēli // Trimdas rakstnieki. – Viļa Štāla apgāds, 1947. – 140. lpp.

² Turpat, 138. lpp.

sadzīves tēmām. Pēc neilga laika publicē regulāras apceres par mūzikas un teātru dzīvi, jauniznākušām grāmatām, intervijas ar māksliniekiem, ārzemju literatūras tulkojumus arī citos izdevumos – "Brīvajā Zemē", "Daugavā" (kara gados arī "Tēvijā" un "Latvju Mēnešrakstā"). Un visubeidzot – A. Grīna un K. Zariņa skubināts, nopietni pievēršas stāstniecībai.

K. Lesiņš ir arī neiztrūkstošs dažādu literāro vakaru, žurnālistu un mākslinieku saietu dalībnieks, Tālavas korporācijas biedrs un, kā pieminējuši viņa laikabiedri, asprātīgu, nedaudz dzēlīgu runu nepārspēts improvizētājs. "Kad vecajos labajos laikos Rīgas bohēmā un studentībā sabiedriskā dzīve mutuļot mutuļoja, Lesiņš," atceras Anšlavs Eglītis, "arvien bija redzams tur, kur biezāks, nemainīgi smaidīdams, nerimtīgi iesprauzdams draugu valodās pa vārdam vai piemetinādams pa noslēdzošam teikumam, kas visu iepriekš runāto pārvērta brangā jokā."¹ Visumā dzīve, kā savā autobiogrāfijā piemin pats rakstnieks, "bija rosīga, darbīga un raiba, un tomēr 1932. gadā biju paguvis nobeigt arī Konservatoriju"². Absolvējot Paula Šūberta klavieru klasi ar brīvmākslinieka diplomu, K. Lesiņš nododas koncertdarbībai gan kā iejūtīgs pavadītājs, gan arī kā savu kompozīciju atskaņotājs.³ Tomēr visaktīvāk K. Lesiņš pievēršas mūzikas recenzenta darbam. "Recenzenta sedlos", savulaik rakstīja Lesiņa laikabiedrs komponists J. Cīrulis,⁴ viņš iesēdās bez sevišķām pūlēm un drīz vien iekaroja labu vārdu un drošu vietu starp tā dēvētajiem "piektās rindas bruņiniekiem" – J. Vītoliņu, J. Poruku, J. Graubiņu, J. Sudrabkalnu u. c. jau atzītiem mūzikas vērtētājiem.

¹ *Eglītis A.* Knuta Lesiņa 40 gadi // *Laiks, Latvju Mēnešraksts*. – 1949. – Nr. 33. – 100. lpp.

² *Lesiņš K.* Mākoņu tēli // *Trimdas rakstnieki*. – Viļa Štāla apgāds, 1947. – III d. – 150. lpp.

³ K. Lesiņš kā komponists kopumā devis apmēram trīsdesmit solo dziesmas, vairākas prelūdiņas klavierēm, kora dziesmas. Viņa mūziku, kā atzinaši speciālisti, raksturo "romantisks stils klasiskās harmonijas ietvaros, ar nelielu impresionisma ietekmi". – *Sakss I.* Domātājs un atziņu meklētājs // *Latvju Mūzika (Rakstu krājums)* – 1988. – Nr. 18. – 1846. lpp.

⁴ *Cīrulis J.* Muzikanta piezīmes // *Literatūra*. – Kanāda, 1961. – 108. lpp.

Tā laika spraigajā mūzikas dzīvē, kad vienā vakarā dažādās vietās notika divi, trīs koncerti, operas izrāde un līdz pusnaktij redakcijā bija jānodod jau uzrakstīta atsauksme, tās recenzents "noklausījies kāda dziedātāja programmas pirmo pusi konservatorijā, izmantodams starpbrīdi, steigšus vien tipināja uz Melngalvju zāli, kur koncertēja kāds vijolnieks vai pianists, lai noķertu koncerta beigu daļu. Un tā nu šis Piektās rindas bruņinieks sēdēja un klausījās reizēm pacilāts un aizgrābts, reizēm skumīgs, garlaikots un pagalam izmisis,"¹ ar humoru rakstījis J. Cīrulis.

No 1936.–1942. gadam K. Lesiņš ir Nacionālās operas dramaturgs ar visai plašiem un vienlīdz nenoteiktiem amata pienākumiem, kuri lielā mērā bija atkarīgi no paša dramaturga entuziasma un ieinteresētības. Te ietilpa pārrunas par operas plāniem un darbiem, sarakste ar ārzemju māksliniekiem, kontrakti. Tā Mariss Vētra atmiņu grāmatā "Mans Baltais Nams" rakstījis: "Knuts Lesiņš [...] Baltajā Namā ienesa daudz svaiga gaisa. Kad pēc Poruka Knuts iesēdās puspagrabā, mazajā dramaturga istabiņā, tad pa Balto Namu sāka staigāt un nav vairs izdzēšamas tādas sejas kā kautrais Vilis Cedriņš, spriganais Eriks Ādamsons, vājš miesās, ar degošām acīm – Anšlavs Eglītis. Ar Knuta ienesto gaisu Pēteris Aigars pat ieprecējās Baltā Nama baletā. Kad skatos atmiņās uz Balto Namu, es redzu arī šo rakstnieku paaudzi."² Ne vienā vien izrādē "Jēkaba Poruka rokas spiedienu un Knuta Lesiņa smaids aizkulisēs ienesa zināmu mieru, kas dažus vakarus tur sagrīlojās haotiskā burzmā"³.

K. Lesiņa operas dramaturga darbība tomēr neaprobežojās tikai ar uzmundrinošiem smaidiem. Viņš šai laikā pārtulko neskaitāmus operu un operešu libretus, dziesmu tekstus, pieskaņojot to visu mūzikai, aktīvi līdzdarbojas J. Kalniņa "Uguni" libreta tapšanā un skaņražu vajadzībām pārlasa vai visu latviešu dzeju, lugas. Turpinās arī mūzikas recenzenta darbs. Tā visa rezultātā top vispirms plašs un

¹ Cīrulis J. Muzikanta piezīmes // Literatūra. – Kanāda, 1961. – 98.–99. lpp.

² Vētra M. Mans Baltais Nams. – Halifaksa, 1954. – 237.–238. lpp.

³ Turpat, 239. lpp.

problēmām bagāts raksts "Ideju un stila paralēles latviešu mūzikā un dzejā" Luda Bērziņa "Latviešu literatūras vēstures" 6. sējumā (1937) un pēc tam grāmata "Sejas un problēmas latviešu mūzikā" (1939).

Pirmo K. Lesiņa stāstu un noveļu kopojumu "Zīmes tumsā" (1938) kritika uzņēma visumā labvēlīgi. Tomēr vēlāk, jau svešatnē, tādi nopietni literatūras vērtētāji kā J. Kadilis un J. Rudzītis atzinuši, ka rakstnieks dažkārt nepelnīti palicis vairāku savu laikabiedru ēnā. K. Lesiņš, atrazdamies trīsdesmito gadu spraigajā Rīgas kultūras un mākslas dzīves epicentrā, tomēr vienmēr norobežojies no jebkuriem literāriem vai nacionāliem ciniņiem un arī kā mākslinieks gājis nedaudz savrupceļā. Un skaļas popularitātes vilnis viņu nav skāris arī vēlāk, lai gan 40. un 50. gados ieguvis vairākas literārās prēmijas,¹ kā arī bijis viens no pašiem pirmajiem, kura darbi, tulkoti vācu, angļu valodā,² guvuši patiesi augstu novērtējumu arī amerikāņu kritikā.

K. Lesiņš vienmēr bijis sava veida elitārās literatūras aizstāvis. Vairums viņa sacerējumu pieskaitāmi tā dēvētai intelektuālai prozai, jo pēc savas dziļākās būtības Lesiņš ir filozofs, augstākās patiesības meklētājs, tikai to dara bez pārliecīga ideālisma vai traģisma. Tuvs viņam Dekarta lietišķais skepticisms: piesardzīgi apšaubot, visu pārvērtēt un tikai tad pieņemt mūžīgās, vispārcilvēciskās vērtības.

Savā mākslas izpratnē kā primāro viņš vienmēr akcentējis estētisko, nevis ētisko (vēl mazāk sociālo) aspektu. Nenoliedzot, ka rakstnieka viela ir cilvēks un viņa dzīve, tomēr "principā daiļliteratūras jēga ir tāda pati kā mūzikai, glezniecībai vai dejai, kā katrai mākslai – radīt estētisku pārdzīvojumu, klauvējot pie tām aizslēgtām durvīm, aiz kurām ir cilvēka esmes neapzinātā sastāvdaļa, mūžīgais

¹ 1946. gadā Kultūras fonda godalgu saņēma stāstu un noveļu krājums "Atstari", Eiropas latviešu Kultūras fonds godalgojis noveles "Ziemassvētki tēva mājās", "Liepziedā".

² 1957. gadā Minesotas Universitātes grāmatu apgāds izdod K. Lesiņa noveļu izlasi "The Wine of Eternity" ("Mūžības vīns") R. Spīrsas un H. Kundziņa tulkojumā, ar autora priekšvārdu.

noslēpums – dzīvība un nāve, cilvēka likteņa traģiskā skaituma avots"¹.

Rakstnieka pasaules uztverē vienlīdz stipri divi aspekti. Ir jutekliski tveramas un loģiski skaidrojamas ārējās dzīves norises, un ir – būtības kodols, kas visbiežāk sevi atklāj tikai dažos, ātri gaistošos mirkļos, nojautās, bet daudzas šķietamas nejaušības padara mērķtiecīgas. Šī koncepcija caurvij it visu daiļradi, un tai atbilstošs arī stils, ja par stilu uzlūkojam to izteiksmes paņēmienu kopumu, ar kuru rakstnieks savu pasaules skatījumu pārnes mākslinieciskā izteiksmē.

Reālais un ireālais K. Lesiņa daiļradē allaž ir cieši kopā, tāpēc arī viņa darbi prasa lasītāja visai aktīvu līdzdalību. Jau agrīnajos darbos ienāk karnevāla tēma ar maskas motīvu ("Sadegušais dievs", krāj. "Zīmes tumsā"); cilvēki bieži slēpj savas patiesās sejas zem maskas vai grima. Savdabīgi šī tēma risināta stāstā "Neredzami vaibsti" (krāj. "Lietas, kas kārtojas pašas"), kur varonis, pēc profesijas mākslinieks, dzīvo it kā divas dzīves – ikdienišķo, kurā viņš parādās tikai nogrimējis, un no citiem slēpto, ar liktenības zīmogu apzīmogoto. Faktiski tiek nojaukta robeža starp dzīvi un spēli, bet pati spēles ideja savukārt izaugusi no traģiskās savas esamības apjautas.

Koncepcija par personības sašķeltību, kuru pamato 20. gadsimta modernisma estētika un māksla, bijusi vienmēr tuva arī K. Lesiņam. Tāpēc samērā liela nozīme viņa darbos ir sapnim kā visaptverošam mākslinieciskam tēlam; sapnis, kas pieļauj it visu, vienlaikus akcentē cilvēka eksistences divdabību. Nereti tieši sapnī redzētais būtiski ietekmē varoņa rīcību un likteni ("Viendienas zemē", krāj. "Atstari"; "Pēdējā taisnība", krāj. "Mūžības vīns"). Robežas starp reāli esošo un pieņēmu un kļūst nenoteiktas, plūstošas un līdz ar to mainās it visa ierastā proporcijas.

Rakstnieka prozas strukturālais zīmējums, ar retiem izņēmumiem, ir visai vienveidīgs. Stāsti (daļēji arī romāni) visbiežāk veidoti kā atmiņas, tādējādi jau ar zināmu laika

¹ *Lesiņš K.* Skatiens latviešu stāstniecības apvāršņos // *Apvāršņi*. – Vācija: Grāmatu Draugs, 1946. – 172. lpp.

distanci, un stāstītājs vai notikušā dalībnieks ir tipisks pilsētas kultūras un civilizācijas nedaudz pārsātināts inteliģents, kuru neapgrūtina nevajadzīga taisnprātība vai dzīves labotāja tieksme. Šis stāstītājs (to var dēvēt arī par specifisku autora tēlu) atsakās no pagātnes notikumu restaurēšanas, bet tos atspoguļo caur savu subjektīvo izjūtu un domu prizmu, jo "mūsu domas ir vienīgā realitāte šai pasaulē, kur viss plūst un mainās"¹.

K. Lesiņa pirmajā īsprozas krājumā "Zīmes tumsā" visai spēcīgs psihoanalīzes iespaids. Autors netiecas gleznot vidi un portretus, bet tvert tās dziļās apakšstrāvas, kas uzvirto no cilvēka zemapziņas dziļēm kā atsevišķas, noslēpumainas zīmes tumsā. Darbi liecina, ka autors labi pazinis modernā cilvēka sašķelto dvēseli, mūžam reflektējošo pašironiju un dziļi zemapziņā slēptos instinktus. Viņš nostata cilvēku tādās neparastās un saspringtās situācijās, kur tieši dziņām un kaislībām rodas labvēlīga augsne, un ļauj varonim īt kā no šauras laipas ielūkoties savas nebūtības un iznīcības bezdibenī. Traģiskajos likteņos un tādās situācijās, kuras iespējams novērtēt arī kā amorālas, autoru vispirmā kārtā saistījusi nevis ētiskā, bet psiholoģiskā problēma.

Stāstā "Trīs mutuļi" izmantots romantiskās literatūras liktenības motīvs: greisirdīgs pielūdzējs ļauj noslikt sāncensim, savukārt mirušais "ņem savu tiesu", nedaudz vēlāk tai pašā atvarā iet bojā meitene, un izgājis caur savas sirdsapziņas elles lokiem, nošaujas arī visa notikušā vaininieks. Novelē "Cilvēks bez sirdsapziņas" gluži parasts, disciplinēts cilvēks, aizmāršības dēļ izdarījis kādu sīku un gluži nejaušu zādzību, pēkšņi izjūt divainu tieksmi to turpināt, viņš it kā eksperimentē ar savām dziņām, līdz beidzot kļūst pat par slepkavu. Šai vardarbības aktā atbilstoši autora visu apšaubošanai pozīcijai iespējams atrast arī attaisnojumu: būtībā viņš ir izpildījis tikai pašnāvnieka lūgumu un nogrūdis to no tilta upē, lai gan izšķirošajā brīdī tas ir pretojies. Morālo aspektu rakstnieks atstājis lasītāja vērtējumam. Pesimists ar

¹ Lesiņš K. Viendienas zemē // Atstari. – Kemptere: Viļa Štāla apgāds, 1946. – 115. lpp.

izteiktām dzīvības alkām, egocentriķis, bet spējīgs dziļi iemīlēties iedomu tēlā – mirušas meitenes ģīmetnē, iekšējās pret-runās un ārēji afektēti veicina savu bojā eju ("Sadegušais dievs"). Novelē "Uguns noslēpums" atraidītais mīlētājs, visnotaļ lēnīgs, labsirdīgs lauku puisis, savā taisnprātībā gluži aukstasinīgi nogalina iemīļoto, aizdedzina māju un tad, it kā nekas nebūtu noticis, atgriežas siena pļaujā.

Noturīgā interese par dīvaino un ārpus ierastajām normām esošo, par zemapziņu un cilvēku kā pretrunīgu un iekšēji sašķeltu būtni – tas viss K. Lesiņu tuvina K. Zariņam, kuru arī patiesi cienījis kā lielu mākslinieku un savdabīgu personību.¹ Tomēr K. Lesiņa vēstījumam nav K. Zariņa pelēkās ikdienības reālistiskā skarbuma ar pasauso, bet maksimāli precīzo detaļu izvēli, kas nereti aizstāj izvērstu psiholoģisko analīzi. Tai vietā K. Lesiņa stāstos saglabājies zināms lirisms, liela loma noskaņai, mazai, skumjai smeldzei, kas vienota ar kādu apceri vai prātojumu.

Mīlestība autora traktējumā ir kā gaistošs sapnis vai neizbēgams, postošs liktenis, un sievietes ("Nenodarīts grēks", "Jāņu nakts" u. c.) kā tauriņi dodas pretī pašiznīcināšanās ugunij.

Mīlestība un māksla kā cilvēka gara dzīves augstākās izpausmes, noslēpumainas un savstarpēji saistītas – šī būtībā romantisma pamattēma ir arī K. Lesiņa romāna "Mīlestības zīmogs" analīzes objekts. Romānam, tāpat kā lielajam vairumam rakstnieka darbu, ir vairāki slāņi. Reāli tēlotie notikumi un cilvēku savstarpējās attiecības ir visai nosacītas, vairāk uztveramas kā autora pārdomu un atziņu simboli. Tā struktūras kodolā ir dialogs (būtībā pretišķu domu piesātināts autora monologs), kas risinās starp impulsīvu, spējīem dvēseles noskaņojumiem pakļautu mākslinieku, kurš stāsta par savu jaunību, un viņa draugu, analītisku, allaž skeptisku prātu apveltītu mākslas kritiķi, kas ir sarunas rosinātājs un arī tās rezonētājs.

Savās ārējās norisēs romāns ir nedaudz romantisks atmiņu stāsts par jaunības mīlestību. Gleznotājs Ārgals kādreiz

¹ *Lesiņš K. Kārlis Zariņš // Latvju Domas. – 1946. – Nr. 4; Lesiņš K. Kārlis Zariņš // Tilts. – 1969. – Nr. 96/97.*

mīlējis Rutu, tad arī aizsācis gleznot viņas ģimetni. Darbība ar ļoti ierobežotu personu loku norit nepilnas diennakts laikā, un konflikts samezglojas vienkārši. Ruta seno zīmējumu ir slepus saglabājusi, un portrets kā "lieta" kļūst par vairāku cilvēku dziļi slēpto kaislību un tieksmju rosinātāju. Nejauši atrastā glezna Rutas brālī spēji pamodina mantkāres un alkātības jūtas, vīrā – plosošu greizsirdību, kurai pakļaujoties viņš aizdedzina savu māju un pazudina ne tikai sevi, bet arī sievu. Savukārt Rutā vēlēšanās gleznu glābt atraisa ilgi nomākto aktīvas rīcības spēju un uz brīdi sniedz savas iekšējās brīvības apziņu.

Māksliniekam Ārgalim nepabeigtā ģimetne, par kuru viņš bijis pat aizmirsis, lielā mērā ir mākslinieciskās jaunrades sarežģītā un noslēpumainā procesa simbols. Kad Ruta sastapta un glezna pabeigta, tās modelis iet bojā, zināmā mērā kļūst lieks, jo mākslinieks ir garīgi nobriedis un ieguvis savas dzīves jēgas apjautu. Seno romantisko jūtu atbalsis bija tikai pārejošs attēls kādai lielākai mīlestībai, kas "laistījās pāri visām lietām kā Dieva mūžīgās mīlestības zīmogs"¹. Gleznotājs apzinās, ka indivīda eksistenciālo vientulību var atsvērt māksla, tikai mākslā iespējama patiesa kopība starp cilvēkiem.

Šī atziņa, tāpat kā mākslinieciskās radīšanas mistiskais trijstūris – mākslinieks, modelis un pats mākslas darbs, kurš pabeigts, sāk savu brīnumaino, maģisko un arī patstāvīgo dzīvi, atkārtojas arī rakstnieka trimdā rakstītajos darbos. Piemēram, stāstā "Pieviltā daudzveidība" (krāj. "Atstari") ikkatra iemilētā sieviete kļūst par gleznotāja modeli, bet, kad portrets pabeigts, arī mīlestības jūtas izzudušas. Slavenu pianistu radošam darbam iedvesmo nevis reāls, bet fantāzijas tēls, būtībā vīzija, kurai viņš devis pat sievietes vārdu – Korda ("Korda", krāj. "Aklā iela").

Pēdējā kura rudenī K. Lesiņš dodas uz Vāciju un dzīvo Augsburgā, kas atrodas ne pārāk tālu no Eslingenas un arī Fišbahas, kur jau bija izveidojušās lielas latviešu bēgļu nometnes (Eslingenu dēvēja pat par "mazo Latviju").

¹ Lesiņš K. Mīlestības zīmogs. – R., 1943. – 144. lpp.

Neskatoties uz pēckara sajukumu un materiālajām grūtībām, latviešu mākslas un kultūras darbinieki Vācijā dibināja latviešu ģimnāzijas, organizēja teātru izrādes, gleznu izstādes, korus un pat dziesmu svētkus, izdeva laikrakstus un žurnālus. Te it visā ar patiesu entuziasmu līdzdarbojās arī K. Lesiņš.

It kā spītējot postažas pilnajai pasaulei, rakstnieks, kuru draugi un paziņas pat visai sarežģītās situācijās atceras allaž smaidošu, ar nesatricināmi gaišu mieru, sacer savas patiesi atjautīgās un ironiskās humoreskas.¹ Paradoksālās pamācības – kā ātri un bez pūlēm iemācīties klavieres spēlēt vai pat diriģēt simfonisku orķestri, nepārzinot nošu rakstu, vai arī kā nedziedātājam piedalīties operas uzvedumā u. tml., tāpat kā smalki ironiskās alegorijas "iz putnu vai zvēru dzīves" priecēja klausītājus daudzos četrdesmito gadu literāri muzikālajos sarīkojumos Vācijā.

K. Lesiņš ir ilggadīgs žurnālu "Ilustrēts Vārds", "Ceļa Zīmes" redkolēģijas loceklis, laikraksta "Latvju Domas"² redaktors. Minētajos un arī citos latviešu izdevumos lasāmi raksti gan par Eiropas mūzikas dzīvi, arī par poētikas (īpaši literārās valodas) jautājumiem³ un rakstniekiem⁴.

Gan kā rakstnieks, gan kā publicists K. Lesiņš arī tik nedrošajā un nenoteiktajā laikā konsekventi iestājas par skaistumu kā par nezūdošu, stabilu vērtību. Un, tāpat kā savulaik Sent-Ekziperī, viņš visaugstāk vērtējis cilvēku savstarpējo attiecību skaistumu. Pēc K. Lesiņa atzinuma it viss ir pārvarams, "kad cilvēks cilvēkam piegājis tuvāk, kad viņā uzzibējis kāds dziļumā liktas mīlestības izpaudums, kas ir viņa laime arī nelaimē un kas vienīgā var likt šīs dienas panest un arī tajās saskatīt kādu vērtību"⁵.

¹ 1948. gadā homoreskas iekļautas krājumā "Lietas, kas kārtojas pašas".

² Latvju Domas; nedēļas laikraksts kultūrai un izglītībai; ar literāru pielikumu 1945. –1946. g. iznāk Augsburgā.

³ Lesiņš K. Vārdi un tēli // Laiks, Latvju Mēnešraksts. – 1947. – Nr. 14.

⁴ Pa Pērļu zvejnieka pēdām. – Tēvzeme. – 1947., 12. V; Latviešu rakstniecības problēmas un uzdevumi trimdā // Laiks. – 1948. – Nr. 22.

⁵ Lesiņš K. Latviešu rakstniecības problēmas un uzdevumi trimdā // Laiks. – 1948. – Nr. 22.

Tieši Vācijas posms rakstnieka biogrāfijā ir ļoti ražīgs un mākslinieciski vai pats spilgtākais. Jau 1946. gada pavasarī viņa sakārtojumā iznāk latviešu jaunās prozas izlase "Apvāršņi", kur ietvertas J. Ezeriņa, K. Zariņa, Anšlava Eglīša, E. Adamsona u. c. noveles. Lietpratīgi uzrakstītajā plašajā priekšvārdā – "Skatiens latviešu stāstniecības apvāršņos" lielās līnijās raksturota latviešu noveles attīstība ciešā virzienu un stilu saistībā, sākot ar R. Blaumani, J. Poruku līdz pat jaunākajiem autoriem. Tai pašā gadā Viļa Štāla apgādā Kempenē nāk klajā K. Lesiņa pirmā jau svešatnē sarakstītā īsprozas grāmata "Atstari", kam seko krājumi "Lietas, kas kārtojas pašas" (1948), "Mūžības vīns" (1949), un 1950. gadā iznāk jau dzimtenē aizsāktais romāns par Latvijas Konservatorijas dzīvi – "Janka Mūzikants", top arī dzejoļi.

1950. gada rudenī K. Lesiņš izceļo uz ASV un apmetas uz pastāvīgu dzīvi Minesotas štata galvaspilsētā Mineapolē. Te līdz sešdesmito gadu sākumam iznāk trīs rakstnieka prozas¹, viena dzejoļu grāmata, žurnālā "Tilts" publicēta komēdija². Ir vairākkārt rakstījis par gleznotāju Jāni Kalmīti³ un izveidojis monogrāfiju par tēlnieku Miķeli Geistautu⁴. Tomēr materiālo nodrošinājumu gūst galvenokārt kā mūziķis. "Mūzika allaž izrādījās mana mūža aizgādniece, kad to apdraudēja skaļas un nežēlīgas varas vai ikdienas reālības pelēkais, nepievilcīgais tecējums,"⁵ atzinis pats K. Lesiņš.

Kopīgi ar savu dzīvesbiedri dziedātāju Valdu Lesiņu rakstnieks sākumā pasniedz privātstundas dziedāšanā un

¹ Noveles un stāsti "Lepnās sirdis", 1952; "Aklā iela", 1955; romāns "Pēdējās mājas", 1957. Jau kopš sešdesmitajiem gadiem K. Lesiņš faktiski literatūrā vairs nestrādā. Tikai 1988. gadā, tuvojoties viņa astoņdesmitajai dzimšanas dienai, Stokholmā iznāk stāstu un noveļu izlase "Gredzens un maize" ar Alfreda Gātera īsu rakstnieka dzīves un literārās darbības apskatu.

² Lesiņš K. Vājuma spēks. Komēdija 2. cēlienos // Tilts. – 1963. – Nr. 50/51.

³ Lesiņš K. Jānis Kalmīte // Apcerējumi un reprodukcijas. – Mineapole, 1957.

⁴ Latvijas bibliotēkās nav.

⁵ Knuta-Valdas Lesiņu mūzikas studijas 10 gadi // Tilts. – 1961. – Nr. 42/43.

klavierspēlē. Nedaudz vēlāk savā eglu un vīksnu aizvējā celtajā mājā, kuru Lesiņi nosaukuši par "Putnu kalnu", no neliela skolnieču pulciņa ir izveidojusies mūzikas studija ar četrdesmit un pat vairāk audzēkņiem. Tās pamatmērķis visos pastāvēšanas gandrīz divdesmit gados – bērnu un jauniešu muzikālās gaumes un kultūras, resp., estētiskā audzināšana. Savas pedagoga dotības K. Lesiņš apliecināja, strādājot arī ilgus gadus Amerikas latviešu jauniešu vasaras nometnē "Garezers", mācot mūziku, latviešu literatūras vēsturi¹ un literāri tīru un skaidru latviešu valodu.

Dzīvojot Amerikā, K. Lesiņš turpina darbu žurnālistikā. Būdams populārā Amerikas latviešu ilustrētā žurnāla "Tilts"² redkolēģijas loceklis, visai regulāri rakstījis par it visu nozīmīgāko latviešu literatūras un it īpaši mūzikas dzīvē; ilgstoši darbojies arī rakstu krājuma "Latvju Mūzika"³ redakcijā, rosīgi strādājis trimdas latviešu dziesmu svētku organizācijas komitejās, preses, literatūras darbinieku sanāksmēs. Un, protams, arī muzicējis.

Savā koncertdarbībā K. Lesiņš vairākkārt šķērsojis Ameriku no viena krasta līdz otram un labi iepazinīs šo zemi un tās iedzīvotājus. Par to liecina viņa grāmata "Zem svešām zvaigznēm" (1956).

Ar maksimālu objektivitāti, kur pa retam ielaužas kāds sarkastisks tonis, autors stāsta par Amerikas daudzveidīgo dabu, sadzīvi un arī par latviešu emigrācijas dzīvi ar tās sabiedriskās un garīgās rosmes izpausmēm – Dziesmu svētkiem, rakstnieku un mākslinieku sarīkojumiem, koncertiem, izstādēm u. tml. Grāmata, kurā ir apkopoti ceļojumu apraksti, atmiņas par māksliniekiem (Ā. Kaktiņu, M. Vētru), gleznotājiem (J. Kalmīti, J. Tīdemani), rakstniekiem (Anšlavu Eglīti, V. Tomu, Z. Lazdu u. c.), arī raksti par literatūru, nedaudz arī

¹ Piedalījies Latviešu literatūras hrestomātijas sastādīšanā, kur arī sniedzis apceri par J. Ezeriņu. – Latviešu literatūras hrestomācija (III). Izd. Amerikas latv. apvienība, 1974.

² Tilts. Ilustrēts latviešu žurnāls. Izd. Mineapolē (1949–1976).

³ Latvju Mūzika; periodisks rakstu krājums. Izdod Latviešu koru apvienība ASV un latviešu dziesmu svētku biedrība Kanādā, sākot ar 1968. gadu.

par politiku, pāriet dokumentālā žanra vai publicistikas ietvarus.

Zīmīgs ir grāmatas virsraksts. Lai cik garus gadus rakstnieks būtu nodzīvojis šai demokrātiskajā un patiesi draudzīgajā valstī, tomēr tā bijusi dzīve svešā zemē un zem svešām zvaigznēm. Tāpēc arī nereti kāds gluži neievērojams sākums izraisa negaidītas asociācijas. Tā, ceļojot pa Meksiku, sienāža iecirkstēšanās nakts klusumā autora domas atgriež uz kādu māju Alūksnes pusē, kur bieži vien svinēšana ievilkās "trīsdienās". "Bet vai nu kādam bija jāsteidzas? Zemīte bija pašu un pati rādīja, kad jāsvīst, kad vari priecāties."¹

Domu bagāti te ir raksti par mākslu, par rakstnieka darbu. Brīvs no jebkuras pamācīšanas autors dalās savās pārdomās par daiļliteratūru kā savdabīgu estētisku fenomenu. Citējot V. Strēlertes dzejas rindas: "Dzīve, kādēļ tavs skaistums tik grūts?", rakstnieks atzīst, ka skaistumam mākslā var būt visdažādākās izpausmes: no dziļas traģiskas līdz gaišai liksmei, bet tam ir jāsavilņo cilvēka dvēselē kāda maiga, skumja un dziļa stīga. Arī paša K. Lesiņa daiļradi, kur tumšais allaž mainās ar gaišo, caurauž šāds daudzveidīgs krāsu un skaņu raksts.

Pieredzējis sagrūstam savu līdzšinējo dzīvi, savu tautu un zemi apjaušot liktenīgi iedragātu, rakstnieks nav draugos ne ar ilgstošu pesimismu, ne skaļu izmisumu. Spēcīga ir iekšēja līdzsvara un sevis saglabāšanas tieksme. Rakstnieka darbos daudzkārt variējas skalbiskā atziņa – pats galvenais nodzīvot mūžu labā saskaņā ar sevi un pasauli. Tāpēc arī dzīve tiek pieņemta it visos tās izpausmes veidos, arī "aiz tumsas sienas" meklējot kādas gaišas zīmes:

Tik savāds ceļš zem kājām...

Sen jau eju.

Ar nakti plecos, rokām tverdams dienu,

Pret bezgalības vēju vērstu seju,

Ar smaidu paslēptu – pret tumsas sienu.²

("Mūžs")

¹ Lesiņš K. Zem svešām zvaigznēm. Tēlojumi, piezīmes, apceres (1945–1956). Vācija, O. Diķa apgāds, 1956. – 233. lpp.

² Lesiņš K. Smilgas saulrietā. Dzejoļi. – Cikāga, Alfreda Kalniņa apg. – 1962. – 79. lpp.

Rimtā mierā un nedaudz rezignēti smaidot, K. Lesiņš ar saviem svešatnē rakstītajiem stāstiem un novelēm dodas it kā ilgstošā atceļā uz dzimteni. Un tieši zemnieciskajā pasaulē tiek rasti tie garīgā spēka avoti, kas vēl dzidri un nesabradāti, kur "viss, kas dzīvs, ir svēts" ("Mūžības vīns").

Stāsts "Ziemassvētki tēva mājās", viens no mākslinieciski spēcīgākajiem darbiem, veidots kā atmiņu stāstījums un arī kā paša rakstnieka pārdomas par dzīves un cilvēku likteņgaitām. "Reizēm ir tik labi apzināties, ka tev kaut kur ir tēva mājas. Varbūt tev tur nepieder nekas vairāk kā paša izteiktis vārds, bet tas nes tevi kā ragavu slieces labā ziemas ceļā, un tam ir tik laba, mierinoša skaņa: tēva mājas..."

Stāstā izjūtama nedaudz mītiska dabas un pasaules uztvere; nemainīgais un mūžam mainīgais, sapņi un īstenība kā divas pretējas straumes, allaž saskardamās, veido to iztēles un reizē spilgtas realitātes īpatno apvienojumu, kas piemīt tikai īstai mākslai. Un dara dzīvu stāsta "dvēseli".

Zilas gaismas apmirdzētais piesnigušais egļu mežs, vecās, pelēkās Vidzemes mājas ar to vienmuļo, mazliet apnicīgo ārieni, "kas liek domāt, ka ēkas jau vecas uzceltas", istabas ar nekrāsoto un tīri noberzto grīdu, krusteniski pāri liktajiem svītrotajiem celiņiem, lielais galds, pieblīvēts dažāda lieluma bļodām un plātnēm, un maza, nekrāšņota eglīte ar svecītēm galda galā, un šo māju ļaudis, kas, sagaidot svētvakaru, mierīgi un klusu sarunājas, bet kur "runāšanai ir savas apakšstrāvas, par kurām nevar zināt, kad un kur tās iedomāsies izlauzties un novest", – tas viss it kā dzīvo iekšēji vērstu, no pasaules nemierīgajiem vējiem atšķirtu, bet nozīmīgu dzīvi. Arī mīlestība šeit, šajā vecajā mājā, ir vienkārša, "laba un veselīga kā piens un karaša. Tā iet savu ceļu, pret kalnu un pret puteni, viņa ir pacietīga."¹ Un es "esmu braucis šurp mācīties mieru un pazemību, kuras nekad nevar būt par daudz, ja vispār grib dzīvē kaut ko saprast"².

Mājas kā nozīmīgs māksliniecisks tēls, kā ilūzija un reizē arī simbols iet cauri daudziem K. Lesiņa darbiem. Dramatiskās

¹ Lesiņš K. Ziemassvētki tēva mājās // Mūžības vīns. – 1949. – 227. lpp.

² Turpat, 202. lpp.

noveles "Dūja" centrā – cilvēks ar nocirstām saknēm, kurš, pagātnē neko nerasniedzis, jaunībā iecerēto nebija realizējis un nu vienaldzīgi uztvēra arī to bezjēdzību, ko sauca par karu.

Vāciešu aizsūtīts ierakumu darbos, noveles varonis arī te pamanās aiziet un, bezmērķīgi turpinādams savu ceļu, nejauši nonāk kādās pamestās lauku mājās, kuru īpašnieki tikko devušies bēgļu gaitās. "Tās bija skaistas vecas mājas: ar trīs liepu pavēni pagalmā un ābeļdārzu lejāk. Visas ēkas bija veselas un vērās viņam pretī kā laipnu cilvēku sejas."¹ Mājas priekšā ziedēja kliņģerītes un puķu zirnīši, logi laistījās saulē tīrā sudrabā, pagalmā pastaigājās vistas un uz soliņa pat tupēja kaķis. Vēl nekas te it kā neliecināja ne par karu, ne cilvēku izmisumu. Un tomēr visu apņēma pamestības loks; suņi nerēja, kūti, stalli nebija lopu, un pavards bija izdzisis. Kā allaž rakstnieka mākslā, šķietami sīkas, nenozīmīgas lietas spēj ievīļņot kādas dziļi slāpētas, pat neapjaustas dvēseles strāvas. Sasildījies pie paša kurtās uguns, noveles varonis visvienkāršākajās, ikdienišķās dzīves norisēs sāk pamazām izjust kādas augstākas, garīgas vērtības un nepieciešamību kaut reizi dzīvē godprātīgi izpildīt noteiktu uzdevumu – aizsargāt šīs it kā nevienam vairs nevajadzīgās mājas. Saskaņoties ar rupju varmācību, nieka putneļa – dūjas – dēļ varonis iet bojā. Bet viņa aiziešanu gaišu dara savas dzīves jēgas atskārsme.

Dzīves jēgas meklējumi saistīti ar laika filozofisko koncepciju – šī problēma rakstnieku nodarbinājusi visbiežāk.

Novelē "Dūja" varoņa dzīves pilnskanības atziņa ir acīmredzīga, tikai sīks, tomēr būtisks uzdzirkstījums no lielā mūžības ugunsкура. Savukārt stāstā – leģendā "Mūžības vīns" Jānis Nebēda, dzīves jēgu un visu lietu būtību taujādams, pa pasauli nostaigā divi simti gadu. Jaunībā dzēris malku mūžības vīna un ieguvis nemirstību, viņš tagad dzīvo divās laika dimensijās – pagātnē, kuras vairs būtībā nav, bet kuru viņš pastāvīgi izjūt, un tai realitātē, kura viņam šķiet sveša un kurai savukārt viņš ir svešs. Varoņa traģiskajā atsvešinātībā

¹ *Lesiņš K.* Ziemassvētki tēva mājās // *Mūžības vīns.* – 1949. – 118. lpp

zīmīga ir autora pozīcija: lai cik romantiska un skaista liktos pagātne, ko stāstā simbolizē teiksmainais Sila krogs ar veco krodzinieku Ģirtu, kurš zināja zāles pret visiem sirdēstiem, un lai kādus vilinājumus solītu nākotne, cilvēkam ir jāpieņem sava laika realitāte. "Dieva slavai un priekam, mīļo Jāni, cilvēks dzīvo pasaulē, kas ir tik brīnišķīgi iekārtota, ka viņš tanī var atrast visu, kas vajadzīgs viņa garam un miesai,"¹ saka dzīvē daudz pieredzējušais vecais vīna tirgotājs. Kāds cits Jāni skubina meklēt augstas idejas un kalpot tām, resp., nākotnei, bet vairums ļaužu klusēdami novēršas, neatbildot uz Jāņa tirdošajiem jautājumiem par cilvēka sūtību, viņa dzīves jēgu.

Kad Jānis, it visu apnicis un visā vīlies, nejauši nonāk kapos, kur apbedīti tuvie cilvēki – viņa laika līdzgaitnieki, tieši tur, zālē gulēdams, viņš sāka saprast "kokus, zāli un putnus, bites un sienāžus, visu dzīvo radību, kas bezgalīgi krāšņā straumē cirtās pret kādu nezināmu krastu, nesaplotot un nekā nezaudējot, tāpat kā jūra nekā nezaudē, liekot viņiem šķiesties pret liedagu"². Laiks iztek no mūžības un tajā atgriežas, ikkatra dvēsele zina sevi un savu vietu pasaules telpā. Apjautis to dzīvības misteriozo noslēpumu, kur cilvēka prātam neietiekties, varonis dzer malku no sava jaunības avota, lai kļūtu par mūžības daļu.

Cilvēks laikā un laiks cilvēkos – šī problēma savdabīgi risināta stāstā – fantāzijā "Viendienas zemē". Varonis, kas vienlaikus ir arī stāstītājs (tādējādi it visu skata jau pagātnē), nonāk dīvainā zemē, kur laiks ir apstājies. Viņš vairākas dienas pēc kārtas sastopas ar vieniem un tiem pašiem cilvēkiem analogās situācijās, pērk vienu un to pašu dienas laikrakstu, kas sola cilvēkiem brīnišķus ceļojumus un piedzīvojumus, iemīļotā sieviete, dzīvodama greznā mājā, kas būtībā ir dekorācija, atkārtoti vakar un aizvakar teiktos mīļos vārdus, un brašais karapulks visu laiku gatavojas doties kaujā. Uz jautājumu, kāpēc nekas te nevirzās uz priekšu, kāds vecs vīrs atbild: "Vai būtu labāk, ja mūsu karapulks atgrieztos sakauts

¹ *Lesiņš K.* Mūžības vīns. – 1949. – 253. lpp.

² Turpat, 242. lpp

un asiņains. Šī ir Viendienas zeme. Te katrs dzīvo savu laimīgāko dienu un nododas savām labākajām cerībām.¹ Un tādējādi arī ir pasargāts no vilšanās. Stāsta varonis labprātīgi atsakās no šķietamās (arī deformētās) laimes, jo atzīst – lai cik rūgta ir pieredze, lai arī kādas bēdas vai vilšanās sagaida cilvēku, tam visam ir lielāka vērtība par dzīvi nerealizēto cerību, nepiepildīto alku zemē.

Varoņa (citreiz tas ir kāds stāstītājs) ceļojums laikā, kas būtībā ir ceļojums autora pārdomu un atziņu pasaulē, – šī iekšējā tēma vieno lielu, ja ne pašu lielāko K. Lesiņa daiļrades daļu. Te iekļaujas jau Vācijas posmā rakstīt aizsāktie iejūtīgie, dzīvesgudrie atmiņu stāsti par bērnības, jaunības dienām ("Krustmātes nāve", "Vectēva cirvītis", "Marta" u. c.). Tā ir jauna līnija ar nedaudz esejistisku, apcerīgu ievirzi.

Pat tajos nedaudzajos darbos, kur tēlota dzīve svešatnē ("Kreīļu saimnieks brauc uz Čikāgu", "Tobis un zutis", "Returbiļete" u. c.), nejauša detaļa izraisa plašas atmiņu asociācijas. Tomēr šais darbos nav žēlabainas nostalgijas. Ar gaišu atceres prieku, it kā nebūtu ilgo gadu šķirtnes, stāstītājs tiekas ar savu Gauju, ciemojas mātes brāļa doktorātā Aumeistaros, atceras notikumus, zīmīgas, dažkārt amizantas situācijas skolas un studiju laikos. Visbiežāk tie ir stāsti par cilvēkiem, kuru vairs nav, bet atmiņas par viņiem ir "kā atspīdumi no kādas labākas un skaistākas pasaules jēgas"².

Pateicoties šai domai, iztur arī vecā Salmiņkundze stāstā "Kaktuss", kas būtībā zaudējusi visu – vīru, abus dēlus, tagad dzīvo tikai pagātnes atmiņās. No sīkām piemiņas lietām viņa saauž simtiem mirdzošu atmiņu mirkļus, jo "uz visām lietām, kurām cilvēks kādreiz pieskāries, paliek daļa no viņa paša, no tā netveramā, ko saucam par dvēseli"³. Diendienā izjuzdama savu aizgājēju dvēseļu starojumu, viņa nejūtas atstāta un vientuļa. Un, kad divreiz gadā uzzied ar mīlestību koptais vecais kaktuss – laimīgās pagātnes pēdējais liecinieks, tie ir vecās sievietes paši lielākie svētki.

¹ Lesiņš K. Atstari. – 1946. – 114. lpp.

² Lesiņš K. Marta // Aklā iela. – 1955. – 84. lpp.

³ Lesiņš K. Atstari. – 1946. – 7. lpp.

Rakstnieks nesludina pazemīgu dzīves pieņemšanu, viņam tuva apdomīga, nedaudz racionāli ievirzīta līdzsvara meklēšanas filozofija. Viss neglābjami aiziet, pat labas, apdomīgi krātas un saudzētas lietas ilgi nepastāv, un "pasaule tāpat būs jāatstāj, nenieka nepaņemot līdzī un nekā nepārgrozot mūžīgajā kārtībā"¹ ("Pēdējā taisnība"). Centienus saskaņot dzīves pretrunas, kas ir mākslinieka pasaules izjūtas kodolā, labi raksturo neliela epizode stāstā "Tēvocis", kur divi veci draugi satiekas kādā nomales krodziņā, labā sapratnē, kļūsdami iesūc pa alus malkam, pāršķirsta avīzes un pa reizei pārmiļ dziļdomīgas, viņiem vien saprotamas frāzes.

"Tā tas nu ir..." teic viens.

"Jā, un tur nu nekā nevar darīt,"² piebalso otrs.

Atrautībā no dzimtenes K. Lesiņš sien saites ar klasisko literatūru. Viņu piesaista Skalbes stabilā ētiskā skaistuma pasaule ar cilvēkiem, kas savai dzīvei saturu rod nesavtībā un mīlestībā pret citiem.

Tāds ir tēvocis Jēkabs ("Tēvocis"), kurš savu vientuļnieka dzīvi veltījis gādībai par tuvākajiem, ir uzticības cilvēks gan bērniem, gan sievietēm, būdams ar jauku īpašību – prasmi uzklaut, un viņa vecās "rokas Dievs bija apveltījis ar brīnišķu spēju vienmēr kaut ko dot"³. Mainās laiki, mainās varas, tikai vecais tēvocis vienmēr atrodas it kā sardzē, lai sagaidītu atbraucēju, pavadītu aizbraucēju, neļaujot pārtrūkt cilvēcisko attiecību pavedienam.

Labās dvēseles cilvēki sastopami vairākos K. Lesiņa darbos – "Mežs" (krāj. "Aklā iela"), "Atceļš" ("Mūžības vīns"), "Siljoņa dārgakmens" ("Aklā iela") u. c. Šos stāstus pievilcīgus dara ne tikai labestības gars, bet arī autora pārspriedumi par dzīves dīvainajiem, dažkārt tik negaidītajiem liēločiem.

Daudzos K. Lesiņa trimdas darbos, īpaši krājumā "Lietas, kas kārtojas pašas", jaunības gadu lielo nopietnību ir nomaiņījis humors. Pats galvenais – viņa joki nekad nav īpaši "taisīti", jo pasniegti smalkā un elegantā stilā ar krietnu

¹ Lesiņš K. Mūžības vīns. – 1949. – 43. lpp.

² Lesiņš K. Atstari. – 1946. – 78. lpp.

³ Turpat, 80. lpp.

pašironijas piedevu (tādi ir jau pieminētie – kā apgūt mūziku, kā klausīties simfoniskos koncertus u. c.). Ar nopietnu ieinteresētību un tai pašā laikā tikko jaušamu vīpsnu autors fiksējis savus novērojumus "iz putnu dzīves", kur visi atgadījumi ir pilni nozīmīguma. Tā dramatiskā un komiskā savstarpējā papildinājumā atveidota divu gaiļu cīņa "uz dzīvību un nāvi"; savukārt, kad no diļa vai upītes, lēni gāzelēdamās, atgriežas pīle, pilnīgs mājas tikuma un pilsoniskās omulības iemiesojums, – "pagalmā ienāk vakars un miers". Te un arī citos tāda veida darbos komiski parodētās situācijās jaušama nedaudz karnevāliska gaisotne.

Rotaļīgi tērzējošā izteiksme, kur allaž ievīts pa kādam domu graudam vai sentencei, arī ikdienišķiem sadzīves notikumiem piešķir savdabīgu, ne tik viegli uzminamu jēgu ("Kaķi un cilvēki"). Stāstījums slīd it kā pa plānu leduskārtiņu, balansējot starp lielu nopietnību un jautru pačalojumu. Tādas ir arī viņa anekdotiskās novelītes jeb humora stāsti ("Pārbaudījums", "Zariņa kungs", "Neteiktā runa"), kas veidoti pēc *short story* parauga. Tikai K. Lesiņa jautrais pastāsts, pat ar laimīgām beigām, noslēdzas visbiežāk ar nedaudz lirisku un paskumju intonāciju.

Kritikai, kas allaž bijusi visai noraidoša pret tā dēvēto "vieglo žanru" vispār un arī pret Lesiņa darbību šai virzienā, pamatoti oponentis Anšlavs Eglītis, ierindojot viņu starp izcilākajiem pasaules humoristiem, kas vēl kopj šo smalko un grūto mākslu.¹

Ja savulaik J. Ezeriņš atzinis, ka viņam nepieciešama anekdote kā "nagla, kur pakārt cepuri", tad K. Lesiņam, vienam no J. Ezeriņa vistuvākajiem gara radiniekiem, – tas ir aforisms vai salīdzinājums, kuru stāstītājs notikumu gaitā cenšas pierādīt vai gluži pretēji – apgāž.

Viņa humora dzīvības nervs ir kāds trāpīgs sastatījums vai kalambūrs kā situācijas raksturotājs. Asprātīgajā stāstā "Tralalā un Kikerikī" dažos teikumos iezīmēta atmosfēra, kas valda kādā vecpuiša dzīvoklī, kur bieži pulcējas jaunie

¹ Eglītis A. Knuta Lesiņa 40 gadi // Laiks. – 1949. – Nr. 33.

mākslinieki un dažkārt līdz rītausmai tika spriedelēts, "kas ir mākslā svarīgāks – saturs vai forma, kamēr patērētie dzērieni uzskatāmi rādīja, ka saturs noteic formu"¹. Kodolīgi noraksturota divu nešķīramu draugu, gleznotāja un mūziķa (sauktu par Tralalā un Kikerikī), "sintētiskā izstāde", kur mūziķis aspēlē drauga abstraktos gleznojumus. Sintētiskā savienība, kas valda arī viņu attiecībās (kad viens saka "jā", tad otrs – "nē"), pēkšņi izjūk, kad tajā parādās kāda jauna dāma – Sibilla, kuras "naivitāte likās tikpat dabiska, cik pārdabiska bija viņas veiklība, to tēlojot"².

Atjautīgās vārdu spēles un sentenciozā izteiksme kā spoži viņi pārklājuši satura mezglainās apakšstrāvas, kur tomēr ielaužas arī kāds disonējošs akords. Tāpēc nereti smeļoties tiek teiktas arī rūgtas patiesības. Tā kā daudzas lietas dzīvē ir "saritinājušās kā ezis: griez kā gribi, visur dur" ("Meistardarbs"), tad jau labāk šo "durstekli" apiet vai arī savu mūžu skatīt atsvešināti "kā žāvētu, zeltzviņotu zivi tirgū – no astes līdz galvai."³ Stāsta "Rotaļlietas" varonis dalās savā pieredzē: ja kādu, līdzīgi viņam, nomoka ilgstošs bezmiegs, var nopirkt dažādas rotaļlietas un naktī skandināt grabulīšus vai zvaniņus, tomēr labāk ir sevi nepieradināt pie skaņām, "kas ir pārāk maigas un sapņainas".

Rotaļlieta kā cilvēka vientulības simbols sastopama vairākos rakstnieka darbos. Ārēji asprātīga, bet ar smeldzošu, pat traģisku zemtekstu ir novele "Jaunkundzes Marijas lelle" (krāj. "Lietas, kas kārtojas pašas"). Pielūdžējs, kurš ātrās dusmās atļāvies pateikt savai iemīļotai, ka viņas lelei ir sirds vairāk nekā tās īpašnieci, tiek izraidīts, atļaujot tomēr līdzīgi ņemt izlutinātās jaun kundzes tik iemīļoto rotaļlietu. Romantiskais hofmaniskās vīzijas vai fantāzijas motīvs izjūtams traģikomiskajā situācijā, kad visnotaļ nopietnais, askētiskais privātdocents dodas ar lelli uz restorānu, pēc tam ar viņa slimīgajā iztēlē it kā atdzīvojušos rotaļlietu aizsāk bezprātīgu deju līdz galējam spēku izsīkumam.

¹ *Lesiņš K.* Lietas, kas kārtojas pašas. – 1948. – 43. lpp.

² *Lesiņš K.* Lietas, kas kārtojas pašas. – 1948. – 48. lpp.

³ *Lesiņš K.* Lepnās sirdis. – 1952. – 48. lpp.

K. Lesiņa žanrs ir stāsts (arī novele): psiholoģiskais, filozofisku pārdomu vai noskaņu, atmiņu vai vienkārši izklaidējošs joku stāsts. Laika gaitā rakstnieks ir slīpējis savu izteiksmi, atbrīvojot to no liekiem poētismiem, liriskām atkāpēm, aizstājot situācijas un personas raksturojumu ar kādu salīdzinājumu vai precīzu detaļu. Forma tiecas uz miniatūru, uz acumirkļa parādīšanu. Īsajā uzliesmojumā redzams veselums – cilvēks, pasaule ir kā noslēpums, arī kā jautājums.

Daudzos īsprozas darbos, īpaši krājumā "Aklā iela", dominē novelistiskā forma, apvaldīta, iekšēja dramatisma piesātināta izteiksme, kas atļauj viņu pieskaitīt pie mūsu izcilākajiem novelistiem. Vairākās patiesi meistarīgās novelēs spēcīga ir blaumaniskā žanra tradīcija – spēju kaislību pārņemt raksturi, dramatiski notikumi, kas visu tēlojumu no pirmā līdz beidzamam teikumam pakļauj vienam mērķim – virzīt darbību pretī kādam vienreizīgam, liktenīgam atrisinājumam.

Kaut kas no Raudupietes visu postošās kaislības, arī situācijas zināma analogija, izjūtama novelē "Bimbaks". Novele veidota aploces kompozīcijā – sākas ar vēstījumu par to, ka mīklainā kārtā noslikst kaimiņu mazā meitenīte. Ar šādu lakonisku ievadījumu risinās iekšēja dramatisma piesātināta sižeta līnija. Nozieguma vaininiece ir bērna tuva radiniece, kuras vīrs kādreiz mīlējis bērna māti un tagad savu nepiepildīto jūtu spēku veltījis bērnam. Tādējādi nozieguma motīvs – neapvaldāma greizsirdība. Patiesā apjauta par nodarījumu sievietes dvēselē mostas pamazām, bet arvien pieaugošā spēkā. Tikpat lēni, bet neatvairāmi rodas aizdomas viņas virā. Šīs divas ļoti saspringtās psiholoģiskās strāvas nekrustojas, bet iet paralēli, līdz sastopas tai lūzuma punktā, kad vīrs jau gluži vienaldzīgi noskatās, kad Mare naktī pieceļas un aiziet. "Durvis aizvērās lēni un bez trokšņa.

Otrā dienā viņu atrada ezerā. Netālu no tās vietas, kur bija noslikusi Ilzīte."¹

Savukārt anekdotiska situācija ar traģikomisku intonāciju ir novelē "Cita laime", kur visai savdabīgi tiek atrisināts

¹ Lesiņš K. Mūžības vīns. – 1949. – 76. lpp.

mūžīgais mīlestības trijstūris. Zemnieciski apdomīgais, bet valdonīgais vīrs, kurā pamodušās gluži nepamatotas aizdomas par sievas neuzticību, pēc ilgstošām un viņam tik neierastajām dvēseles mokām iejūdz savu labāko zirgu, sakravā visu "vaininieces" mantību un sievu ar visu pūru aizved līdz sāncenša mājas robežai, ar pātagu uzšauj straujajam zirgam un pats atgriežas mājās. Savukārt kaimiņu gluži necerētā laime vairāk pārsteidz nekā iepriecina, jo vēl jau nevar zināt, vai tas "viss būs uz labu vai uz ļaunu".

Rakstnieks veidojis arī noveles ar augstu nosacītības pakāpi, kur šķietami reālās situācijas un norises uztveramas simboliski. Piemēram, novelē "Aklā iela" ietverts tas indivīda atsvešinātības konflikts, kuru tieši no romantiķiem kā vispārcilvēcisku traģiskas izjūtu aizguva eksistenciālisti, tomēr konfliktu atrisinājums nav galēji bezcerīgs, bet izlīdzinošs. Tās centrā morālē un likumos nomaldījusies, būtībā iekšēji sašķelta un atsvešināta personība. Ārējā formā tas atgādina detektīvžanra darbu: izdarījis noziegumu, kas viņa izpratnē ir visnotaļ attaisnojams, Arnis pa nebeidzamiem ielu labirintiem cenšas izbēgt no vajātājiem, līdz nonāk pie sienas, jo tā bijusi aklā iela. Nostādīts dilemmas priekšā – izmantot nejauši pavērto durvju spraugu un glābties, bet līdz ar to dzīvot mūžīgā dvēseles aklumā, vai arī padoties, varonis izvēlas pēdējo. Arī pēc gariem ieslodzījuma gadiem, būtībā ilgstošas garīgās šķīstīšanās, viņu sola gaidīt kāda tikpat vientuļa būtne. Šāds izlīdzinājums gan mazina psiholoģiskā konflikta dramatismu, tomēr autoram pats galvenais bijis parādīt cilvēku izvēles brīdī.

Arī K. Lesiņa romāni ("Janka Mūzikants" un "Pēdējās mājas") ir novelistiskā tipa romāni ar visai irdeni kompozīciju un pārlietu sazarotām sižeta līnijām, kas katra par sevi jau ir patstāvīgs stāsts, dažkārt ar gluži jaunām raksturu attiecībām. Zīmīgs ir fakts, ka abos darbos izmantoti vairāki jau agrāk publicētu stāstu fragmenti, tā, piemēram, skaistā novele "Dūja" kļuvusi par romāna "Pēdējā māja" nobeiguma daļu, vairākas romāna "Janka Mūzikants" situācijas variētas arī īsprozā.

Romāns "Janka Mūzikants" zīmē plašu, daudzveidīgu trīsdesmito gadu mākslas, īpaši mūzikas dzīves ainu. Autors izmantojis savus novērojumus, pat visai tiešus autobiogrāfiskus faktus, it kā dokumentē tā laika vairākas radošās personības (mūziķus, gleznotājus, rakstniekus, žurnālistus).

Romāns iecerēts kā viena varoņa romāns un ir ar filozofisku ievirzi. Tā pamattēma – mākslinieka tapšanas process. Galvenais varonis, Janka Mūzikants, romāna sākumā tēlots kā nedaudz panaivs, bet muzikāli apdāvināts, dabas dota talanta "brīnumbērns", kurš nejaušu apstākļu sagādīšanās dēļ sastopas ar profesionāliem mūziķiem un, viņu rosināts, dodas uz Rīgu, un iestājas konservatorijā. Iekļaušanās mākslinieku sabiedrībā nav viegla, jo "viņš nevarēja vairs būt tas, kas vēl nesen bija; neiederējās tur, kur kāroja būt"¹. Jau ātri viņš sāk samanīt, ka zem jaunās dzīves šķietami "rotaļīgās virspuses skrien un mutuļo kādas spēcīgas straumes. Katram bija kāds nodoms un noslēpums, kuru centās paslēpt zem jautrības, asprātības maskas, lai neļautu sevi ievainot katram garāmgājējam."² Meklējot ceļu uz mākslu un arī mīlestību, maz pamazām šo masku sev piemēro arī Janka. Jau ieguvis mākslas pasaulē zināmu atzinību kā komponists un diriģents, varonis tomēr neizjūt patiesu gandarījumu, tāpēc viņš dodas uz dzimto pusi, lai ieklausītos tais skaņās, kas pilsētā vairs nav dzirdamas.

Līnija par radošās personības pretrunām ir tikai viena starp daudzajām. Romānam ir ļoti atvērta struktūra, materiāls un problēmu pārbagātība, darbojošās personas nedaudz atgādina ļoti kustīgu un raibu, ne pārāk organizētu rotaļnieku kopu, kurai pa vidu tad arī grozās Janka Mūzikants. Centrālais varonis parādīts vairāk statiski, ārskatā, nevis iekšēji, notikumus autors skata savām, nevis varoņa acīm, domā un runā savas domas.

Nebeidzamie dialogi pārvēršas asprātīgās vārdu divkaujās, kur īpaši aktīvs ir kāds gleznotājs – K. Lesiņa darbos jau

¹ *Lesiņš K. Janka Mūzikants.* – Izd. Ziemeļblāzma, 1950. – 24. lpp.

² *Turpat, 49., 50. lpp.*

vairākkārt sastapts personāžs: visa notikušā vērotājs, analītiķis un vērtētājs. Būtībā tā ir sava veida centrālā varoņa Jankas otra – prāta balss, kas, piemēram, viņu brīdina: sargies, cilvēk, no laimīgām un bezrūpīgām dienām, tās auklē savā klēpī visas nelaiemes u. tml. Romānā ir arī daudz amizantu situāciju un patiesu notikumu. Piemēram, kā sabiedrībā labi pazīstami mūziķi savulaik noorganizēja īstu grautiņu populārajā tenku avīzes redakcijā ar sekojošo visai kuriozo tiesas procesu, kā kritiķis, noskrējies vienā vakarā pa vairākiem koncertiem un paspējis sagatavot recenziju rīta laikrakstam pat par vēl nenotikušu kora koncertu, par savu darbu saka: "Tā ir un ir viena suņa profesija!"¹

Romāns kopumā ir interesanta, pat saistoša lasāmviela par pirmskara Latvijas Konservatoriju, par mākslas pasaules gaišajām un arī ēnas pusēm. Izjūtama to laiku savdabīgā kultūrvēsturiskā atmosfēra. Šai atmosfērā labi iekļaujas arī daudzkrāsainais Rīgas parku un dārzu rudenīgais tēlojums (15. nodaļa) ar liepu lapu dzeltēšanu un kļavu nosarkšanu, ar ziedu daudzkrāsaino paklāju pilsētas laukumos un ielu pelēkajos audeklos, ar lielo ūdeņu mieru, kad tur rudenīgajā skaislumā atspīd garās sēru bērzu birzes un kad gaiss rītos kļūst neparasti caurspīdīgs un skanīgs. Tāda nedaudz statiska glezna, kas nav vienīgā romānā, atgādina senu, nedaudz jau dzeltēt sākušu fotogrāfiju, kurā sen aizgājušo dienu jaukā pievilcība palikusi nemainīga.

Rīga, tikai jau gluži citā – dramatiskā un ļoti pretrunīgā – brīdī tēlota arī K. Lesiņa romānā "Pēdējās mājas". Tā darbības laiks – 1944. gada septembris, kas arī bija viens no skaistākiem Latvijas rudeniem, bet – "daudziem pēdējais, ko bija lemts pieredzēt vai paturēt prātā"². Tas ir laiks, kad viss stablais sabiedrībā tika sagrauts, kad visapkārt un it visur valdīja neziņa, aizdomas, nemiers, kad vienlīdz baigi bija gan tuvojošās krievu, gan bēgošās vācu varas draudi, kad bija jāizšķiras, vai bēgt "nez' uz kurieni", vai arī cīnīties "nez' par ko". Daugavmalā ir piestājis balts kuģis, un pa pilsētas ielām

¹ Lesiņš K. Janka Mūzikants. – Ziemeļblāzma, 1950. – 174. lpp.

² Lesiņš K. Pēdējās mājas. – Ziemeļblāzma, 1957. – 7. lpp

neierasti rib laucinieku bēgļu vezumi, un "kādas tautas dzīve aiztecēja pelēkā posta straumē līdz ar šiem pajūgiem"¹.

Romāna centrā ir senatora Maldava, kādreizējā politiskā darbinieka un jurista, ģimene, šīs būtībā jau sairušās ģimenes locekļu sarežģītās attiecības uz ne mazāk sarežģīta laikmeta fona. Vienīgais, kas viņus vēl saista, ir atmiņas, bet arī tām visbiežāk ir rūgtuma un savstarpēja aizvainojuma piegarša, jo viens otru uzlūko kā savas neizdevušās personiskās dzīves tiešus vaininiekus. It visas darbojošās personas ir aizlauzti, kaut kādā veidā sevi nerealizējuši indivīdi. Vecākais dēls Leons, kādreiz aizstāvot nu jau mirušo māti pret tēva despotismu, sen aizgājis no mājām, bet tā arī nekur citur īstu mājvietu nav atradis. Kādu laiku klejojis pa jūrām, tad kļuvis aktīvs boļševiku varas piekritējs un, piedaloties 1941. gada jūnija deportācijās, salauzis jaunākā brāļa iemīļotās sievietes dzīvi. Kara pēdējā gadā, dzīvojot Rīgā nelegāli, ar drūmu izmisumu, pret visu un visiem ļauns, cenšas gan brālim, gan pats sev apliecināt savu, būtībā jau pazaudēto, ideālu esamību. Kā šāds cilvēks dzīvos tālāk, kāda būs viņa pozīcija pēc kara – tas atstāts lasītāja ziņā. Maldava jaunākais dēls – jurists Linards – arī ļoti pretrunīgs raksturs, kurš atšķirībā no sava brāļa nekad nav spējis par kaut ko aizrautīgi iestāties, iedegties. Garīgi izsīcis, dzīvojis vienmēr it kā ar divām dvēselēm, divām sejām, juties kā "gājējs tumsā, kam kāpnes bija priekšā un aizmugurē, bet tās nekur neveda, lai kādā virzienā viņš ietu"². Viņš ir visa notiekošā vienaldzīgs novērotājs, nekam neticēdams, lieliski orientējas sarežģītās situācijās, dod vērtīgus padomus, jo "viņam nebija nekā, ko zaudēt, jūtu, lietu, dzīvības un nāves murskulī, ko sauca par karu, kā nav ko zaudēt vēja trenktai lapai"³. Kā šāda nokaltusi lapa, kas nespēj nekur apstāties, aizķerties, Linards kļūst pa kafejnicām, svešiem dzīvokļiem, ar vienādu atsvešinātības sajūtu piedalās vienā dienā tēva bērēs un trokšņainās dzīrēs, kuras rīko par godu aizbraucējiem. Beigu beigās, nejauši ieklīdis lielā bēgļu

¹ *Lesiņš K.* Pēdējās mājas. – Ziemeļblāzma, 1957. – 312. lpp.

² *Turpat*, 286. lpp.

³ *Turpat*, 332. lpp.

straumē, nonāk kādās pamestās lauku mājās, kur uz brīdi atrod savas pirmās īstās un arī pēdējās mājas. Tas ir viena indivīda dvēseles ceļojums no bezjēdzīga tukšuma apjautas līdz iekšējas gaismas rastam piepildījumam savas dzīves noslēdzošā mirklī.

Romānā ir vairāki laika slāņi. Konkrētais darbības laiks ir neilgs – tikai dažas dienas, bet tas ir maksimāli piesātināts, dramatisks gan varoņu, gan visas tautas dzīvē. Savukārt ar plašām retrospekcijām, atkāpēm monologa, dialoga, trešās personas atstāsta formās tagadnē ieplūst pagātnes laiks. Arī šai pagātnei savukārt vairākas pakāpes: tā ienāk caur atmiņām un ar stāstījumu par savu dzīvi. Atmiņās nodzīvotais laiks ir vienlīdz svarīgs, dažkārt pat svarīgāks, ar lielāku nozīmi un ietekmi darbojošos personu likteņos un rīcībā nekā tagadne. Tomēr arī šim darbam ir visai irdena kompozīcija, tas it kā sastāv no atsevišķām, savstarpēji vāji saistītām daļām un vairākām paralēlām līnijām. Pārāk liels ir pārstāsta un dažādu publicistisku atkāpju īpatsvars. Tāpēc arī romānam pietrūkst stingras iekšējas vienotības, problēmu bagātība un raksturu savdabība paliek it kā savrup bez žanram tik nepieciešamās plašākās un dziļākās kopsakarības.

1962. gadā nāk klajā K. Lesiņa pirmais un pagaidām arī vienīgais dzejoļu krājums "Smilgas saulrietā", kur apkopota ilgā laika posmā (kopš divdesmito gadu beigām) rakstītā dzeja. Ar ļoti stingru atlasu uzņemtie darbi, formā un stilā noslīpēti, ir patiesi labas dzejas paraugi.

K. Lesiņš nav ideju dzejnieks, nav arī dabas apdziedātājs, nemeklē notikumus, kas prasa episku apceri. Ir noskaņu un pārdomu lirīķis, romantiķis bez romantiskas jūsmas, kas brīvi pakļaujas iekšējā pārdzīvojuma varai, tomēr apvaldīti atklādams izjūtas sev tuvā gleznu valodā un muzikāli noskaņotā ritmā. Viņa dzejoļi būtībā ir izjūtu impresijas, kur dzejnieks ar vieglu smeldzi ļaujas acumirkļa valdzinājumam, kas ir "kā atspīdums no mūžam labā, // Kas nāk un iet un nepastāv". ("Trauslums")

Arī kā dzejnieks K. Lesiņš dzīvo savu iemīļoto priekšstatu pasaulē, kur pārdomas par esības nenovēršamo maiņu,

saulrieta tuvumu ("Tā aizpeld mana vasara uz leju") sakausējas ar rīmtu nodzīvotā laika atceri, kur daudz kas atgādina vēja dzenātu mākoņu traušlās rotaļas. Dzīvē nekas nav sastindzis, viss top un mainās, un nekas neizzūd bez pēdām.

Kad aiziešu, būs viss – kā bijis,
Nekā es nepaņēmu līdz.
Mans prieks bij skaņa, skumjas – smarža,
Un mīla – saviļņojies zīds.

("Vējš")

Mīlestības lirika ir bez iekāres, un sievietē – vairāk mīstiska, nevis reāla būtne ("Es tevi milēju kā daili un kā dzeju"). Mīlestība ir kā tālas zvaigznes gaisma, neaizsniedzama, bet vienmēr mirdzoša un vilinoša:

Zem katra sliekšņa ceļi treji
Kā zelta čūskas gaidot dus.

("Tik durvis neaizver")

Liriskais "es" vēro pasauli it kā izbrīnījies un samulsis, ar nedaudz ireālo atskārtu, ka "kaut kur ir prieks, kas neaizplīvo", "kaut kur ir viss, ko neiegūvi" un kaut kur ir arī ceļš, kas aizved mājās. "Aizkūp sniegi, aizelš vējš, // Aiztek mūža gadskārtas, // Vēl tikvien caur novakari // Rādās tēvu māju ceļš" ("Ciemīņš naktī"). Dzejnieks nelolo ilūzijas reiz aiziet pa šo ceļu, tomēr ir labi dzīvot ar apziņu, ka tāds vispār ir. K. Lesiņa dzejā, tāpat kā viņa prozā, nav bezcerības traģisma, jo katrai naktij seko diena, un katrs beigums ir jauna sākums. Draugam un dzejniekam V. Cedriņam veltītajā dzejolī "Dzejnieka aiziešana" izteikta pārliecība par cilvēka gara un vārda, viņa dvēseles nemirstību: "Es allaž, allaž būšu klāt tam visam; // Kad smaidot jautāsit: kas bija tas?" Dzīves visaptverošā un nepārtrauktā plūstamības izjūta Lesiņu kā dzejnieku tuvina savam kādreizējam laikabiedram E. Ādamsonam, tikai ļoti atšķirīgas ir šo izjūtu ārējās izpausmes.

K. Lesiņu nesaista ne dekoratīvie, ne eksotiskie elementi, viņa dzejiskā doma ir viegla un traušla, pat nedaudz bikla, prieka un skumju ēnām nav asu kontrastu, tāpat kā krēslai

pārejot gaismā. Var teikt, ka šī doma neskar arī pārāk dziļus un tālus apvāršņus, tomēr tajā vienmēr ir stabilitātes un nezūdošas cerības apziņa:

Balts putns atskrien no jūras
Ar platām spārnu vēdām
Pār kalnu grēdām.
Balts putns atskrien no jūras
Noņemt grūtumu bēdām.

("Rīt")

K. Lesiņš kādreiz rakstīja, ka mākslai vajadzētu palikt kā krāšņam dārzam, kas nevienu neaicina, bet kura vārti allaž vaļā ikvienam, kas vēlas pacelties pāri dzīves šaurumam un iedomībai un atgriezties pie kaut kā aizmirsta un tīra.

Arī paša rakstnieka mākslas pasaule ir pārdomu un noskaņu bagāta; dzīves apliecinājums un pilnskanības izjūta iet roku rokā ar nedaudz ironisku it visa nīcības atskārtu. Te mazāka nozīme kādai idejai vai tendencei, bet tam autora garīgās aktivitātes strāvojumam, kas rosina lasītāja domas, ļauj brīvu vaļu iztēlei.

SATURS

KĀRLIS JĒKABSONS (<i>Raimonds Briedis</i>)	6
JŪLIJS PĒTERSONS (<i>Benedikts Kalnačs</i>)	34
ARVEDS ŠVĀBE (<i>Jānis Kalniņš</i>)	50
KĀRLIS LAPIŅŠ (<i>Anita Rožkalne</i>)	77
ZINĀIDA LAZDA (<i>Ieva Kalniņa</i>)	104
ELVĪRA KOCIŅA (<i>Astrīda Skurbe</i>)	125
ĒRIKS ĀDAMSONS (<i>Lilita Rubīne</i>)	148
ALFRĒDS DZIĻUMS (<i>Inese Treimane</i>)	170
KNUTS LESIŅŠ (<i>Benita Smilktiņa</i>)	185

---

20. un 30. GADU LATVIEŠU RAKSTNIEKI

II

Redaktore *G. Lejniece*
Māksl. redaktore *M. Alševska*
Tehn. redaktore *E. Vilka*
Maketētāja *L. Ločmele*
Korektore *V. Caune*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 105,
Rīgā, LV-1013. Red. nr. L-282.

A/S "Poligrāfists", K. Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300033003

1.70

L 97-3
599

VAJADŽĪGA GRĀMATA VAJADŽĪGA GRĀMATA

20. un 30. GĀDU
LATVIEŠU RAKSTNIEKU
PORTRETI
II

ORIGĀLAIS
PĀRSEJUMS

Grāmatu sagatavojuši
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Literatūras, folkloras un mākslas
institūta līdzstrādnieki.

Tajā publicēti raksti par
*K. Jēkabsonu, J. Pētersonu, A. Švābi,
K. Lapiņu, Z. Lazdu, E. Kociņu,
E. Ādamsonu, A. Dziļumu, K. Lesiņu.*

ISBN 9984-04-561-7

9 789984 045610 >

ZVAIGZNE ABC